

दूरस्थ एवं ऑनलाइन शिक्षा केंद्र
CENTRE FOR DISTANCE & ONLINE EDUCATION
जम्मू विश्वविद्यालय
UNIVERSITY OF JAMMU
जम्मू
JAMMU

स्व शिक्षण समग्री
SELF LEARNING MATERIAL
FOR
एम. ए. डोगरी, सत्रक- पैहला
M. A. DOGRI (SEMESTER -I)
SESSION-2025 ONWARDS

कोर्स कोड: DGR-114

इकाई संख्या I-V

Course Code. DGR-114 लोक साहित्य ते संस्कृति

Units I-V

सत्रक- पैहला

Course Credits 6

पाठ संख्या 1-20

Semester- I

Lesson No. 1-20

Prof .Anju Thappa
Course Co-ordinator

Dr. Jatinder Singh
Teacher-Incharge

M.A.DOGRI

CREDITS 6

Course Code DGR 114

Lesson Contributors

Lessons 1-20

**Prof.. Sushma Sharma
Dogri Department
University of Jammu**

**Prof .Anju Thappa
Course Co-ordinator**

**Dr. Jatinder Singh
Teacher-Incharge**

Content Editing/Proof Reading

**Dr. Jatinder Singh
Teacher Incharge (Dogri)
CDOE, University of Jammu**

---

www.distanceeducationju.in Printed & Published on behalf of the
Centre for Distance & Online Education, University of Jammu Jammu

---

UNIVERSITY OF JAMMU
Syllabus for M.A. Dogri Semester – 1st
(Non Choice Based Credit System)

(Syllabus for the examinations to be held in Dec 2025, 2026 & 2027)

Course No.: DGR 114

Duration of examination: 3 hours

Credits :6

Title : Lok Sahitya Te Sanskriti

Maximum Marks : 100

a) Semester Examination :70

b) Sessional Assessment :30

सलेबस दी बंड

यूनिट- 1

लोक-साहित्य दियां परिभाशां, विशेषतां ते विधां, लोक-साहित्य ते शिश्ट-साहित्य च फर्क-भेद

यूनिट-2

लोकगीत- परिभाशां, विशेषतां ते डोगरी लोकगीतें दा वर्गीकरण

यूनिट-3

लोक कथां- परिभाशां, विशेषतां ते डोगरी लोककथ्यें दा वर्गीकरण

यूनिट-4

लोक गाथां- परिभाशां, विशेषतां ते डोगरी लोकगाथाएं दा वर्गीकरण

यूनिट-5

(क). संस्कृति दियां परिभाशां, संस्कृति दे मूल तत्व, संस्कृति ते सभ्यता च फर्क-भेद

(ख). डुग्गर संस्कृति दी पन्छान ते उसदियां विशेषतां

सुआल पुछ्णे दा तरीकाकार ते नंबरे दी बंड

SUMMATIVE ASSESSMENT (END SEMESTER UNIVERSITY EXAMINATION:

M.M 70

बाह्री मूल्लांकन परीक्षा च कुल 5 सुआल पुछ्छे जाडन।

सुआल नंबर 01- पैह्ले सुआल दे दो भाग होडन। भाग-(क) च इकाई-1 ते भाग-(ख) च इकाई-2 थमां सौ फीसदी विकल्प कन्है 14-14 नंबर दे लम्मे जवाब आह्ले सुआल पुच्छे जाडन। (14x2= 28)

सुआल नंबर 02, 03, 04- इकाई-3, इकाई-4 ते इकाई-5 थमां सौ फीसदी विकल्प कन्है 10-10 नंबरे दा इक-इक सुआल पुच्छेआ जाह्हगा। (10x3= 30)

सुआल नंबर 05- पंजमे सुआल तैह्त इकाई-3, इकाई-4 ते इकाई-5 थमां 2-2 नंबरे दे भलेआं लौह्के जवाब आह्ले 6 सुआल पुच्छे जाडन। (6x2= 12)

UNIVERSITY OF JAMMU
Syllabus for M.A. Dogri Semester – 1st
(Non Choice Based Credit System)

(Syllabus for the examinations to be held in Dec 2025, 2026 &2027)

Course No.: DGR114	Title :Lok Sahitya Te Sanskriti
Duration of examination: 3 hours	Maximum Marks : 100
Credits :6	Semester Examination :70
CONTINUOUS OR FORMATIVE ASSESSMENT	Sessional Assessment : 30
आंतरिक मूल्यांकन (Internal Assessment Assignment)	<u>M.M.</u> : 30
Assignment No. 01 : लम्मे जवाब आह्ला सुआल	(10x1=10)
दिते गेदे दे दो सुआलें चा विद्यार्थ्यें गी कुसै इक सुआल दा जवाब 450-500 शब्दे च देना होगा।	
Assignment No. 02 लौहके जवाब आह्ला सुआल	(5x2= 10)
दिते गेदे दे च'ऊं सुआलें चा विद्यार्थ्यें गी कु'नें द'ऊं सुआलें दे जवाब 100-150 शब्दे च देना होगा।	
Assignment No. 03 भलेआ लौहके जवाब आह्ले सुआल	(2.5x4=10)
दिते गेदे दे सभनें च'ऊं सुआलें दा विद्यार्थ्यें गी 40-50 शब्दे च जवाब देना होगा।	
सहायक पुस्तकां:	
1. डुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।	
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र	
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।	
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़।	
5. लोक साहित्य: सिद्धांत और प्रयोग: श्री राम शर्मा	
6. साढा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।	
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।	
8. डुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ।	
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।	
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।	
11. बझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।	

ਵਿਸ਼ੇ ਸੂਚੀ

ਧਾਰ ਸੰਖਿਆ	ਇਕਾਈ	ਧਾਰ ਦਾ ਨਾਮ	ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਾਮ	ਸਫਾ
01	ਇਕਾਈ-01	ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਅਰ्थ ਤੇ ਪਰਿਆਵਾਸਾ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	04
02		ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਿਯਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	10
03		ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਤੇ ਸ਼ਿਖਟ ਸਾਹਿਤਿਆ ਚ ਫਰਕ-ਮੇਦ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	15
04		ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਿਯਾਂ ਵਿਧਾਂ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	21
05	ਇਕਾਈ-01	ਲੋਕਗੀਤ ਦਾ ਅਰਥ ਤੇ ਪਰਿਆਵਾਸਾ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	29
06		ਲੋਕਗੀਤ ਦਿਯਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	35
07		ਲੋਕਗੀਤਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	41
08		ਸਾਂਕਾਰ ਗੀਤ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	48
09		ਰੁਤੋਂ ਭਾਰੋਂ ਸਰਬਾਂਧੀ ਗੀਤ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	58
10		ਪਰਵ-ਤਧੇਹਾਰੋਂ ਸਰਬਾਂਧੀ ਲੋਕ-ਗੀਤ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	69
11		ਤ੍ਰਿਮੁਖ ਗੀਤ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	77
12		ਭਗਤੀ ਗੀਤ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	83
13		ਪਰਿਵਾਰਕ ਗੀਤ ਤੇ ਖੇਡ ਗੀਤ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	91
14	ਇਕਾਈ-3	ਲੋਕ ਕਤਥ ਦਾ ਅਰਥ ਤੇ ਪਰਿਆਵਾਸਾ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	99
15		ਲੋਕ ਕਤਥਾਂ ਦਿਯਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	105
16		ਲੋਕ ਕਤਥਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	111
17	ਇਕਾਈ-4	ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਦਾ ਅਰਥ, ਪਰਿਆਵਾਸਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	123
18		ਲੋਕ ਗਾਥਾਏਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	131
19	ਇਕਾਈ-5	ਸਾਂਕੁਤਿ ਦਾ ਅਰਥ, ਪਰਿਆਵਾਸਾ ਤੇ ਤਤਿਆ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	139
20		ਤੁਗਗਰ ਸਾਂਕੁਤਿ ਦੀ ਪੱਛਾਨ ਤੇ ਉਸਦਿਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ	ਗ੍ਰੇਟ ਸੁ਷ਮਾ ਸ਼ਰਮਾ	146

ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ्य ਦਾ ਅਰ्थ ਤੇ ਪਰਿਆਵਾਸਾ

ਰੂਪਰੇਖਾ

- 1.1 ਉਦੇਸ਼/ ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਆਸ
- 1.2 ਪਾਠ ਪਰਿਚੇ
- 1.3 ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ्य ਦਾ ਅਰ्थ ਤੇ ਪਰਿਆਵਾਸਾਂ
  - 1.3.1 ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ्य ਦਾ ਅਰ्थ
  - 1.3.2 ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ्य ਦਿਇਆਂ ਪਰਿਆਵਾਸਾਂ
  - 1.3.3 ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ
- 1.4 ਸਰਾਸ਼
- 1.5 ਮੁਸ਼ਕਲ ਸ਼ਬਦ
- 1.6 ਅਖਾਸ ਆਸਟੈ ਸੁਆਲ
- 1.7 ਉਤਰ ਸੂਚੀ
- 1.8 ਸਾਂਦਰਭ ਪੁਸ਼ਟਕਾਂ

1.1 ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਐ:

1. ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤਿ ਕੁਸੀ ਆਖਦੇ ਨ, ਏਹ੍ਦੇ ਬਾਰੈ ਦਸ਼ਨਾ ਤੇ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਵਿਦਾਨੇਂ ਆਸੇਆ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿ ਦੇ ਬਾਰੈ ਦਿੱਤੀ ਗੇਂਦੀ ਪਰਿਆਵਾਸਾਂ ਰਾਹੋਂ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿ ਦੇ ਅਰਥ ਗੀ ਸਪ਼ਸ਼ਟ ਕਰਨਾ।

ਅਪੇਕ਼ਤ ਪਰਿਆਸ

1. ਤੁਸ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤਿ ਦੀ ਪਨਾਨ ਕਰਨੇ ਚ ਸਮਰਥ ਹੋਈ ਜਾਹ੍ਗੇਓ।
2. ਤੁਸ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਗੀ ਸਮਝੀ ਸਕਗੇਓ।

1.2 ਪਾਠ ਪਰਿਚੇ

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋ। ਤੁਸੇਂ ਸਾਰੇਂ ਅਪਨੇ ਬਚਪਨ ਚ ਅਪਨੇ ਦਾਦੀ-ਦਾਦਾ, ਨਾਨੀ-ਨਾਨਾ ਕੋਲਾ ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜੇਂ, ਪਰਿਧੇਂ ਬਗੈਰੀ ਦਿਧਾਂ ਕਤਥਾਂ ਸੁਨਿਧਾਂ ਹੋਡਨ। ਓਹ ਕਤਥਾਂ ਤੁਸੇਂਗੀ ਮੂੰਹ ਜਬਾਨੀ ਸਨਾਇਆਂ ਜਨਦਿਧਾਂ ਹਿਧਾਂ ਤੇ ਇਕ ਕਤਥ ਇਨ੍ਹੀ ਲਮ੍ਮੀ ਹੌਂਦੀ ਏ ਜੇ ਕੇਈ ਕੇਈ ਦਿਨ ਚਲਦੀ ਰੌਂਹਦੀ ਹੀ। ਅਜ਼ਜ ਤੁਸੇਂ ਗੀ ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਉਸ ਸਾਹਿਤਿਆ ਬਾਰੈ ਦਸ਼ਾਇਆ ਜਾ ਕਰਦਾ ਏ ਜੇਹੜਾ ਮੂੰਹ ਜਬਾਨੀ ਤੁਸੇਂ ਗੀ ਸਨਾਇਆ ਜਨਦਾ ਹਾ ਜਿਸੀ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤਿਆ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਚ ਰਕਖੇਆ ਜਨਦਾ ਏ। ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤਿਆ ਬਾਰੈ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਵਿਦਵਾਨੇਂ ਆਸੇਆ ਦਿਤੀ ਗੇਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਏਂ ਰਾਹੋਂ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤਿਆ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਗੀ ਹੋਰ ਸ्पਥਟ ਕੀਤਾ ਗੇਦਾ ਏ।

1.3. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਅਰਥ ਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਂ

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋ। ਆਓ ਹੂਨ ਅਸ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਕੇਹ ਹੌਂਦਾ ਏ ਏਹਦੇ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਚੈ ਤੇ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਵਿਦਵਾਨੇਂ ਦਿਧੇਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਏਂ ਰਾਹੋਂ ਏਹਦੇ ਅਰਥ ਗੀ ਸਮਝਚੈ।

1.3.1 ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਅਰਥ ਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਂ

ਕੇਈ ਸਦਿਧੇਂ ਥਮਾਂ ਚਲਦੀ ਆਵਾ ਕਰਦੀ ਮਨੁਕਖੈ ਦੇ ਮਨੈ ਦੀ ਅਨੁਮੂਤਿਧੇਂ ਗੀ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਆਖੇਆ ਜਾਈ ਸਕਦਾ ਏ। ਜਿਸੀ ਮਨੁਕਖੀ ਸਮਾਜ ਨੇ ਪੀਢੀ ਦਰ ਪੀਢੀ ਇਕ ਦੁਏ ਤਗਰ ਪਯਾਯਾ ਤੇ ਜੇਹਦੇ ਜਨਮਦਾਤਾ ਤੇ ਜਨਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਚ ਕੋਈ ਪਕਕੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਨੇਈ ਹੌਂਦੀ। ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਅਸਲ ਚ ਆਮ ਲੋਕੋਂ ਦਾ ਓਹ ਸਾਹਿਤਿਆ ਏ ਜੇਹੜਾ ਆਮ ਲੋਕੋਂ ਦਾ ਆਮ ਲੋਕੋਂ ਆਸਤੈ ਲਿਖੇਆ ਜਨਦਾ ਏ ਤੇ ਏਹਦਾ ਸਿਵਾ ਸਰਬਨਧ ਲੋਕੋਂ ਦੇ ਮਨੈ ਕਨੈ ਏ। ਏਹਦੇ ਚ ਮਾਹੌਨੂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪੀਢੀ ਦਰ ਪੀਢੀ ਚਲਦੀ ਆਵਾ ਕਰਦੀ ਪਰਿਪਰਾ ਤੇ ਸੰਸਕ੃ਤਿ ਰੌਂਹਦੀ ਏ। ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤਿਆ ਕੋਥ ਦੇ ਮਤਾਬਕ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਓਹ ਅਮਿਵਿਕਿਤ ਏ ਜੇਹੜੀ ਭਾਏਂ ਕੁਝੈ ਇਕ ਖਾਸ ਵਿਕਿਤ ਨੇ ਗੰਢੀ ਹੋਏ ਪਰ ਇਕ ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਤੁਸੀਂ ਅਪਨਾ ਮਨਦਾ ਹੋਏ।

ਇਸੀ ਅਸ ਇਧਾਂ ਬੀ ਆਕਖੀ ਸਕਨੇ ਆਂ ਜੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦਾ ਸਾਹਿਤਿਆ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦੇ ਅਤੰਗਤ ਔਂਦਾ ਏ। ਏਹ ਕੁਝੈ ਇਕ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਵਿਕਿਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨੇਈ ਹੋਇਥੈ ਇਕ ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਮੜ੍ਹੀ ਜਨੀ ਏ।

ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਸ਼ਬਦ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਫੋਕ-ਲਿਟਰੇਚਰ (Folk Literature) ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਏ। “ਫੋਕ” ਸ਼ਬਦ ਐਂਗਲੋ-ਸੈਕਸਨ ਦਾ ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪ ਏ ਜੇਹਦਾ ਅਰਥ ਅਨਪਢ ਜਾਤਿ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਏ ਤੇ ਲਿਟਰੇਚਰ ਦਾ ਸਰਬਨਧ ਲੈਟਰਸ ਕਨੈ ਏ। ਇਸ ਕਰੀ ਲਿਟਰੇਚਰ ਦੇ ਪਰਿਧਿਵਾਚੀ ਸਾਹਿਤਿਆ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਤੰਗਤ ਤਾਂਏ ਰਚਨਾ ਆਈ ਸਕਦਿਧਾਂ ਨ ਜਿਨ੍ਹੇਂਗੀ ਪਢੀ ਲਿਖੀ ਸਕਨੇ ਆਂ।

लोक साहित्य लोकर्वाता दा इक अंग ऐ। लोकवार्ता अंग्रेजी दे ‘Folk Lore’ शब्द दा पर्यायवाची ऐ। ‘फोक-लोर’ शब्द अंग्रेज विद्वान विलियम थामस ने सन 1846 च घडेआ हा जेहदा अर्थ समें दे प्रभाव कन्नै बदलोंदा रेहा। पैहले आमतौर पर हिंदी च एहदा अर्थ लोक ज्ञान ते लोक विद्या कन्नै रेहा। किश विद्वान ‘फोक लोर’ दा अर्थ जनता दा साहित्य कन्नै मनदे न।

1.3.2 लोक साहित्य दियां परिभाशां

डा० धीरेन्द्र वर्मा हुंदा मत ऐ जे लोक साहित्य असल च ओह मौखिक अभिव्यक्ति ऐ जेहड़ी बशक्क कुसै इक माहनू ने व्यक्त कीती दी होऐ पर इक लोक समूह उसी अपना मनदा होऐ। ”

आचार्य हजारी प्रसाद द्विवेदी हुंदे मताबक “ओह चीजां जेहड़ियां सिद्दे सधारण लोक चिंता चा पैदा होइयै सर्व-सधारण गी प्रभावत करदियां न, उ’ऐ लोकसाहित्य ऐ जिनेंगी लोकशिल्प लोक नाट्य ते लोक कथानक आदि नांए कन्नै बी कुआलेआ जाई सकदा ऐ।”

डा० रवीन्द्र भ्रमर हुंदे मताबक “लोक साहित्य लोक मानस दी सैहंज अभिव्यक्ति ऐ। एह जैदात्तर अन लिखेआ गै रौहंदा ऐ ते अपनी मौखिक परंपरा राहें इक पीढ़ी थमां दुई पीढ़ी तगर अगंगे बधदा रौहंदा ऐ।”

डा० सत्येन्द्र हुंदे मताबक लोक साहित्य दे अंतर्गत ओह पूरी बोल्ली ते भाशागत अभिव्यक्ति औंदी ऐ जेहड़ी लोकमानस दी प्रवृत्ति च समाई दी होंदी ऐ ते पीढ़ी दर पीढ़ी मुहं जवानी चलदी औंदी ऐ।”

श्याम भरमार हुंदे शब्दे च ‘लोकें दे विश्वास, मानसिक भाव, रुढ़ियां, परंपरा, मान्यता, विश्वास धार्मक अनुशठान, रीति रिवाज, गीत कथां वेशभूशा लाबा वगैरा लोक वार्ता दे अंग न।“ इस थमां स्पश्ट होंदा ऐ जे लोकर्वाता दा खेतर विशाल ऐ ते लोक साहित्य उसदा इक अंग ऐ।

विद्वान जान हेराल्ड ब्रून होर गलांदे न “जे जेहदा प्रचार प्रसार मुहं जवानी होऐ पारंपरिक होऐ, बहूमुखी विधां होन, शिक्षा दे बगैर प्राप्त होई जा ते संगीत कन्नै जुड़े दा होऐ उ‘ऐ लोक साहित्य ऐ।”

आओ, हासल कीते गैदे ज्ञान दी परख करचौ

1.3.3-. स्वेई उत्तर पर गोलाधारा बनाओ।

1. ‘लोक साहित्य लोक मानस दी सैहंज अभिव्यक्ति ऐ। एह जैदातर अन लिखेआ गै रौंहदा ऐ ते अपनी मौखिक परंपरा राहें इक पीढ़ी थमां दूई पीढ़ी तगर बधदा ऐ’ आखेआ दा ऐ

क). डा. कुंदन लाल उप्रेती ने	ख). डा. सत्येन्द्र ने
ग). डा. गौतम व्यथित ने	घ). डा. रवींद्र भ्रमर ने
2. लोकें द्वारा रचेआ जंदा ते लोकें गी गल्ल करदा ऐ

क). छपत साहित्य	ख). लिखत साहित्य
ग). मौखिक परंपरा राहें मठोंदा साहित्य	घ). आदिवासी साहित्य
3. कुसै खास रचेता दे नाएं कन्नै नेई छपदा

क). शिस्ट साहित्य	ख). आधुनिक साहित्य
ग). कथा साहित्य	घ). लोक साहित्य

इ'नें परिभाशाएं गी नजरी च रखदे होई एह आक्खेआ जाई सकदा ऐ जे एह ओह अलिखित ते लेखकहीन साहित्य ऐ जेहदे साह प्राण लोक जीवन कन्नै चलदे न। लोक साहित्य च गै आम जनता दे रोजमर्रा दी गतिविधियें दे सरल ते स्भावक दर्शन होंदे न।

1.4 सरांश

लोक-साहित्य च असेंगी लोकें दे विश्वास, मानसक भाव, रुद्धियां, परंपरा, मान्यता, विश्वास धार्मक अनुशठान, रीति रिवाज, गीत, कत्थां. वेशभूशा, लाबा खान-पान सब किश दी झलक मिलदी ऐ। एह कुसै इक व्यक्ति दा नेई होइयै पूरे समाज दी बस्तु होंदी ऐ।

1.5 मुश्कल शब्द

विश्वास - कुसै चीजा च आरथा

अनुशठान - धार्मिक कर्मकांड

परंपरा - चलदी आवा करदी रीत

1.6 अभ्यास आस्तै सुआल

1. लोक साहित्य दा अर्थ स्पष्ट करो।
-
-
-
-

2. भारती विद्वानें दियां लोक साहित्य सरबंधी कोई दो परिभाशां लिखो।
-
-
-
-

3. पश्चमी विद्वाने दियां कोई दो परिभाशां लिखो।

1.7 उत्तर सूची

1.3.3   1. घ   2. ग   3. घ

1.8 संदर्भ पुस्तका-

1. डुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़।
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
8. डुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।

लोक साहित्य दियां विशेषतां

रूपरेखा

- 2.1 उद्देश्य/ अधिगम परिणाम
- 2.2 पाठ परिचे
- 2.3 लोक साहित्यां दियां विशेषतां
  - 2.3.1 हासल कीते गेदे ज्ञान दी परख
- 2.4 सरांश
- 2.5 कठन शब्द
- 2.6 अभ्यास आस्तै सुआल
- 2.7 जवाब सूची
- 2.8 संदर्भ सूची

2.1 उद्देश्य

इस पाठ दा उद्देश्य ऐः

लोक-साहित्य दियें चेचगियें कन्वै परिचत करोआना ऐ तां जे तुस लोक साहित्य दा पन्थान करी सको।

अपेक्षित परिणाम

- 1. तुस लोक-साहित्य दी पंछान करने दे समर्थ होई जाहगेओ।
- 2. संस्कृति दे सरंक्षण च लोक साहित्य दे म्हत्तव गी सकगेओ।

2.0 पाठ-परिचे

प्यारे विद्यार्थियो! असें पिछलें पाठ च लोकसाहित्य बारै पढेआ जे आम लोकें आस्तै आम लोके आसेआ रचे गेदा साहित्य लोक-साहित्य होंदा ऐ। इस पाठ च लोक-साहित्य

ਦਿਧੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਏਂ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗੇਦੀ ਐ ਜਿੰਦੇ ਕਹਿਏ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤਿਆ ਦ੍ਰਾਏ ਚਾਲਲੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਿਆ ਕੋਲਾ ਬਕਖਰਾ ਹੋਂਦਾ ਐ। ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਿਧੋਂ ਟਕੋਹ੍ਦੇ ਬਾਰੈ ਵਿਸਤਾਰ ਕਨੈ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗੇਦੀ ਐ।

2.3 ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਿਧੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ

ਮਨੁਕਖੀ ਭਾਵਨਾਂ ਜਿਸਲੈ ਮਾਤ੍ਰਮਾਂਥਾ ਦੇ ਟਲਲੇ ਲਾਇਥੈ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਕਟ ਹੋਂਦਿਧੋਂ ਨ ਤਾਂ ਓਹ੍ਹ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰਦਿਧੋਂ ਨ। ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਅਰਥ ਜਨਤਾ ਜਨਾਰਦਨ ਦਾ ਸਾਹਿਤਿਆ ਐ ਅਰਥਾਤ ਲੋਕਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਅਰਥ ਉਸ ਸਾਹਿਤਿਆ ਕਨੈ ਐ ਜੇਹ੍ਡਾ ਲੋਕ ਸੰਸਕ੃ਤਿ ਦੇ ਸੰਬਾਵਕ ਰੂਪ-ਸਰੂਪ ਬਾਰੈ ਦਸਦਾ ਐ। ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਿਧੋਂ ਕਿਸਾ ਮੁਕਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਨ।

1. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦੀ ਸਭਨੋਂ ਥਮਾਂ ਬਣ੍ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਏਹ੍ਹ ਐ ਜੇ ਏਹ੍ਹ ਦੇ ਚ ਬਨਾਵਟੀਪਨ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ। ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦੀ ਭਾਸਾ ਦੀ ਸਰਲਤਾ ਸੰਸਕ੃ਤਿ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਗੀ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਿਤ ਕਰਦੀ ਐ। ਭਾਸਾ ਦੀ ਸੈਹਜਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਗੈ ਲੋਕ ਸੰਸਕ੃ਤਿ ਅਪਨੇ ਰਹੇਈ ਰੂਪ ਚ ਤਬਹਿਏ ਸਾਮਨੈ ਔਂਦੀ ਐ।
2. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਅਜ਼ਾਤ ਹੋਂਦੇ ਨ। ਏਹ੍ਹ ਦੇ ਲੇਖਕ ਤੇ ਲੇਖਨ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਨੇਈ ਹੋਂਦੀ।
3. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਲੋਕ ਮੰਗਲ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕਨੈ ਓਤ ਪ੍ਰੋਤ ਹੋਂਦਾ ਐ ਕੀਜੇ ਏਹ੍ਹ ਦੇ ਚ ਜੈਦਾਤਰ ਏਕਤਾ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਸਿਕਖ ਦਿੱਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦੀ ਐ।
4. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਲੋਕ ਸੰਸਕ੃ਤਿ ਦਾ ਇਕ ਮਾਤਰ ਅੰਗ ਐ ਜੇਹ੍ਹਦੀ ਨੀਂਹ ਧਰਮ ਪਰ ਟਿਕੀ ਦੀ ਹੋਂਦੀ ਐ।
5. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਚ ਧਾਰਮਕ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਕੁਸੈ ਨ ਕੁਸੈ ਰੂਪੈ ਚ ਜਰੂਰ ਹੋਏ ਦਾ ਲਭਦਾ ਐ ਅਰਥਾਤ ਮਾਨਵ ਧਰਮ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੋਏ ਦਾ ਹੋਂਦਾ ਐ।

ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਿਧੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ

- ਸੈਹਜਤਾ
- ਅਜ਼ਾਨ ਰਚਨਾਕਾਰ
- ਲੋਕ ਮੰਗਲ ਦੀ ਭਾਵਨਾ
- ਆਂਚਲਿਕ ਅਭਿਵਧਕਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁਖਤਾ
- ਅਲੋਚਨਾ ਮੁਕਤ

6. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੇਹੜੇ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੋਂਦਾ ਏ, ਓਹਾਂ ਦੇ ਚ ਸਮਾਜ ਗੀ ਸ਼ਵਸਥ ਸਦਾਚਾਰ ਤੇ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਉਪਰ ਲੇਈ ਜਾਨੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਹੋਂਦੀ ਏ।
  7. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਧਰਮਾਰਥ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਰਹੇਈ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਏ। ਏਹਾਂ ਦੇ ਚ ਜਨਜੀਵਨ ਦੀ ਆਸਾ ਨਰਾਸਾ ਸੁਖ-ਦੁਖ, ਖੁਣੀ-ਗਮ ਆਦਿ ਭਾਵਨਾਏਂ ਦਾ ਸਜੀਵ ਚਿਤ੍ਰਣ ਹੋਂਦਾ ਏ।
  8. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸ਼ੀਂਘ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਏਹਾਂ ਦੇ ਚ ਕਲਿਆਣ ਤਤਵ ਦੀ ਥਾਹਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਟਲ ਸਚਵਾਈ ਹੋਂਦੀ ਏ।
  9. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾ ਕਨੈ ਕੋਈ ਨਾਤਾ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ। ਏਹ ਓਹ ਪਰਾਂਪਰਾਗਤ ਸਾਹਿਤਿਆ ਏ ਜੇਹਾਂ ਦੇ ਚ ਵਰਣਤ ਘਟਨਾਏਂ ਤੇ ਭਾਵਨਾਏਂ ਦੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਨੇਈ ਕੀਤੀ ਜਾਈ ਸਕਦੀ।
  10. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਚ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਆਂਚਲਿਕ ਅਮਿਕਾਵਿਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁਖਤਾ ਹੋਂਦੀ ਏ। ਬਦਲਦੇ ਸਮੇਂ, ਤੁਝਦੇ ਮੁਲਲੇਂ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਰਬਨਧਾਂ ਦੀ ਮਠਾਸ ਤੇ ਕੌਡਤਨ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇ ਕਾਰਕ ਨ।

लोक साहित्य दियां एह सारियां विशेशतां इसी उस चाल्ली सग्गोसार करदियां न जे एह जंगल च उग्गे दे उ'नें आप-मुहारे बेल बूहूटें आँह्गर ऐ जि'नेंगी कोई छांगदा नेई

ਆਓ, ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜ਼ਾਨ ਵੀ ਪਰਖ ਕਰਚੈ

2.3.1-. स्हेई उत्तर पर गोलाधारा बनाओ।

ਪਰ ਫ਼ਹੀ ਬੀ ਓਹਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਸਨਾਕਡਾਪਨ ਬਰਕਰਾਰ ਰੌਂਹਦਾ ਏ।

2.4 ਸਰਾਂਸ਼

ਸਰਲ ਤੇ ਸਾਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਆਮ ਲੋਕੇ ਆਸੇਆ ਆਮ ਲੋਕੇ ਲੇਈ ਰਚੇਆ ਗੇਦਾ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਖੋਆਂਦਾ ਏ ਜੇਹੜਾ ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਗੀ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਿਤ ਕਰਦਾ ਏ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੈਹੜਜਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਗੈ ਲੋਕ ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ ਅਪਨੇ ਸ਼ਹੇਈ ਰੂਪ ਚ ਉਭਾਰਿਧੈ ਸਾਮਨੈ ਆਂਦੀ ਏ।

2.5 ਮੁਸ਼ਕਲ ਸ਼ਬਦ

ਧਰਮਾਰ्थ - ਅਸਲਿਧਤ, ਸਚਵਾਈ

ਆਂਚਲ - ਇਲਾਕਾ, ਕ੍ਸੋਤ੍ਰ

ਸਜੀਵ ਜੀਵਤ, ਸਕਿਯ

2.6 ਅਭਿਆਸ ਆਸਤੈ ਸੁਆਲ

1. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਖੋਆਂਦਾ ਦਿਧੋਂ ਟਕੋਹਦੋਂ ਬਾਰੈ ਵਿਸ਼ਤਾਰ ਚ ਬਣਨ ਕਰੋ।

---

2. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਖੋਆਂਦਾ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸ਼ੀਂਸਾ ਹੋਂਦਾ ਏ, ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਝਧੈ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਖਟੀ ਕਰੋ।

---

3. लोक साहित्य दा अलोचना कन्वै कोई सरबंध नेई होंदा उदाहरण देइये इस कथन दी पुश्टी करो।
-
-
-
-
-

2.8 उत्तर सूची-

2.3.3 1. घ 2. घ 3. ख

2.8 संदर्भ पुस्तका-

1. दुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
8. दुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।

लोक साहित्य ते शिश्ट साहित्य च फर्क भेद

रूपरेखा

- 3.1 उद्देश्य/ अधिगम परिणाम
- 3.2 पाठ परिचे
- 3.3 लोक साहित्य ते शिश्ट साहित्य च फर्क भेद
  - 3.3.1 हासल कीते गेदे ज्ञान दी परख
- 3.4 सराश
- 3.5 मुश्कल शब्द
- 3.6 अभ्यास आस्तै सुआल
- 3.7 उत्तर सूची
- 3.8 संदर्भ पुस्तकां

3.1 उद्देश्य

इस पाठ दा उद्देश्य ऐ:

लोक साहित्य ते शिश्ट च अंतर गी स्पष्ट करना तां जे तुस लोक साहित्य ते शिश्ट साहित्य च फर्क-भेद करी सको।

अधिगम परिणाम

1. शैली दे अधार पर शिश्ट ते लोक साहित्य च फर्कभेद करने दी समर्था हासल करी लैगेओ
2. भाशा दे अधार पर दौनें च फर्कभेद करी सकगेओ।

3.2 पाठ-परिचे

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋ! ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦੌਨੋਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਤੇ ਮਾਹੜ੍ਹੂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਗੀ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਤ ਕਰਨਾ ਹੋਂਦਾ ਏ ਪਰ ਦੌਨੋਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੇ ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ ਬਕਖਰੇ-ਬਕਖਰੇ ਹੋਂਦੇ ਨਾ। ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਿਆ ਤੇ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤਿਆ ਚ ਕੇਈ ਸ਼ਤਰੋਂ ਪਰ ਅੰਤਰ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਇਨੋਂ ਦੌਨੋਂ ਚਾਲਲੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਚ ਫਰਕਭੇਦ ਗੀ ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗੇਦਾ ਏ।

3.3. ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤਿਆ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟ-ਸਾਹਿਤਿਆ ਚ ਫਰਕਭੇਦ

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋ! ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਗੈ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਅਧਾਰ ਏ ਪਰ ਫ਼ਹੀ ਬੀ ਤੰਦੇ ਚ ਕੇਈ ਅਰ੍ਥੋਂ ਚ ਅੰਤਰ ਲਭਦਾ ਏ। ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਿਆ ਚ ਜੇਹੜਾ ਮੁਕਖ ਅੰਤਰ ਏ ਓਹੋ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਏ:

1. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਥੋਹ੍ਹ ਪਤਾ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ ਅਰਥਾਤ ਓਹ੍ਹ ਅਜ਼ਾਤ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਜਦਕੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਾਂs ਪਤਾ ਹੋਂਦਾ ਏ।

2. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਮੌਖਿਕ ਪਰਾਂਪਰਾ ਚ ਜੀਵਤ ਰੱਹਦਾ ਏ। ਏਹ੍ਹ ਇਕ ਵੰਸ਼ ਥਮਾਂ ਦੁਏ ਵੰਸ਼ ਤਗਗਰ ਮੁੰਹ ਜਵਾਨੀ ਚਲਦਾ ਰੱਹਦਾ ਏ। ਪਰ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਿਆ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਚ ਸੁਰਕਖਤ ਰੱਹਦਾ ਏ। ਏਹ੍ਦੇ ਚ ਮੌਖਿਕ ਪਰਾਂਪਰਾ ਜਾਂ ਵੰਸ਼ ਪਰਾਂਪਰਾ ਦੀ ਕੋਈ ਜਗਹਾ ਨੇਈ।

ਹਾਜਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ

3.3.2 ਖਾਲਲੀ ਥਾਹਰ ਪੁਰ ਕਰੋ।

1. ----- ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਚ ਸੁਰਕਖਤ ਰੱਹਦਾ ਏ।
2. ----- ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਚ ਜੀਵਤ ਰੱਹਦਾ ਰੱਹਦਾ ਏ।
3. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦੇ -----nās ਦਾ ਪਤਾ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ।
4. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਸਮਾਜ ਦਾ ----- ਹੋਂਦਾ ਏ।

3. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤੋਂ ਤੇ ਰਹੂਲਤੇ ਦੇ ਮਤਾਬਕ ਰਚੇਆ ਗੇਦਾ ਹੋਂਦਾ ਏ ਪਰ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਿਆ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਰਿਸਥਿਤਿਆਂ ਮਤਾਬਕ ਲਖੋਂਦਾ ਏ ਅਰਥਾਤ ਬਦਲੋਂਦੇ ਸਮੇਂ ਕਨੈ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਿਆ ਚ ਬੀ ਬਦਲਾਵ ਆਂਦਾ ਏ ਪਰ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਰੂਪ-ਸਰੂਪ ਸਮੇਂ ਕਨੈ ਨੇਈ ਜੀਵਨ ਕਨੈ ਜੁਡੇ ਦਾ ਹੋਂਦਾ ਏ।

4. लोक साहित्य च कुसै खास शैली दी बरतून नेई होंदी कीजे एह्दे च शब्दें दे थाहर अभिव्यक्ति दी म्हत्ता ऐ जद के शिश्ट साहित्य च शैली इक खास म्हत्तव रखदी ऐ।

5. लोक साहित्य च रचनाकार दे व्यक्तित्व दी झलक कुतै बी नेई लभदी अर्थात व्यक्तिगत भावना दी जगहा लोक भावना दी प्रधानता होंदी ऐ। एह्दे वपरीत शिश्ट साहित्य च रचनाकार दे सिद्धांत विचार ते व्यक्तिगत लोक साहित्य लोक जीवन दी जरूरतें ते स्फूलते दे मताबक रचेआ गेदा होंदा ऐ। पर शिश्ट साहित्य समें दी परिस्थितियें दे मताबक होंदा ऐ। अर्थात् बदलोंदे समें कन्नै शिश्ट साहित्य च बी बदलाव आंदा ऐ पर लोक साहित्य दा रूप सरूप समें कन्नै नेई जीवन कन्नै जुड़े दा होंदा ऐ।

लोक साहित्य च कुसै खास शैली दी बरतून नेई होंदी कीजे एह्दे च शब्दें दे थाहर अभिव्यक्ति दी म्हत्ता होंदी ऐ ते शिश्ट साहित्य च शैली इक खास म्हत्तव रखदी ऐ।

लोक साहित्य च रचनाकार दे व्यक्तित्व दी झलक कुतै बी नेई लभदी अर्थात व्यक्तिगत भावना दी जगहा लोक भावना दी प्रधानता होंदी ऐ। एह्दे वपरीत शिश्ट साहित्य च रचनाकार दे सिद्धांत विचार ते व्यक्तिगत सोच दी झलक लभदी ऐ।

लोक साहित्य लोक मानस दी रचना ऐ। इसकरी एह्दी भाशा च सरलता ते स्भावकता होंदी ऐ जद गे शिश्ट साहित्य दी भाशा साहित्य शास्त्र दे सांचे च ढली दी होंदी ऐ।

लोक साहित्य दा आलोचना कन्नै कोई सरबन्ध नेई होंदा। एह्दे च तत्थ जां तर्के आस्तै कोई जगहा नेई होंदी। पर शिश्ट साहित्य गी आलोचना दे बगैर बनाना सुआरना संभव नेई कीजे आलोचना गै ओह कसौटी ऐ जेहड़ी शिश्ट साहित्य दा मुल्ल निर्धारत करदी ऐ।

लोक साहित्य च मुक्ख तौरा पर लोक जीवन ते ओह्दी अभिव्यक्ति दी छाप होंदी ऐ पर शिश्ट साहित्य च ऐसा संभव नेई।

लोक साहित्य दी सभनें थमां बड़ूँ बिशेशता सैहजता ऐ इसकरी व्यंजन ध्वनि व्यंग आदि दा प्रयोग बड़े स्भावक रूपै च होए दा होंदा ऐ। एह्दे मुकाबले शिश्ट साहित्य दी रचना च इ'नें सारियें चीजें दा प्रयोग बड़ी समझदारी ते सूझबूझ कन्नै कीता जंदा ऐ।

ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ्य ਲੋਕ ਮਾਨਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਏ। ਇਸਕਰੀ ਏਹੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਸਭਾਵਕਤਾ ਹੋਂਦੀ ਏ। ਜਦ ਗੈ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤ्य ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਹਿਤ्य ਸ਼ਾਸ਼ਵ ਦੇ ਸਾਂਚੇ ਚ ਢਲੀ ਦੀ ਹੋਂਦੀ ਏ।

ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਜੇਹੜੀ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ्य ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤ्य ਗੀ ਬਕਖਰਾ ਕਰਦੀ ਏ ਓਹ ਏਹ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਮਾਜ। ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤ्य ਚ ਸਮੇਂ ਦੇ ਛੋਰੇ ਉਥਵੇ ਲਭਦੇ ਨ। ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤ्य ਚ ਮਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਰਿਥਿਤਿਧੇ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਏ ਪਰ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿ ਕੁਸੈ ਖਾਸ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦਾ ਏ।

ਆਓ, ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਚੋ

3.3.1-. ਸ਼੍ਰੇਈ ਉਤਤਰ ਪਰ ਗੋਲਾਧਾਰਾ ਬਨਾਓ।

1. ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਿ ਦਾ
  - ਕ). ਰਚਨਾਕਾਰ ਗੁਮਨਾਮ ਹੋਂਦਾ ਏ   ਖ). ਰਚਨਾਕਾਰ ਪਰਤਕਖ ਹੋਂਦਾ ਏ
  - ਗ). ਖੇਤਰ ਸੀਮਤ ਹੋਂਦਾ ਏ   ਘ) ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਲਂਕਾਰਕ ਹੋਂਦਾ ਏ।
2. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿ
  - ਕ). ਜਨ ਮਾਨਸ ਦੀ ਗਲਲ ਕਰਦਾ ਏਖ). ਭੂਤੋਂ ਪ੍ਰੇਤੋਂ ਤਗਰ ਸੀਮਤ ਰੌਹਦਾ ਏ
  - ਗ). ਬਨੌਟੀ ਜਨ ਹੋਂਦਾ ਏ   ਘ). ਸਿਰਫ ਪਸੁ-ਪੈਂਛਿਧੇ ਦੀ ਗਲਲ ਕਰਦਾ ਏ
3. ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਿ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ
  - ਕ). ਖੁਆਨੇਂ ਦੀ ਬਰਤੂਨ ਨੇਈ ਹੋਂਦੀ। ਖ). ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ਾਸ਼ਵ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਚ ਢਲੀ ਦੀ ਹੋਂਦੀ
  - ਗ). ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਬਰਤੂਨ ਨੇਈ ਹੋਂਦੀ। ਘ). ਅਲਂਕਾਰੇਂ ਦੀ ਬਰਤੂਨ ਨੇਈ ਹੋਈ ਦੀ

3.4 ਸਰਾਂਸ਼

ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਸਭਾਵਕਤਾ ਹੋਂਦੀ ਏ ਜੇਲਲੈ ਕੇ ਗੈ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਿ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਹਿਤਿ ਸ਼ਾਸ਼ਵ ਦੇ ਸਾਂਚੇ ਚ ਢਲੀ ਦੀ ਹੋਂਦੀ ਏ। ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿ ਮੌਖਿਕ ਪਰਾਪਰਾ ਰਾਹੋਂ ਇਕ

ਪੀਢੀ ਥਮਾਂ ਦੁੰਈ ਪੀਢੀ ਤਗਰ ਪੁਜਦਾ ਏ ਤੇ ਜਿੰਦਾ ਰੌਂਹਦਾ ਏ ਜੇਲਲੈ ਕੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਿਆ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਚ ਸੁਰਕਖਤ ਰੌਂਹਦਾ ਏ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਨ੍ਵੇ ਏਹਦੇ ਚ ਕੋਈ ਬਦਲਾਵ ਨੇਈ ਆਂਦਾ।

3.4 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ

ਸ਼ਿਸ਼ਟ	-	ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਾਹਿਤਿਆ
ਨੁਮਾਂਇਦਗੀ	-	ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਿਤਵ
ਵੰਸ਼	-	ਕੁਲ, ਪਰਿਵਾਰ, ਖਾਨਦਾਨ

3.4 ਅਭਿਆਸ ਆਸਤੈ ਸੁਆਲ

ਛੇਠ ਦਿੱਤੇ ਗੇਦੇ ਸੁਆਲਾਂ ਦੇ ਪਰਤੇ ਦੇਓ।

1. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਿਧਾਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਂ ਦਿੱਦੇ ਹੋਈ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਿਆ ਚ ਫਰਕ-ਮੇਦ ਦੱਸੋ।

- (2. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਿਧਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਏਂ ਬਾਰੈ ਸਂਕ੍਷ੋਪ ਚ ਬੰਨ ਕਰੋ।

---

3. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਚ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਛਾਪ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਏ, ਇਸ ਕਥਨ ਗੀ ਤਦਾਹਰਣ ਦੇਇਥੈ ਸਪ਼ਸ਼ਟ ਕਰੋ।

3.7 जवाब सूची

- 3.3.3. 1. शिश्ट 2. लोक 3. रचनाकार 4. शीशा
- 3.3.5. 1. ख 2. क 3. ख

3.8:- संदर्भ-ग्रंथ :-

1. दुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्चर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्चर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
8. दुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्चर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्चर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्चर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।

लोक साहित्य दियां विधां

रूपरेखा

- 4.1 उद्देश्य/ अधिगम परिणाम
- 4.2 पाठ परिचे
- 4.3 लोक साहित्य दियां विधां
  - 4.3.1 हासल कीते गेदे ज्ञान दी परख
- 4.4 सरांश
- 4.5 कठन शब्द
- 4.6 अभ्यास आस्तै सुआल
- 4.7 जवाब सूची
- 4.8 संदर्भ सूची

4.1 उद्देश्य/ अधिगम परिणाम

इस पाठ दा उद्देश्य ऐः

लोक-साहित्य दियें बक्ख-बक्ख विधाएं जियां के लोक-गीत, लोक-कथां, लोक-गाथां, मुहावरें, खुआन, फलौहनियां जां बुझारतां ते नाटक आदि लोक-साहित्य बगैरा बारै सरोखड़ जानकारी हासल करोआना।

अधिगम परिणाम

1. तुस लोक-साहित्य दी विधाएं दी पन्छान करी सकगेओ।
2. चेचगियें दे अधार पर मूल्यांकन करी सकगेओ।

4.2 पाठ-परिचे

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋ! ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਦਿਧਿਆਂ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਵਿਧਾਏਂ ਜਿਧਾਂ ਲੋਕ-ਗੀਤ, ਲੋਕ-ਕਤਥਾਂ, ਲੋਕ-ਗਾਥਾਂ, ਮੁਹਾਵਰੇਂ, ਖੁਆਨ, ਫਲੌਹਨਿਆਂ ਜਾਂ ਬੁੜਾਰਤਾਂ ਤੇ ਨਾਟਕ ਬਗੈਰਾ ਬਾਰੈ ਵਿਸ਼ਤਾਰ ਕਨੈ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗੇਦੀ ਏ।

4.3 ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਵਿਧਾਂ

ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਦੀ ਬੰਡ ਇੜੀ ਸੌਕਖੀ ਨੇਈ, ਕੀਜੇ ਏਹ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਸਦਿਧਿਆਂ ਥਮਾਂ ਚਲਦੀ ਆਵਾ ਕਰਦੀ ਲੋਕੋਂ ਦੀ ਮਨੋਵਭੂਤਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਏ। ਮਨੁਕਖ ਦਾ ਸਭਾਡ, ਓਹਦੀ ਇਚਛਾ, ਆਚਾਰ-ਵਿਚਾਰ, ਸਭਿਤਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਾਰੇ ਗੈ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਦੇ ਅਟੂਟ ਅਂਗ ਨਾ ਕੇਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਦਾ ਅਪਨੇ-ਅਪਨੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਗੀਕਰਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸਨ 1846 ਚ ਵਿਲਿਯਮ ਜਾਨ ਨਾਮਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਦੇ ਅਨੰਤਰਗਤ ਜਿਧਾਂ ਵਿਖੇਂ ਗੀ ਰਖੇਆ ਓਹ ਇਧਾਂ ਨ:-

- 1 ਗ੍ਰਾਈ ਕਹਾਨਿਆਂ, ਮੁਹਾਵਰੇ, ਖੁਆਨ, ਬੁੜਾਰਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਆਦਿ।
  - 2 ਸੰਗੀਤਮਾਨ ਲੋਰੀ, ਸ਼ੋਕਗੀਤ, ਪ੍ਰੇਮ ਗੀਤ, ਵਿਵਸਾਧਿਕ ਗੀਤ, ਜਧਾਣੇ ਦੇ ਗੀਤ ਭਕਿਤਿ ਗੀਤ ਆਦਿ।
  - 3 ਲੋਕਨਾਟਿਆਂ, ਨਾਟਕ, ਨਾਚ ਗਾਨ, ਭਵਨ ਨਿਰਮਾਣ ਸਰਬਨਧੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਆਦਿ।
- ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਅੰਗੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਿਤਵ ਕਰਦਿਆਂ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਦਿਧਾਂ ਕਿਥ ਪ੍ਰਮੁਖ ਵਿਧਾਂ ਇਸ ਚਾਲੀ ਨਾਲ:-

ਲੋਕ ਗੀਤ:-

ਕੁਸੈ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਕਨੈ ਪਰਿਚੇ ਕਰਨੇ ਆਸਤੈ ਉਤਥੁੰ ਦੇ ਲੋਕ ਗੀਤਿਆਂ ਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹੋਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਏ ਅਰਥਾਤ ਲੋਕਗੀਤਿਆਂ ਰਾਹੋਂ ਅਦੇਸ਼ਗੀ ਕੁਸੈ ਬੀ ਦੇਸਾ ਦੇ ਬਸਨੀਕੋਂ ਦੇ ਸਭਾਡ.ਵ ਤੱਦੀ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਰੀਤਿ ਰਵਾਜ਼ੋਂ ਕ੍ਰਿਧਾ ਕਲਾਂਏ ਆਦਿ ਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹੋਂਦੀ ਏ।

ਲੋਕ ਗੀਤਿਆਂ ਦੀ ਸਭਨੇ ਥਮਾਂ ਬੁੜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਏਹ ਏ ਜੇ ਤੱਦੇ ਚ ਦੇਸਾ ਤੇ ਕਾਲ ਦਾ ਬੰਧਨ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ। ਕੁਤੈ ਬੀ ਤੇ ਕੁਸੈ ਬੀ ਬੇਲਲੈ ਤੱਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਭਵ ਏ। ਤੱਦਾ ਸਰਬਾਂਧ ਕਲਿਆਨਾ ਕਨੈ, ਘੜ੍ਹ ਤੇ ਮਾਹਨੂ, ਪ੍ਰਕ੃ਤਿ ਤੇ ਓਹਦੇ ਆਲੇ-ਦੋਆਲੇ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੇ ਪਰਿਸਥਿਤਿਆਂ ਕਨੈ ਜੁੜੇ ਦਾ ਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚ ਆਮ ਲੋਕੋਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੱਦੇ ਰੀਤਿ ਰਿਵਾਜ ਆਸਥਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਹੋਂਦਾ ਏ ਏਹ ਓਹ ਆਪਮੁਹਾਰੀ ਧਾਰਾ ਜੇਹੜੀ ਪਾਰ ਸੰਜੋਗ ਬਜੋਗ ਦੇ ਭਾਵੋਂ ਕਨੈ ਬਗਦੀ ਏ। ਲੋਕ ਗੀਤ ਸੌਨ ਮਹੀਨੋਂ ਦੇ ਤੱਨੇ ਬਦਲੋਂ ਆਂਹਾਗਰ ਏ ਜੇਹੜੇ ਤੇਜ ਧੁਘਾ ਕਨੈ ਥਕਕੇ ਟੁਟੇ ਦੇ ਮਾਹਨੂ ਗੀ ਕਦੋਂ ਮੋਹਲਾਧਾਰ ਤੇ

ਕਦੇਂ ਨਿਕਕੀ ਫੁੰਗੇ ਕਨੈ ਠੰਡ ਪਾਂਦੇ ਨਾ। ਲੋਕ ਗੀਤੋਂ ਚ ਨਦਿਧਿੰ ਨਾਲੇ ਦਾ ਕਲ-ਕਲ, ਛਲ-ਛਲ ਝਰਨੇ ਦੀ ਝਰ-ਝਰ ਤੇ ਬਨ-ਸਬਨੀ ਮਨੁਕਖੀ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਲੈਪੇ ਗੀ ਪ੍ਰਕਟ ਕਰਨੇ ਆਸਤੈ ਜਿਸਲੈ ਲੈਡ-ਬਦ਼ ਸ਼ਬਦੋਂ ਦਾ ਸ਼ਹਾਰਾ ਲੈਤਾ ਗੇਆ ਤਾਂ ਓਹ ਲੋਕ ਗੀਤ ਬਨੀ ਗੇ।

ਲੋਕ ਕਤਥਾਂ

ਲੋਕ ਕਤਥਾਂ ਸ਼ਕਿਤ ਦਾ ਓਹ ਮੁਕਖ ਭੰਡਾਰ ਨ ਜਿੰਦੇ ਚ ਕੁਸੈ ਜਾਤਿ ਜਾਂ ਸਮੁਦਾਯ ਦੇ ਸਾਂਸਕੂਤਕ ਜੀਵਨ ਗੀ ਸ਼ਾਸਕਤ ਰਖਨੇ ਦੀ ਕਾਗਦਾ ਏ। ਮਨੁਕਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਪੈਹਲੂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਤੁਹਾਨੇਂ ਲੋਕ ਕਤਥਾਂ ਚ ਮਿਲਦਾ ਏ। ਇਸ ਕਰੀ ਏਹ ਲੋਕ ਸਾਂਸਕੂਤਿ ਦਾ ਇਕ ਮੁਕਖ ਹਿੱਸਾ ਨ ਜੇਹੜੀ ਪੀਢੀ ਦਰ ਪੀਢੀ ਮੂੰਹ ਜਵਾਨੀ ਚਲਦਿਧਾਂ ਆਵਾ ਕਰਦਿਧਾਂ ਨ। ਇਸੀ ਅਸ ਇਧਾਂ ਆਕਖੀ ਸਕਨੇ ਆਂ ਜੇ ਲੋਕ ਕਤਥਾਂ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਦਾ ਓਹ ਟਕੋਹਦਾ ਅਂਗ ਨ ਜਿੰਦੇ ਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਤਬਕੇ ਤੁਹਾਨੇਂ ਰੀਤਿ ਰਿਵਾਜ ਤੇ ਤੁਹਾਨੇਂ ਭਾਵਨਾਂਏ ਦੇ ਸੈਹੜ ਤੇ ਸਭਾਵਕ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਂਦੇ ਨ। ਲੋਕਵਾਰਤਾ ਦੇ ਸਤੇ ਸਾਰੋਂ ਵਿਦਵਾਨੇਂ ਦਾ ਗਲਾਨਾ ਏ ਜੇ ਆਦ-ਕਦੀਮੀ ਮਾਹਨੂੰ ਨੇ ਜਿਸਲੈ ਬੋਲਨਾ ਸਿਕਖੇਆ ਤੇ ਅਪਨੇ ਅਨੁਭਵੇਂ ਗੀ ਇਕ ਦੁਏ ਕਨੈ ਬੈਠਿਧੈ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ। ਅਨੁਭਵੇਂ ਦਾ ਇਧੈ ਸੌਖਿਕ ਰੂਪ ਲੋਕ ਕਤਥ ਬਨੀ ਗੇਆ। ਲੋਕ ਕਤਥਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਾਨਾ ਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰਾਨਾ ਮਾਹਨੂੰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ। ਲੋਕ ਕਤਥਾਂ ਚ ਲੋਕ ਸਾਂਸਕੂਤਿ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਏ ਮਨੁਕਖੀ ਮਨੈ ਦੇ ਤਥ ਓਹਦੀ ਪ੍ਰਕ੃ਤਿਧਿਆਂ ਦੀ ਸਭਾਵਕਤਾ ਲੋਕ ਕਤਥਾਂ ਰਾਹੋਂ ਗੈ ਉਜਾਗਰ ਹੋਂਦੀ ਏ।

ਲੋਕ ਗਾਥਾਂ

ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਤੇ ਲੋਕ ਗੀਤ ਦੋਏ ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਦੇ ਅਨੰਤਰਗਤ ਔਨੰਦੇ ਨਾ। ਅਨੰਤਰ ਸਿਰਫ ਇਨ੍ਹਾਂ ਏ ਜੇ ਲੋਕ ਗੀਤ ਜੈਦਾਤਰ ਲੋਕੋਂ ਗੀ ਮੂੰਹ ਜਵਾਨੀ ਰਟੋਧੇ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਨ। ਕਨੈ ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਦਾ ਜ਼ਾਨ ਤੇ ਪਤਾ ਸਿਰਫ ਕਿਸ਼ ਲੋਕੋਂ ਤਗਗਰ ਗੈ ਸੀਮਿਤ ਹੋਂਦਾ ਏਂ। ਏਹ ਕੁਸੈ ਖਾਸ ਸੌਕੇ ਸਰਬਨਧਤ ਹੋਂਦਿਧਾਂ ਨ ਤੇ ਤੁਹਾਨੇਂ ਖਾਸ ਸੌਕੇ ਪਰ ਗੈ ਏਹ ਗਾਈ ਜਾਂਦਿਧਾਂ ਨ। ਤੁਹਾਨੇਂ ਸੁਰ ਤੇ ਆਕਾਰ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਹੋਂਦੇ ਨ ਜੇ ਹਰ ਕੁਸੈ ਆਸਤੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਰਖਨਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ। ਤੁਹਾਨੇਂ ਆਕਾਰ-ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਮ ਸਧਾਰਣ ਲੋਕੋਂ ਦੀ ਰੁਚਿ ਕੋਲਾ ਬਕਖਰਾ ਕਰਦਾ ਏ।

ਮੁਹਾਵਰੇ

ਜੇਹੜਾ ਨਾਤਾ ਫੁਲਲ ਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦਾ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤੁਹਾਨੇਂ ਨਾਤਾ ਮੁਹਾਵਰੇ ਤੇ ਜੀਵਨ ਧਾਰਾ ਦਾ ਏ। ਕੀਜੇ ਏਹ ਮਨੁਕਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਚਾ ਗੈ ਨਿਕਲਦੇ ਨ ਜਾਂ ਫਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਕਖੋ ਜੇ ਏਹ ਅਨੁਭਵੇਂ ਦਾ ਬਿਨਾ ਮਲਾਬਟ ਦਾ ਨਚੋਡੇ ਏ। 'ਮੁਹਾਵਰਾ' ਸ਼ਬਦ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚਾ ਆਏ ਦਾ ਏ ਜਿਸਦੀ ਰਚਨਾ

“ਛੋਰ” ਸ਼ਬਦ ਥਮਾਂ ਹੋਈ ਦੀ ਏ ਜੇਹਦਾ ਅਰਥ ਏ ਬਾਤ ਚੀਤ ਜਾਂ ਸੁਆਲ ਜਵਾਬ। ਮਾਹ੍ਨੂ ਦਾ ਐਸਾ ਕੋਈ ਕਮ ਨੇਈ ਜਿਸਦਾ ਜਿਕਰ ਮੁਹਾਵਰੇ ਚ ਨੇਈ ਹੋਏ ਦਾ ਹੋਏ। ਏਹ ਮਕਾਮੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਤੇ ਰੀਤਿ ਰਿਵਾਜ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੋਂਦੇ ਨਾ। ਮੁਹਾਵਰੇਂ ਦੀ ਸਭਨੇ ਥਮਾਂ ਬੜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਏਹ ਏ ਜੇ ਝੁੰਦਾ ਅਰਥ ਸਿਦਾ ਨੇਈ ਲਭਦਾ ਬਲਕੇ ਕੋਈ ਗੂਢ ਅਰਥ ਛੁਪ੍ਪੇ ਦਾ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਜੇਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਕਤਿ ਰਾਹੋਂ ਸਪ਼ਸ਼ਟ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਸੁਦਰਤਾ ਤੱਦੇ ਸ਼ਹੇਈ ਉਚਚਾਰਣ ਕਨੈ ਗੈ ਉਗਧਡ਼ਦੀ ਏ ਅਰਥਾਤ ਜ਼ਾਨ ਦੀ ਕਮੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਝੁੰਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਰਥ ਦਾ ਅਨਰਥ ਕਰੀ ਟਕਾਂਦਾ ਏ। ਏਹ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੁਨਦਰਤਾ ਤੇ ਬਧਾਂਦੇ ਗੈ ਨ ਓਹਦੇ ਕਨੈ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਪ੍ਰਵਾਹ ਬੀ ਆਹਨਦੇ ਨ। ਏਹ ਵਾਕਿਆਂ ਗੀ ਅਸਰਦਾਰ ਤੇ ਰੋਚਕ ਬਨਾਨੇ ਚ ਮਦਦਗਾਰ ਸਾਬਤ ਹੋਂਦੇ ਨ।

ਖੁਆਨ

ਖੁਆਨ ਕੁਸੈ ਬੀ ਲਾਕੇ ਦੇ ਜਨ ਜੀਵਨ ਤੇ ਤੱਦੀਧੇ ਰੀਤਿਧੇ-ਨੀਤਿਧੇ ਦੀ ਪਨਘਾਨ ਹੋਂਦੇ ਨ। ਆਮਤੌਰੇ ਪਰ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਕਤਿ ਜਾ ਕਥਨ ਲੋਕੋਕਿਤ ਖੁਆਂਦੀ ਏ ਜਿਸੀ ਡੋਗਰੀ ਚ ਤਾਖ ਜਾਂ ਖੁਆਨ ਆਕਖੇਆ ਜਂਦਾ ਏ ਖੁਆਨ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੃ਤਿ ਦੇ “ਉਪਾਖਿਆਨ” ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪ ਏ। ਮਨੁਕਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕੋਈ ਨੇਹਿਧਾਂ ਘਟਨਾਂ ਜਾਂ ਤਜਰਬੇ ਹੋਂਦੇ ਨ। ਜਿ’ਨੇਂਗੀ ਆਮ ਜਨਤਾ ਚ ਮਾਨਿਆ ਮਿਲਦੀ ਤੇ ਓਹ ਘਟਨਾਂ ਜਾਂ ਤਜਰਬੇ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਪ੍ਰਚਲਲਤ ਹੋਂਦੇ ਨ ਜੇ ਲੋਕੇਂ ਗੀ ਜਬਾਨੇ ਜਬਾਨੀ ਰਟੋਈ ਜਂਦੇ ਨ ਝੁੰਧੈ ਖੁਆਨ ਜਾਂ ਤਾਖ ਖੋਆਂਦੇ ਨ। ਏਹ ਆਮ ਮਾਹ੍ਨੂ ਗੀ ਚੰਗੇ ਮਾਡੇ ਦੀ ਸਿਕਖ ਮਤ ਬੀ ਦਿੰਦੇ ਨ। ਏਹ ਸਧਾਰਣ ਭਾਸ਼ਾ ਗੀ ਬੀ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਬਨਾਂਦੇ ਸੋਆਰਦੇ ਨ ਜੇ ਕਿਸ਼ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਸ਼ਾ ਗੀ ਸ਼ਾਰੀਰ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਖੁਆਨੇ ਗੀ ਉਸ ਸ਼ਾਰੀਰਾ ਗੀ ਸਜਾਨੇ ਸੁਆਰਨੇ ਆਹਲੇ ਕਪਡੇ ਤੇ ਗੈਹਨੇ ਬੀ ਮਨਦੇ ਨ। ਡਾਂ ਧੀਰੋਂਦਰ ਵਰਮਾ ਝੁੰਧੇਗੀ ਗ੍ਰਾਂਈ ਲੋਕੇਂ ਦਾ ਨੀਤਿ ਸ਼ਾਖ ਗਲਾਏ ਦਾ ਏ।

ਫਲੌਹਨਿਧਾਂ ਜਾਂ ਬੁਝਾਰਤਾਂ

ਪਰਾਨੇ ਸਮੇਂ ਚ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਸਾਧਨੇਂ ਚ ਕਮੀ ਹੋਨੇ ਦੇ ਕਾਰਣ ਫਲੌਹਨਿਧਾਂ ਜਾਂ ਬੁਝਾਰਤਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਇਕ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਸਾਧਨ ਹਾ। ਏਹਦੀ ਉਤਪਤਿ ਪਿਛੈ ਬੁਦ਼ਿ ਪਰੀਕਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੃ਤਿ ਬੀ

ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਧਿਆਂ ਬਿਧਾਂ

- ਲੋਕ ਗੀਤ-
- ਲੋਕ ਕਥਾਂ
- ਲੋਕ ਗਾਥਾਂ
- ਮੁਹਾਵਰੇ
- ਖੁਆਨ
- ਫਲੌਹਨਿਧਾਂ
- ਲੋਕ ਨਾਟਕ

ਰਹੋਈ ਹੋਂਦੀ ਏ ਜੇਹ੍ਹਦੇ ਕਨੈ ਮਾਹਨੂ ਦਾ ਜ਼ਾਨ ਬਦਧਾ ਏ। ਫਲੌਨਿਯੇ ਗੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜੀ ਚ Riddles ਗਲਾਂਦੇ ਨ ਜੇਹ੍ਹਦਾ ਅਰਥ ਹੋਂਦਾ ਏ “ਪਤਾ ਲਾਨਾ” ਜਾਂ “ਪੁਚ਼ੋ ਤੇ ਬੁਜ਼ੋ”। ਏਹ ਕਵਤਾ ਸੂਕਿਤ ਤੇ ਜਾਂ ਸ਼ਲੋਕ ਚ ਹੋਂਦਿਆ ਨ ਤੇ ਕਦੇਂ -ਕਦੇਂ ਕਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਚ ਬੀ ਹੋਈ ਸਕਦਿਆਂ ਨ। ਜਿ’ਧਾਂ ਵਿਕ੍ਰਮ ਬੇਤਾਲ ਦਿਆਂ ਕਹਾਨਿਆਂ, ਅਕਬਰ ਬੀਰਬਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਜਾਂ ਰਾਜਾ ਭੋਜ ਦਿਆਂ ਕਹਾਨਿਆਂ, ਜੇਹ੍ਹਦੀ ਹਰ ਕਹਾਨੀ ਇਕ ਫਲੌਹਨੀ ਏ। ਤੁਂਦੀ ਰਚਨਾ ਚ ਅੰਲਕਾਰੇਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੇਂ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੋਂਦੀ ਏ। ਤੁਂਦੇ ਚ ਕਦੇਂ-ਕਦੇਂ ਸਾਰਥਕ ਤੇ ਨਿਰਥਕ ਸ਼ਬਦੇਂ ਦਾ ਤਾਲਮੇਲ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਹੋਏ ਦਾ ਹੋਂਦਾ ਏ ਜੇ ਨਿਰਥਕ ਸ਼ਬਦੇਂ ਸ਼ਾ ਬੀ ਅਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤਿ ਹੋਂਦੀ ਏ। ਆਮ ਤੌਰੇ ਪਰ ਫਲੌਨਿਆਂ ਗ੍ਰਾਈ ਮੌਲ ਚ ਪਲਦਿਆਂ ਤੇ ਉਸ਼ਸਰਦਿਆਂ ਨ। ਜੇਹ੍ਹਡਿਆਂ ਬਕਖਰੇਂ ਵਿਸ਼ੇ ਕਨੈ ਸਰਬਨਧ ਰਖਦਿਆਂ ਨ। ਜਿ’ਧਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਰਬਨਧੀ ਸਮਾਜੀ ਜੀਵਨ ਸਰਬਨਧੀ ਜੀਵ-ਜ਼ਿਂਤੂ ਸਰਬਨਧੀ ਪ੍ਰਕੁਤਿ ਸਰਬਨਧੀ ਆਦਿ।

ਆਓ, ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜ਼ਾਨ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਚੈ

1. ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿ ਦਿਧੇਂ ਵਿਧਾਏਂ ਚ
  - ਕ). ਗੀਤ, ਕਤਥਾਂ ਬਾਰਾ-ਕਾਰਕਾ ਬਾਗੇਰਾ ਔਂਦਿਆ ਨ
  - ਖ). ਖੰਡ ਕਾਵਿ ਤੇ ਮਹਾਕਾਵਿ ਔਂਦੇ ਨ
  - ਗ). ਉਪਨਿਆਸ ਵਿਧਾ ਬੀ ਸ਼ਾਮਲ ਏ
  - ਘ). ਨਿਬੰਧ ਦਾ ਖਾਸ ਮਕਾਮ ਏ
2. ਲੋਕ ਕਤਥਾਂ
  - ਕ). ਸਿਰਫ ਮਨ ਪਰਚਾਨੇ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨ
  - ਖ). ਮਨ ਪਰਚਾਨੇ ਦੇ ਕਨੈ ਸਿਕਖ ਮਤ ਬੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਨ
  - ਗ). ਕਾਲਧਨਕ ਗਲਲੇਂ ਪਰ ਅਧਾਰਤ ਹੋਂਦਿਆਂ ਨ
  - ਘ). ਡੈਨੋ-ਮੂਤੋਂ ਦਾਗੇ ਚਿਤ੍ਰਣ ਕਰਦਿਆਂ ਨ

ਲੋਕ ਨਾਟਕ:

ਲੋਕਮਾਨਸ ਦੀ ਸੈਹ੍ਜ ਅਭਿਵਿਕਤਿ ਤੇ ਲੋਕੋਂ ਦ੍ਰਾਰਾ ਰਚਿਤ ਲੋਕਨਾਟਕ ਖੁਆਂਦਾ ਏ। ਏਹ ਦੇ ਚ ਲੋਕ ਪਰਾਪਰਾ ਤੇ ਨਾਟਿਆ ਰੱਖਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਲੋਕਮਂਚ ਉਘਰ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਲੋਕ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸ਼ੋਤ

ਲੋਕ ਕਥਾਨਕ ਤੇ ਉੱਦਿਧਾਂ ਸਾਮੁਹਿਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਹੋਂਦਿਆ ਨ। ਡੋਗਰੀ ਲੋਕ ਨਾਟਕੋਂ ਚ ਰਾਮਲੀਲਾ ਦਾ ਟਕੋਹ੍ਦਾ ਥਾਹਰ ਏ। ਮਰਧਾ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਘਟਨਾਏਂ ਉਪਰ ਅਧਾਰਤ ਰਾਮਲੀਲਾ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੃ਤਿ ਦੇ ਆਦਰ්ਸ਼ ਗੀ ਲੋਕੋਂ ਦੇ ਸਾਮਨੈ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਏ। ਇਸਾਂ ਚਾਲਲੀ ਰਾਸਲੀਲਾ ਚ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੃ਸ਼ਣ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲੀਲਾ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਲੋਕ ਨਾਟਕ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਏ ਜਿਸੀ ਮਗਤਾਂ ਆਕਖੇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਇਸੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਆਹਲੇ ਜਾਂ ਏਹੜੇ ਚ ਅਭਿਨਿਧਕ ਕਰਨੇ ਆਹਲੇ ਲੋਕ ਖਲਕੇ ਤਬਕੇ ਆਹਲੇ ਜਾਂ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕੋਂ ਕਨ੍ਵੈ ਸਰਬਨਧ ਰਖਦੇ ਨ। ਕੀਂਝੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਟਕੋਂ ਗੀ ਉਚਵ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਤੱਤੀ ਮਹੱਤਾ ਨੇਈ ਹੈ ਦਿੰਦੇ।

4.4 ਸਰਾਂਸ਼

ਲੋਕਸਾਹਿਤਿ ਚ ਲੋਕਗੀਤ, ਲੋਕ-ਕਥਾਂ, ਲੋਕ-ਗਾਥਾਂ, ਫਲੌਹਨਿਧਾਂ, ਬੜਾਰਤਾਂ, ਮੁਹਾਵਰੇ, ਖੁਆਨ ਸਥਾਨ ਕਿਸ ਆਈ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਏਹ ਮਨੋਰਾਜਨ ਦਾ ਇਕ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਸਾਧਨ ਹੋਨੇ ਦੇ ਕਨ੍ਵੈ ਕਨ੍ਵੈ ਜ਼ਾਨ ਦੇ ਸ਼ੋਤ ਬੀ ਨ। ਇੰਦੇ ਰਾਹੋਂ ਲੋਕਮਾਨਸ ਦੀ ਸੈਹੜ ਅਭਿਵਧਕਿਤ ਹੋਂਦੀ ਏ ਤੇ ਲੋਕ ਸੰਸਕ੃ਤਿ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਏ।

4.5 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ

ਲੋਕਮਾਨਸ	-	ਜਨ-ਸਮੁਦਾਯ ਦੀ ਮਾਨਸਕ ਸਥਿਤੀ, ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਭਾਵਨਾਂ।
ਅਭਿਵਧਕਿਤ	-	ਕੁਸੈ ਗਲਲਾ ਗੀ ਵਿਕਤ ਕਰਨੇ ਦਾ ਢੰਗ ਜਾਂ ਤਰੀਕਾ
ਸੈਹੜ	-	ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਪਰ

4.5 ਅਭਿਆਸ ਆਸਤੈ ਸੁਆਲ

1. ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਦਿਧਿਆਂ ਵਿਧਾਏਂ ਬਾਰੈ ਬਿਸਤਾਰ ਕਨ੍ਵੈ ਚੱਚਾ ਕਰੋ।
-
-
-
-

2. ਖੁਆਨ ਦਾ ਅਰਥ ਦਸਦੇ ਹੋਈ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਕੋਈ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਖੁਆਨ ਤੇ ਉੱਦੇ ਅਰਥ ਦਸ਼ਾਂ।

3. मुहावरे दा अर्थ दसदे होई डोगरी दे कोई चार मुहारवरे ते उंटदे अर्थ दस्सो।

4.7 उत्तर सूची

4.3.1 1. क 2. ख

4.8 संदर्भ पुस्तका-

1. डुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्यार एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्यार ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
8. डुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ।

9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट,
कल्वर ते लैंगवेजिज आसेआ प्रकाशत ।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट,
कल्वर ते लैंगवेजिज आसेआ प्रकाशत ।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट,
कल्वर ते लैंगवेजिज आसेआ प्रकाशत ।

ਲੋਕਗੀਤ ਦਾ ਅਰ्थ ਤੇ ਪਰਿਆਵਾਸਾ

ਰੂਪਰੇਖਾ

- 5.1 ਉਦੇਸ਼ਧਾਰਾ/ ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ
- 5.2 ਪਾਠ ਪਰਿਚੇ
- 5.3 ਲੋਕਗੀਤ ਦਾ ਅਰ्थ, ਪਰਿਆਵਾਸਾ
  - 5.3.1 ਲੋਕਗੀਤ ਦਾ ਅਰ्थ
  - 5.3.2 ਲੋਕਗੀਤ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾਸਾਂ
  - 5.3.3 ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ
- 5.4 ਸਰਾਂਸ਼
- 5.5 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ
- 5.6 ਅਭਿਆਸ ਆਸਟੈਂਸੀ ਸੁਆਲ
- 5.7 ਜਵਾਬ ਸੂਚੀ
- 5.8 ਸਾਂਦਰਭ ਸੂਚੀ

5.1 ਉਦੇਸ਼ਧਾਰਾ/ ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ਧਾਰਾ ਹੈ:

ਲੋਕਗੀਤ ਕੇਹੁ ਕੁਸੀ ਆਖਦੇ ਨ ਏਹੁਦੇ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੇਨਾ ਤੇ ਲੋਕਗੀਤਾਂ ਸਰਬਂਧੀ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਿਯੇਂ ਪਰਿਆਵਾਸਾਂ ਰਾਹੋਂ ਲੋਕਗੀਤ ਦੇ ਅਰਥ ਗੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ।

ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ

1. ਤੁਸੋਂ ਗੀ ਲੋਕਗੀਤਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਗ।
2. ਲੋਕਗੀਤਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਕਤਿ ਕਨ੍ਹੇ ਸਰਬਂਧ ਬਾਰੈ ਪਰਿਚਤ ਹੋਈ ਜਾਵੇਗੇ।
3. ਜਨਮਾਨਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਗੀ ਸਮਝੀ ਸਕਗੇ।

5.2 ਪਾਠ ਪਰਿਚੇ

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋ! ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਲੋਕਗੀਤ ਦਾ ਅਰ्थ ਸਮਝਾਯਾ ਗੇਦਾ ਏ, ਲੋਕਗੀਤੋਂ ਦਿਯਾਂ ਪਰਿਆਖਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਿਆਂ ਗੇਦਿਆਂ ਨ।

5.3. ਲੋਕ ਗੀਤ ਦਾ ਅਰ्थ ਤੇ ਪਰਿਆਖਾ

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋ! ਆਓ ਹੂਨ ਅਸ ਲੋਕ ਗੀਤੋਂ ਬਾਰੈ ਵਿਸਤਾਰ ਕਨੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਚੈ।

5.3.1 ਲੋਕ ਗੀਤ ਦਾ ਅਰ्थ

ਮਨੁਕਖੈ ਦੇ ਮਨੈ ਚਾ
ਨਿਕਲੀ ਦੀ ਓਹ
ਆਪਮੁਹਾਰੀ ਸੰਗੀਤ ਮਰ੍ਝ
ਲੈਹਰ ਜੇਹਦੇ ਚ ਭਾਵੇ ਦੀ
ਅਭਿਵਧਿਤ ਬੋਲਨੇ ਦੇ
ਬਜਾਏ ਗਾਇਥੈ ਹੋਂਦੀ ਏ ਤਾਂਏ
ਲੋਕਗੀਤ ਖੁਆਂਦੇ ਨ।
ਅਰਥਾਤ ਏਹ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਨੈ
ਦੀ ਓਹ ਉਪਯੋਗ ਏ ਜੇਹਦੇ
ਆਸਟੈ ਕੋਈ ਨਿਯਮ ਨੇਈ
ਹੋਂਦਾ। ਲੋਕਗੀਤ ਤਾਂਨੋਂ

ਆਓ, ਹਾਸਲ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਚੈ

5.3.3.1 ਖਾਲੀ ਥਾਹਰ ਭਰੋ।

1. ----- ਭਾਵੇਂ ਦੀ ਸੰਗੀਤਾਤਮਕ ਅਭਿਵਧਿਤ ਹੋਂਦੇ ਨ।
2. ਲੋਕਗੀਤ ਕੁਸੈ ----- ਦਿਯਾਂ ਸ੍ਰੀ ਮੂਹ ਬੋਲਦਿਆਂ ਤਥਾਂ ਹੋਂਦਿਆ ਨ।
3. ਲੋਕਗੀਤ ਦਾ ਰਚੇਤਾ ----- ਹੋਂਦਾ ਏ।
4. ----- ਲੋਕ ਗੀਤੋਂ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹੋਂਦਾ ਏ।
5. ਲੋਕ ਗੀਤ ----- ਦੀ ਇਕ ਵਿਧਾ ਏ।

ਜਾਂਗਲੀ ਫੁਲਿੰ ਆਂਹਗਰ ਨ ਜੇਹਡੇ ਬਾਹਰ ਕੁਸੈ ਕੋਥਾਂ ਦੇ ਕੁਤੈ ਬੀ ਖਿੜੀ ਜਾਂਦੇ ਨ। ਏਹ ਰਸ, ਛੰਦ, ਅਲਾਂਕਾਰ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸ਼੍ਵੀਯ ਨਿਯਮਾਂ ਕੋਲਾ ਮੁਕਤ ਹੋਂਦੇ ਨ। ਇੱਦਾ ਸੁਣ ਕੁਦਰਤੀ ਨਾਡੂਏਂ ਆਂਹਗਰ ਕੁਸਾ ਬੀ ਥਾਹਰਾ ਦਾ ਅਪਨੇ ਆਪ ਆਪਮੁਹਾਰਾ ਫੁਫ੍ਟੀ ਪੌਂਦਾ ਏ। ਲੋਕਗੀਤ ਜਨਮਾਨਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦਿਯਾਂ ਸੈਹਜ ਸਰਲ ਤੇ ਸੁਭਾਵਕ ਅਭਿਵਧਿਤਿਆ ਨ। ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿ ਚ ਲੋਕ ਗੀਤੋਂ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਹਰ ਏ ਸਮਾਜਕ ਚੇਤਨਾ, ਵਿਕਾਰ ਅਂਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਸਾਂਗਤਿਯਾਂ ਤੇ ਸਾਂਘਰਸ਼ਾਲੀ ਪਰਿਸਥਿਤਿਆਂ ਦੇ ਜੀਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਚਿਤ੍ਰ ਲੋਕਗੀਤੋਂ ਚ ਮਿਲਦੇ ਨ। ਮਨੁਕਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਰ ਪੈਹੜੂ ਤੇ ਤਾਂਦੇ ਸਾਂਕਾਰੇ ਕਨੈ ਜੁਡੇ ਦੇ ਹਰ ਅਵਸਰ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਲੋਕਗੀਤੋਂ ਚ ਚਤਰੋਧੇ ਦਾ ਹੋਂਦਾ ਏ।

5.3.2 ਲੋਕ ਗੀਤੋਂ ਦਿਯਾਂ ਪਰਿਆਖਾਂ

ਕਿਸ ਪ੍ਰਸਿੰਦ ਵਿਦਾਨੋਂ ਲੋਕਗੀਤੋਂ ਬਾਰੈ ਆਸੇਆ ਦਿੱਤੀ ਗੇਦਿਆਂ ਪਰਿਆਖਾ:

1. देवेन्द्र सत्यार्थी, 'लोकगीत मनै दी जमीन च उगदे न। सुख दे गीत खुशियें दे जोर कन्नै जमदे न ते दुख दे गीत उबलदे खून कन्नै पलदे न।'
2. वासुदेव शरण अग्रवाल:-'लोकसंगीत कुसै संस्कृति दियां मूँह बोलदियां तस्वीरां न।'
3. तेज नारायण लाल हुंदे 'अनुसार लोकगीत साडे जीवन विकास दे इतिहास न।'
4. प्रो नीलाम्बर देव शर्मा होर गलांदे न 'लोक गीत भावनाएं ते उद्गारें दे विश्वकोश न जिं'दे च दुग्गर वासियें दा जीवन चतरोये दा ऐ।'
5. बाबू गुलाब राय हुंदे मताबक 'लोकगीतें च ओह्दे रचेता दे भाव ते लोक भावना दा मेल होंदा ऐ। एह्दे रचेता अपना नां॒ जाह्हर नेई करदे। इं'दे च निजीपन ते होंदा गै पर ओह्दे कन्नै गै सधारणापन ते समानता दे तथ्य मते होंदे न।'

आओ, हासल कीते गेंदे ज्ञान दी परख्त करचौ

5.3.1- स्वेच्छा उत्तर पर गोलाधारा बनाओ।

1. लोकगीतः
  - क). लोकमानस दे भाव होंदे न ख). स्याने दी सिखमत कन्नै भरोचे दे होंदे न
  - ग). पशु-पैंछियें पर अधारत होंदे न घ). सिर्फ कुड़ियां-कंजकां गांदियां न
2. 'ओह गीत जेह्दे च लोकमानस दी अभिव्यक्ति होऐ लोकगीत ऐ', परिभाशा ऐ

क). राम नरेश त्रिपाठी	ख). बाबू गुलाब राय
ग). सूर्य किरण पारिक	घ). डा. सत्येन्द्र
3. 'लोकसंगीत कुसै संस्कृति दियां मूँह बोलदियां तस्वीरां ना', परिभाशा ऐ

क). देवेन्द्र सत्यार्थी	ख). बाबू गुलाब राय
ग). वासुदेव शरण अग्रवाल	घ). डा. सत्येन्द्र

6. राम नरेश त्रिपाठी हुंदे मुजब 'लोकगीत प्रकृति दे उद्गार न। एह माहनू हिरदे च बसियै प्रकृति दा गुणगान करदे न।'
7. सूर्य किरण पारिक होर लोकगीतें गी मनुकखी मनै दी अभिव्यक्ति मनदे होई लिखदे न, 'आदकदीमी मनुकखी हिरदे दे ज्ञान दा नां० लोकगीत ऐ।'
8. डा. सत्येन्द्र दे मताबक 'ओह गीत जेहदे च लोकमानस दी अभिव्यक्ति होऐ लोकगीत ऐ।'
9. डा. गोविंद चातक दे मताबक 'लोकगीत लोकजीवन चा उगदे न। एह बनाये नेई जंदे सौन दे बदले आंहगर बरदे न। एहदा पता गै नेई चलदा जे इ'नेई कुन्नै ते कदूं बनाया। एह कदें बी पराये नेई लगदे कीजे इ'दे च असेंगी अपनी अनुभूतियें दी अभिव्यक्ति लभदी ऐ।'

5.4 सरांश

लोक साहित्य च लोक गीतें दा इक विशेष थाहर ऐ। मनुकखी जीवन दा हर इक पैहलू ते उंदे संस्कारे कन्नै जुडे दे हर अनुशठान, अवसर दा चित्रण लोकगीतें च मिलदा ऐ। लोकगीत जनमानस दी आत्मा दियां सैहज, सरल ते सुभावक अभिव्यक्तियां न। लोक गीत समाजक चेतना, विकार, अंध विश्वास, असंगतिये ते संघर्षशील परिस्थितियें दा जींदा जागदा चित्रण होए दे मिलदा ऐ।

5.5 मुश्कल शब्द

उपज	-	पैदावार
सुंब	-	धारा,
आदकदीमी		मुंढै थमां लेझयै

5.6 अभ्यास आस्तै सुलआ

1. लोकगीत दियां कोई दो परिभाशां लिखो।

2. लोकगीतें दियें विशेषताएं बारे लेख लिखो।

3. लोकगीतें दे इतिहास पर लोः पाओ।

5.7 जवाब सूची

5.3.1 1. लोकगीत 2. संस्कृति 3.अज्ञात 4. लैः-ताल. 5. लोक साहित्य

5.3.4 1. क 2. घ 3. ग

5.8 सहायक ग्रन्थ

1. डुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्चर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़।
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा

6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंगवेजिज आसेआ प्रकाशत ।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा ।
8. डुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंगवेजिज आसेआ प्रकाशत ।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंगवेजिज आसेआ प्रकाशत ।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंगवेजिज आसेआ प्रकाशत ।

.....

लोकगीत दियां विशेषतां

रूपरेखा

- 6.1 उद्देश्य/ अधिगम परिणाम
- 6.2 पाठ परिचे
- 6.3 लोकगीत दियां विशेषतां
  - 6.3.1 हासल कीते गेदे ज्ञान दी परख
- 6.4 सरांश
- 6.5 कठन शब्द
- 6.6 अभ्यास आस्तौ सुआल
- 6.7 जवाब सूची
- 6.8 संदर्भ सूची

6.1 उद्देश्य

इस पाठ दा उद्देश्य ऐः

लोकगीत जनमानस दी भावनाएं दी अक्कासी करदे न। एह कुसै समाज दे लोकें दी अभिव्यक्ति होंदे न। एह लै^s-बद्ध रचनां होंदियां न। इस पाठ च लोकगीतें दी टकोह्दे बारै जानकारी हासल करोआना जिं'दे अधार पर ओह लोकसाहित्य दे जुमरे च औंदे न।

अधिगम परिणाम

1. तुस लोकगीतें दी पंछान ते मूल्यांकन करी सकगेओ।
2. लोकगीतें दा संस्कृति कन्वै सरबंध बारै परिचत होई जाह्गेओ।
3. जनमानस दी भावना गी समझी सकगेओ।

6.2 पाठ परिचे

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋ! ਡੁਗਗਰ ਚ ਹਰ ਸੰਸਕਾਰ ਦੇ ਮੌਕੈ ਪਰ ਲੋਕਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਦੀ ਪਰਂਪਰਾ ਏ। ਬਕਖ-ਬਕਖ ਮੌਸਮੇਂ ਦਰਾਨ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਨਾ। ਇਧਾਂ ਗੈ ਪਰਵ-ਧਿਆਡੇਂ ਪਰ ਲੋਕਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਨਾ। ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਦਿਧੋਂ ਟਕੋਹਦੇਂ ਬਾਰੈ ਸਰੋਖਡੁ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਕਰਦੀ ਏ।

6.3. ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਦਿਧਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ:-

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋ! ਮਨੁਕਖ ਨੈ ਅਪਨਾ ਮਨ ਪਰਚਾਨੇ ਆਸਤੈ ਹਰ ਮੌਕੇ ਮਤਾਬਕ ਗੀਤ ਘੜੇ ਤੇ ਤੁੰਦੇ ਰਾਹੋਂ ਅਪਨਿਧਾਂ ਅਪਨੇ ਮਨੈ ਦੇ ਵਿਚਾਰੋਂ ਗੀ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤਾ। ਅਪਨੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੇਚਗਿਧੋਂ ਕਾਰਣ ਗੈ ਲੋਕਗੀਤ ਹਰ ਪੀਢੀ ਦਾ ਮਨੋਰਾਜਨ ਕਰਦੇ ਨਾ। ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਦਿਧਾਂ ਮੁਕਖ-ਮੁਕਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਚਾਲੀ ਨਾ।

- ਮੌਖਿਕ ਪਰਂਪਰਾ:-** ਲੋਕਗੀਤ ਪਤਾ ਨੇਈ ਕਦੂਂ ਥਮਾਂ ਇਕ ਪੀਢੀ ਦੂਈ ਪੀਢੀ ਗੀ ਸੌਂਪਦੀ ਆਵਾ ਦੀ ਏ। ਜਨ ਸਧਾਰਣ ਜਨਤਾ ਦੇ ਮੂਹਾਂ ਰਾਹੋਂ ਬਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਏ ਮੌਖਿਕ ਪਰਂਪਰਾ ਚ ਗੈ ਜੀਵਿਤ ਰੈਂਹਦੇ ਨਾ।
- ਸਾਂਗੀਤ ਤੇ ਲੈਡਾਂ:-** ਲੋਕ ਗੀਤਿਂ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਏ। ਸ਼ਬਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਿਂ ਦਾ ਸ਼ਾਰੀਰ ਤੇ ਲੈਡਾਂ ਸੁਰ ਤਾਲ ਭਾਵ ਆਤਮਾ ਹੋਂਦੇ ਨਾ। ਕੇਈ ਲੋਕਗੀਤ ਸਧਾਰਣ ਸਾਂਗੀਤ ਤੇ ਕੇਈ ਸ਼ਾਖੀਧ ਸਾਂਗੀਤ ਦੀ ਰਾਗ-ਰਾਗਨਿਧੀਂ ਚ ਬੀ ਬਜ਼ੇ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਨਾ। ਆਖਨੇ ਦਾ ਅਰਥ ਏਹੁੰ ਏ ਜਿਸਲੈ ਕੋਈ ਗੀਤ ਸਾਂਗੀਤ ਦੀ ਕਸ਼ਤੀ ਪਰ ਖਰਾ ਉਤਰਦਾ ਏ ਤਥਾਲੈ ਗੈ ਓਹ ਲੋਕਗੀਤ ਦੀ ਸਾਂਝਾ ਧਾਰਣ ਕਰਦਾ ਏ।
- ਸਰਲ ਤੇ ਨਰੋਏ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਭਿਵਧਕਿਤਾ:-** ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਚ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲ ਅਭਿਵਧਕਿਤ ਏ। ਲੋਕਜੀਵਨ ਚ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਸ਼ਾਮਲ ਏ ਜੇਹਦੇ ਤੈਹਤ ਪ੍ਰਯਾਸ, ਬਰਤ, ਸਗਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਤੀਜ ਧਾਰ, ਪਰਵ ਆਦਿ ਆਈ ਜਾਂਦੇ ਨਾ। ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਧੀਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਨੈ ਸਰਬਨਾਲ ਭਾਵਨਾਏਂ ਗੀ ਬਡੇ ਨਰੋਏ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਕਨੈ ਅਭਿਵਧਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਦਰਅਸਲ ਲੋਕਗੀਤ ਬਸੁਦੇਵ ਕੁਟੁਮੰਬਕਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕਨੈ ਓਤ ਪ੍ਰੋਤ ਨ।
- ਸਮਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਾਂ:-** ਕੁਸਾਈ ਬੀ ਸਮਾਜ ਚ ਰੌਹਨੇ ਆਹਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰੀਤਿ ਰਿਵਾਜ ਤੁੰਦਿਧਾਂ ਆਸਥਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੰਸਕਾਰ ਆਦਿ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਚ ਮਿਲਦਾ ਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਚ ਸਿਰਫ

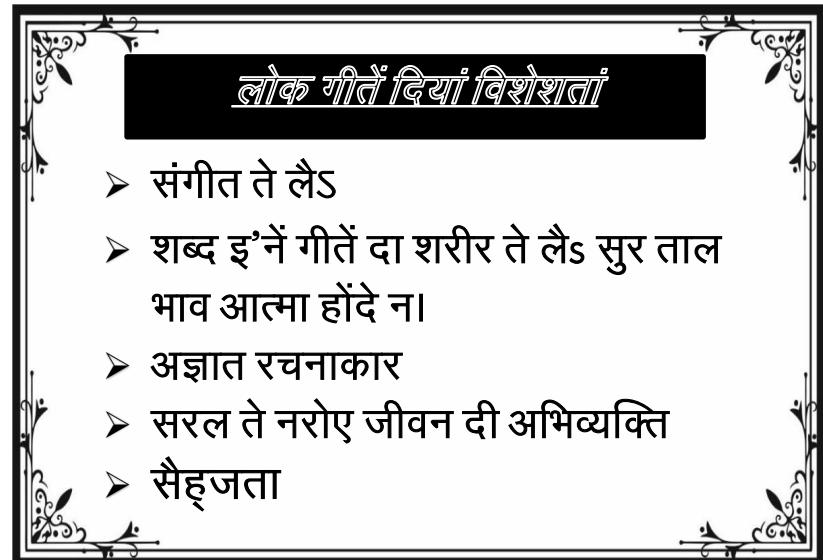
ਸਮਾਜਿਕ ਗੁਣੋਂ ਜਾਂ ਸੰਸਕਾਰੋਂ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਗੈ ਨੇਈ ਬਲਕੇ ਸਮਾਜ ਚ ਪਲਾ ਦਿਧਾਂ ਕੁਰੀਤਿਆਂ ਤੇ ਦੋਸ਼ੋਂ ਦਾ ਬੀ ਜਿਕਰ ਏ। ਇਸ ਕਰੀ ਏਹ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਬੀ ਹੋਂਦੇ ਨਾ।

5. ਪੌਰਾਣਿਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਚਰਿਤ੍ਰੋਂ ਦਾ ਜਿਕਰ:- ਮਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਚ ਪੌਰਾਣਿਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਚਰਿਤ੍ਰੋਂ ਗੀ ਲੇਝਥੈ ਰਚੇ ਗੇਦੇ ਨ ਜਿ'ਧਾਂ ਬਧਾਵ ਦੇ ਗੀਤੋਂ ਚ ਮੁਹਾਯੈ ਗੀ ਰਾਮ ਤੇ ਲਾਡੀ ਗੀ ਸੀਤਾ ਦੀ ਸੰਜ਼ਾ ਦੇਨਾ ਜਾਂ ਫਹੀ ਕੁਸੈ ਦੇ ਘਰ ਪੁਤਰ ਜਮਨੇ ਪਰ ਉਸੀ ਕ੃ਸ਼ਣ ਤੇ ਬਬੈ ਗੀ ਨੰਦ ਬਾਬਾ ਆਕਿਖਿਥੈ ਬਧਾਈ ਦੇਨਾ। ਸਾਰੇ ਗੀ ਕਥਾਲਿਆ ਤੇ ਸੌਹੜੇ ਗੀ ਦਸ਼ਾਰਥ ਦਾ ਨਾਂs ਦੇਝਥੈ ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਗੀ ਸੋਆਰੇ ਦਾ ਏ।

6. ਅੜਾਤ ਰਚਨਾਕਾਰ:- ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਦਾ ਕੋਈ ਰਚੇਤਾ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ। ਉਸੀ ਕੁਸੈ ਵਿਕਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੇਈ ਆਕਖੇਆ ਜਾਈ ਸਕਦਾ। ਇੰਦਾ ਰਚੇਤਾ ਗੁਮਨਾਮ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਇੰਦੀ ਰਚਨਾ ਚ ਕਦੋਂ ਏਹ ਬੀ ਹੋਂਦਾ ਏ ਜੇ ਕੋਈ ਇੰਦਾ ਮੁੰਡ ਪਾਂਦਾ ਏ ਤੇ ਕੋਈ ਦੂਆ ਦੂਈ ਕਡੀ ਜੋੜਦਾ ਏ। ਇਸ ਕਰੀ ਏਹ ਸਾਰੋਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਵਰਾਸਤ ਮੜੇ ਜਾਂਦੇ ਨਾ।

7. ਉਪਦੇਸ਼ਾਤਮਕਤਾ:- ਕੇਈ ਬਾਰੀ ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਚ ਆਮ ਲੋਕੋਂ ਆਸਤੈ ਕੋਈ ਸਿਕਖ ਮਤ ਦਿਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦੀ ਏ ਜੇ ਕੇਹ ਕਰਨਾ ਤੇ ਕੇਹ ਨੇਈ ਕਰਨਾ।

8. ਸੈਹਜਤਾ:- ਸੈਹਜਤਾ ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਦੀ ਸਭਨੇਂ ਥਮਾਂ ਬੜੀ ਸ਼ੈਲੀ ਏ। ਇੰਦੇ ਚ ਕੁਤੈ ਬੀ ਬਨਾਵਟੀਪਨ ਨੇਈ ਲਭਦਾ। ਏਹ ਲੋਕਗੀਤ ਸਾਮੂਹਿਕ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਲੋਕ ਭਾਵਨਾ ਪਰ ਅਧਾਰਤ ਹੋਂਦੇ

ਨ। ਇੰਦੀ ਅਭਿਵਧਕਿਤ ਦਾ ਅਧਾਰ ਸੈਹਜ ਸਮਾਡ ਤੇ ਸਰਲਤਾ ਹੋਂਦਾ ਏ।

9. ਨਾਂs ਜੋੜਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵ੃ਤਿ:- ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਚ ਰੋਜਮਰਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਂs ਬਾਰ-ਬਾਰ ਆਂਦੇ ਨਾ। ਇੰਨੋਂ ਗੀਤੋਂ ਚ ਉਸ ਬੇਲਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਚ ਪ੍ਰਚਲਲਤ ਤਾਂਨੋਂ ਸਭਨੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ

होंदा ऐ जिसगी आम आदमी जानदा ऐ। उस करी ओह् सारियां चीजां उं'दे च अपने-आप गै समाई जं'दियां न।

10. **प्रकृति चित्रणः-** लोक गीतें च प्रकृति चित्रण बड़े स्वभावक ढंगे कन्नै होए दा ऐ। कुदरती वातावरण च पले मठोए दे मनुकखै द्वारा रचे दे इ'नें गीते च प्रकृति चित्रण बड़ा मुमकन लगदा ऐ।

11. **स्वच्छन्दता:-** लोकगीत साहित्यक गीतें आंह्गर घड़े त्राशे नेई गे। इंदा सुम्ब प्राकृतिक नाडुएं आंह्गू कुसै बी थाहरा दा अपने-आप आपमुहारा फुट्टी पौंदा ऐ। एह छंदे ते भावें दी सौगलें थमां मुक्त होंदे न। इंदा अधार मात्रा नेई गीत प्रवाह ऐ।

आओ, हासल कीतै गैदै ज्ञान दी परख करचै

6.3.1-. स्वेई उत्तर पर गोलाधारा बनाओ।

1. लोकगीतें च
  - क). आंचलिक प्रयोग खास होंदे न ख). बज्जे बजाए छंद बरतोंदे न
  - ग). भाशा औखी बझोंदी ऐ घ) सादगी ते सैहजता नदारद रौह्दी ऐ
2. स्वच्छन्दता दा भरपूर गुण नजरी औंदा ऐ
  - क). लोक गीतें च ख). मुहावरे च ग). फलौहनियें च घ). बाखें च
3. लोक गीतें दे बोल्लें च
  - क). पुनारवृत्ति लेई थाहर नेई होंदा ऐ ख). स्पश्टता नेई होंदी
  - ग). लै-ताल त्रुट्टदे न घ). पुनरावृत्ति दी प्रकृति प्रबल होंद ऐ

6.4 सरांश

ਲੋਕਗੀਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਹੋਂਦੇ ਨਾ। ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਚ ਲੋਕਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲ ਅਭਿਵਧਕਿਤ ਝਲਕਦੀ ਏ। ਲੈਡ ਲੋਕ ਗੀਤਿਂ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਏ। ਸ਼ਬਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਿਂ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਤੇ ਲੈਡ, ਸੁਰ ਤਾਲ ਮਾਵ ਆਤਮਾ ਹੋਂਦੇ ਨਾ। ਕੁਸੈ ਬੀ ਸਮਾਜ ਚ ਰੌਹਣੇ ਆਹਲੇ ਲੋਕਿਂ ਦੇ ਰੀਤਿ-ਰਿਵਾਜ ਤੱਦਿਆਂ ਆਖਥਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੰਸਕਾਰ ਆਦਿ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਚ ਮਿਲਦਾ ਏ।

6.5 ਮੁਸ਼ਕਲ ਸ਼ਬਦ

ਅੜਾਤ - ਜੇਹਦੇ ਬਾਰੈ ਪਤਾ ਨੇਈ ਹੋਦਾ

ਮੌਖਿਕ - ਮੂਹ ਜਬਾਨੀ

ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ - ਝਲਕ

6.4 ਅੰਭਾਸ ਆਸਤੈ

1. ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਦਿਧਿਆਂ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਏਂ ਬਾਰੈ ਵਿਸ਼੍ਵਾਸ ਕਰੋ।
-
-
-
-

2. ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਚ ਪ੍ਰਕ੃ਤਿ ਚਿਤ੍ਰਣ ਆਮ ਦਿਕਖਨੇ ਗੀ ਲਭਦਾ ਏ, ਇਸ ਕਥਨ ਗੀ ਸ਼ੁਦਾਤ ਕਰੋ।
-
-
-
-

3. ਲੋਕਗੀਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਹੋਂਦੇ ਨਾ, ਇਸ ਕਥਨ ਗੀ ਸ਼ੁਦਾਤ ਕਰੋ।
-
-
-
-

6.7 जवाब सूची

6.3. 4   1. क   2. क   3. घ

6.8 सहायक समग्री

1. डुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़।
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
8. डुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।

ਲੋਕਗੀਤਾਂ ਦਾ ਵਰ्गੀਕਰਣ

ਰੂਪਰੇਖਾ

- 7.1 ਉਦੇਸ਼ਧਾਰਾ/ ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ
- 7.2 ਪਾਠ ਪਰਿਚੇ
- 7.3 ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਵਰ्गੀਕਰਣ
  - 7.3.1 ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ
- 7.4 ਸਰਾਂਸ਼
- 7.7 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ
- 7.7 ਅਭਿਆਸ ਆਸਟੈਟ੍ ਸੁਆਲ
- 7.7 ਜਵਾਬ ਸੂਚੀ
- 7.8 ਸਾਂਦਰਭ ਸੂਚੀ

7.1 ਉਦੇਸ਼ਧਾਰਾ

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ਧਾਰਾ ਏਥੇ:

ਬਕਖ-ਬਕਖ ਸੰਸਕਾਰੋਂ ਦੇ ਮੌਕੋਂ ਪਰ, ਬਕਖ-ਬਕਖ ਰੁਤਾਂ ਚ, ਬਕਖ-ਬਕਖ ਪਰਵ-ਤਿਹਾਰੋਂ ਦੇ ਮੌਕੋਂ ਪਰ ਅਲਗ-ਅਲਗ ਚਾਲਲੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਨਾ। ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਸਕਲ ਸਾਡਾ ਏ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਮੌਕੋਂ ਪਰ ਗਾਏ ਗੀਤਾਂ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਮੁਹੇਝਿਆ ਕਰੋਗਾ।

ਅਪੇਕ਼ਿਤ ਪਰਿਣਾਮ

1. ਤੁਸਾਂ ਲੋਕਗੀਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਜਨਮਾਨਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਗੀ ਸਮਝੀ ਜਾਵੇਗੀ।
2. ਤੁਸਾਂ ਲੋਕਗੀਤਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢਲੀ ਗੀ ਸਮਝੀ ਸਕਗੇਗੀ।

3. संस्कृति ते सरंक्षण च लोक गीतें दे म्हत्तव गी समझी जाहूगेओ।

7.2 पाठ-परिचे

प्यारे विद्यार्थियो! इस पाठ च बक्ख-बक्ख समाजक ते सांस्कृतिक मौके पर गीए जाने आहूले लोकगीतें बारै सरोखडु जानकारी दित्ती जा करदी ऐ।

7.3 लोकगीतें दा वर्गीकरण

लोकगीतें दे वर्गीकरण दे विशे च विद्वान बक्ख-बक्ख राई रखदे न। इसदा मुक्ख कारण एहू ऐ सारे इंदे प्रति बक्खरा बक्खरा द्रिश्टीकोण रखदे न। किश विद्वान लोकगीतें दा वर्गीकरण बोले दे अधार पर करना चांहूदे न ते किश रस दे आधार पर ते किश विद्वान प्रांत ते जनपद गी अपने वर्गीकरण दा अधार मनदे न।

7.3.1 लोकगीतें दा वर्गीकरण वर्गीकरण

डोगरी लोकगीतें दे वर्गीकरण च डुग्गर दे बसनीके दी रैहूत-बैहूत गी ध्याना च रक्खियै प्रो. नीलाम्बर देव शर्मा होरें डोगरी लोकगीतें दा वर्गीकरण इस चाल्ली कीते दा ऐ।

- 1 संस्कार गीत
- 2 मौसम सरबन्धी गीत
- 3 पर्व ध्यार सरबन्धी गीत
- 4 श्रम गीत
- 5 भगती गीत
- 6 परिवारिक गीत
- 7 खेड गीत

1. **संस्कार गीतः-** मनुकर्खै दे जन्म थमां लेइयै मृत्यु तगगर सोलां संस्कार होंदे न। डुग्गर प्रदेश च एह संस्कार रीतां जां ठोआं, पंजाब, मूनन, सूतरा जनेऊ, ब्याह ते मृत्यु नांs दे संस्कारें कन्नै जाने जंदे न। मूलतः इ'नें संस्कारे गी त्र'ऊं वर्ग च बंडेआ जाई सकदा ऐ जन्म, ब्याह ते मौत। इस करी इ'नें संस्कार आह्ले लोकगीतें दी बंड बी त्र'ऊं हिस्से च कीती गेदी ऐ- जन्म सरबंधी गीत (रीतां, बिहाइयां, लोरी गीत बगैरा), ब्याह सरबंधी गीत(घोड़ियां, सुहाग, सिठनियां बगैरा) ते मृत्यु सरबंधी गीत(लुहानियां, पल्ला गीत बगैरा)
2. **रुत्ते छ्हारे सरबंधी गीतः-** प्रकृति दा मुकख अंग रुत्तां छ्हारां न। रितू शास्त्र दे मताबक कुल छे रुत्तां मनाइयां जंदियां न। पर डुग्गर लाके च कुल चार रुत्तां प्रधान न। ओह न सोहा, बरसात स्याल ते बसैन्त। बदलोंदे मौसम दे प्रभाव दे कारण रोजमरा जिंदगी उप्पर बी पौंदा ऐ। इस तबदीली दा जिकर उ'नें लोक गीतें च होंदा ऐ जिं'दे च रुत्ते- छ्हारे दा वर्णन होंदा ऐ।
3. **पर्व तेहारें सरबन्धी गीतः-** पर्व-तेहार साढ़ी एकता दे प्रतीक न। इ'दे छ्हाने सारे लोके गी रली मिलियै बौह्ने दा अवसर मिलदा ऐ। इ'नें तेहारें दी बदौलत गै मनुकर्ख अपनी संस्कृति कन्नै जुड़े दा रौंह्दा ऐ। डुग्गर प्रदेश च पर्व ध्यारें दे गीत लोक गाई बजाइयै उसदी म्हत्ता गी होर मता बधाई दिंदे न। इ'नें पर्व ध्यारें दे गीत बक्खरे-बक्खरे चाल्ली दे होंदे न ते हर लोकगीत कुसै तेहार कन्नै सरबंध रखदा ऐ जियांः- बसोआ, राडे द्रुवर्जी, बच्छदुआह, नरातें, करेआचौथ, टिक्का ते तुलसी दा बरत आदि।

4. श्रम गीतः- डुग्गर प्रदेश

च श्रम सरबन्धी लोकगीते च
पंजें किस्में दे गीत प्रचलित
न। ओह् न सोहाड़ी, गरल्होड़ी,
लादी, चर्खा गीत ते चक्की गीत
न। जेहङ्गे मेहनत-मशक्कत
करदे होई गाए जंदे न।

5 भक्तिगीतः- डुग्गर प्रदेश

च रौहने आह्ले लोकें दे मनै च
देवी देवते दे प्रति बड़ी आस्था ऐ।
इंत्थुं दे बसनीके इस शरद्वा गी

अपनी भक्ति गीते राहें प्रकट कीते दा ऐ। डुग्गर दे उनें भक्ति लोकगीतें गी द'ऊं हिस्से
च बंडेआ जाईसकदा ऐ- निर्गुण ते सगुण भक्ति गीत।

6. परिवार सरबन्धी लोकगीतः- डोगरी लोकगीतें च परिवार दे हर रिश्ते च जिक्र होए
दा ऐ। खसम-त्रीमत दे मुक्ख रिश्ते राहें गै बाकी रिश्तें दी गल्ल कीती दी ऐ जियां परदेस
गेदे कैता गी सरसू ते ननान दे ताहने मीहने सनाना। इनें गीतें च विरह ते मिलन दौनें
पक्खे दा सोहगा चित्रण ऐ इनें गीतें गी जंगै उपर गेदे पति उपर मान करने दे चित्रण
कन्नै गे ओह्दी मौती दा बी वर्णन ऐ। इस करी परिवार सरबन्धी लोकगीतें च लगभग चार
रस गै लभदे न ते ओह् इयां न।

7. खेड गीतः- डुग्गर च प्रचलत लोकगीतें च खेड गीतें दी भरमार ऐ। खेड गीत सोहगा
जीन जीनें लेई मनोरंजन आह्ली सब थमां बड़ी लोड़ पूरी करदे न। खेडें दा ते मन परचाने
दा सिद्धा सरबंध ऐ। किश खेढां सिफ कुडियें द्वारा खेडियां ते किश जागतें द्वारा गै खेडियां
जंदियां ना। पर एह कोई पक्का निजम नेई जे इस करी कोई खास खेड सिफ जागतें दी

लोक गीतें दा वर्गीकरण

- संस्कार गीत
- मौसम सरबन्धी गीत
- पर्व-तेहार सरबन्धी गीत
- श्रम गीत
- भगती गीत
- परिवारिक गीता

जां कुड़िये दी ऐ। पर फही बी इ‘नें खेढ गीतें च किश कुड़ियें कन्नै सरबंधत खेढ गीत न,
किश खेढ गीत जागतें कन्नै सरबंधत न ते किश रले-मिले खेढ गीत न।

7.3.1 हासल कीते गेदे ज्ञान गी परख

आओ. हासल कीते गेदे ज्ञान दी परख करचौ

7.3.1-. स्वेच्छा उत्तर पर गोलाधारा बनाओ।

1. संस्कार गीतें तैहत औंदे न-
  - क). लोरी ख). सुहाग ग). कीकली गीत घ) ढोलडू
2. मौसम सरबंधी गीतें च औंदे न
  - क). छंद ख). भाखां
  - ग). लुआहनी घ). पल्ला
3. लुआहनी लोकगीत दा सरबंध माहनू दी
  - क). मौती कन्नै ऐ ख). जन्म कन्नै
  - ग). ब्याह कन्नै ऐ घ). बालें कन्नै ऐ।

7.4 सरांश

डोगरी लोकगीतें दी बंड संस्कार गीत, मौसम सरबन्धी गीत, पर्व ध्यार सरबन्धी गीत, श्रम गीत. भगती गीत, परिवारिक गीत ते खेढ गीत वर्ग च कीती गेदी ऐ। डोगरी लोकगीतें दे इस वर्गीकरण गी खीरी रूप नेई मन्नेआ जाई सकदा पर फही बी इस वर्ग च सभनें चाल्ली दे डोगरी लोकगीत आई जंदे न।

7.5 मुश्कल शब्द

संस्कार

सजाना, शंगारना, व्यवस्थत करना

वर्गीकरण

- बंड

ਬਿਰਹ - ਬਛੌਡਾ

7.6 ਅਭਿਆਸ ਆਸਟੈ ਸੁਆਲ

1. ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਦਾ ਵਰ्गੀਕਰਣ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਸੰਸਕਾਰ ਗੀਤਿਂ ਪਰ ਲੇਖ ਲਿਖੋ।

---

2. ਰੁਤੋਂ ਸਰਬਾਂਧੀ ਗੀਤਿਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਇਥੈ ਲੇਖ ਲਿਖੋ।

---

3. ਸ਼ਰਮਗੀਤ ਕੁਸੀ ਆਖਦੇ ਨ, ਕੋਈ ਚਾਰ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਇਥੈ ਸਪ਼ਸ਼ਟ ਕਰੋ।

7.7 ਜਵਾਬ ਸ੍ਰੂਚੀ

7.3.4   1. ਖ   2. ਖ   3. ਕ

7.8 ਸਂਦਰਭ ਪੁਸ਼ਟਕਾਂ

1. डुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू ।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय ।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत ।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा ।
8. डुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत ।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत ।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत ।

.....

संस्कार गीत

रूपरेखा

- 8.1 उद्देश्य/ अधिगम परिणाम
- 8.2 पाठ परिचे
- 8.3 संस्कार गीत
  - 8.3.1 जन्म सरबंधी गीत
  - 8.3.2 ब्याह् सरबंधी गीता
  - 8.3.3 हासल कीते गेदे ज्ञान दी परख
  - 8.3.4 मृत्यु सरबंधी गीत
  - 8.3.5 हासल कीते गेदे ज्ञान दी परख
- 8.4 सरांश
- 8.5 कठन शब्द
- 8.6 अभ्यास आस्तै सुआल
- 8.7 जवाब सूची
- 8.8 संदर्भ सची

8.1 उद्देश्य

इस पाठ दा उद्देश्य ऐः

संस्कार गीतें ते उँदे वर्गीकरण बारै जानकारी हासल करोआना तां जे उँनेंगी जन्म, ब्याह् ते मृत्यु दे मौकै गाए जाने आह्ले गीते बारै विस्तार च जानकारी हासल होई सकै।

अधिगम परिणाम

1. संस्कार गीतें दे जनमानस दी भावना गी समझी सकगेओ।
2. संस्कृति दे सरंक्षण च लोकगीतें दी भूमिका बारै अवगत होई जाह्गेओ।

8.2 पाठ परिचे

प्यारे विद्यार्थियो! इस पाठ च संस्कार गीत जिं'दे च बधावे, बिहाइयां, सुहाग, सिठनियां बगैरा शामल न, बारै बिस्तार च जानकारी दित्ती जा करदी ऐ।

8.3. संस्कार गीत

संस्कार शब्द 'सम्' पूर्व 'कृ' धातु कन्नै 'घञ्' प्रत्यय (सम्+कृ +घञ्) लगाने कन्नै बने दा ऐ। संस्कार शब्द दा अर्थ होंदा ऐ सुसंस्कृत करना। शबर स्वामी हुंदे मुजबः

“संस्कारो नाम स भवति यस्मिनजाते पदार्थो

भवति योग्यः कस्यचिदर्थस्य।”

अर्थात् संस्कार उसी आखदे न जेह्दे ने कोई चीज शैल बरतोने जोग होई जंदी ऐ।

शंकराचार्य होर संस्कार दी व्याख्या करदे होई आखदे न-

“संस्कारो ही नाम सगुणाधानेन चा याद दोषापनयेन वा”

अर्थात् दोशें गी दूर करना ते गुणें दी स्थापना करना संस्कार होंदा ऐ। व्याकरण जियां भाशा दियें अशुद्धियें गी हटाइयै उसी सुसंस्कृति करदा ऐ उआं गै संस्कारें दी समूह् संस्कृति कुसै बी देशै दे लोकें गी अशुद्धियें गी हटाइयै लोकें च शरीरक, मानसक ते बौद्धक शलैपे दी कायम करी दिंदी ऐ। मनुकखी जीवन गी सुस्कृत बनाने आस्ते जेह्डे विधान कीते जंदे न, उनेंगी संस्कार आक्खेआ जंदा ऐ। भारती संस्कृति च जन्म शा मृत्यु तगर कीते जाने आह्ले विधानें दी गिनतरी सोलहां मन्नी जंदी ऐ।

मनुकखै दे जन्म थमां लेइयै मृत्यु तगगर सोला संस्कार होंदे न। डुगगर प्रदेश च कीते जाने आह्ले प्रमुख संस्कार न रीतां जा ठोआ, मूनन, सूतरा जनेऊ, ब्याह् ते अंतम संस्कार। मूलतः इ'नें संस्कारे गी त्र'ऊ वर्ग च बंडेआ जाई सकदा ऐ- जन्म सरबंधी संस्कार, ब्याह् सरबंधी संस्कार ते मौत सरबंधी संस्कार। इस करी इ'नें संस्कार आह्ले लोकगीतें दी बंड बी त्र'ऊ हिस्से च कीती गेदी ऐ।

1 जन्म सरबंधी गीत

2 ब्याह् सरबंधी गीत

3 मृत्यु सरबन्धी गीत

8.3.1. जन्म सरबन्धी संस्कार गीत

क) **रीतां:-** पैह़ला गर्भधारन करने दे अठमें म्हीनै रीतां मनाइयां जंदियां न। एह संस्कार करदे मौके गर्भवती ढी दा हार शंगार करिये ते नमें कपड़े पोआइयै कुल देवते दी पूजा कीती जंदी ऐ। गर्भवती दी गोदा च कोई नरेआ ते शैल जागत छालेआ जंदा ऐ जेह़ड़ा इस गल्ला दा प्रतीक ऐ जे परमात्मा ओह़दी गोद च बी शैल ते नरोआ जागत देए। रीतां करदे मौके बधावे गाए जंदे न।

कुसदे बेह़ड़े जाना,

बधावेआ रौगलेआ?

बाबल बेह़ड़े जाना,

बंधावेआ रौंगलेआ।

औन्दे बधावे दी

आदर करेओ, खातर करेओ।

ख) **बिहाइयां:-** पुत्तरै दे जम्मने पर गाए जाने आह़ले गीते गी बिहाइयां गलांदे न। पुत्तर जम्मने पर पिता खुशी कन्नै झूमी उठदा ऐ ते अपनी लाड़ी गी आखदा ऐ-

बाला जरमेआ नाजो

जे किश मंगना सै मंग।

लाड़ी अगगुआं परता दिंदी ऐ-

असें केह मंगना कैता,

लेई दे चिड़ियें दा दुद्ध।

ग) **मांगलिक गीत-** बच्चा जम्मने दे पंजमें दिन कीते जाने आह़ले संस्कार मौके जनानियां मंगल गीत गांदियां न-

जिस ध्याड़ै रहाड़ा हरि-हरि जरमेआ
 सोइयो ध्याड़ा भागें भरेआ ऐ.
 ए म्हातड़ा-धोता हरि हर पट्टु पलेटेआ
 कुच्छड़ मिलेआ अम्बड़ रानी ऐ।

इ'यां गै इक होर मांगलिक गीत दिक्खो-

मुट्ठी भरी-भरी बावल बारै,
 भरी चगेरा भाई ?
 बज्जी ऐ अज्ज बधाई !

घ) लोरी:- मामें जां दादियें द्वारा अपने न्याने गी सुआलने आस्तै गाए जाने आह्ले गीतें गी लोरियां आखदे न।

झूटे झटारे, मामें गिल्ल प्यारे
 मामा पींघ बटाई जा, उच्चे टाल्ले पाई जा
 उच्चे टाल्ले पाइयै बड्हा झूटा देई जा।

घ) बधाई:- एह्य गीत पुत्र जन्म, सूत्तरा, मुन्नन, जनेऊ, सांत, सेहरा बगैरा सभनें मंगल कारजें पर गाई जंदी ऐ। इ'नें बधाइयें च पुत्र जम्मनें पर ननानें द्वारा फरमैशा दा बी जिक्र होंदा ऐ।

फल्ले आई ऐ छ्हार बधाई होवै
 जे तेरे घर भाबो गीगा जे जाया,
 अडिये लैन्नी में फुल्ल स'रेयां ननदे।
 तेरे पैरें पिच्छे, ननदे तेरे भागे
 हरि ने मेरी कदर बनाई

केह लैगी तूं अज्ज बधाई।

- ग) मूनन संस्कार गीत- मूनन संस्कार दे मौके जनानियां मंगल गीत गांदियां न-
बीरा आई ऐ मूननें आह्ली रात
गलियें मत फिरना।
बीरा आई ऐ मूननें आह्ली रात
गलियें मत फिरना।

8.3.2. व्याह सरबन्धी संस्कार गीत

घोड़ी, सुहाग, सिठनियां, जागरना, छंद सेहरा आदि लोकगीत सांत, सेहरा, पोड़ी
पानी, पजेकी, लाड़ी नंदरेना आदि व्याह मौके पर गाए जंदे न।

- क) घोड़ी:- जागतै दे व्याह उप्पर गाए जाने आह्ले गीत गी घोड़ियां गलांदे न।
मेरा बीरा, सुन्ने दा बीरा रौंहदा कश्मीरा
बेहङ्गे बज्जन बाजे, जान्नी सोभन राजे
बीरे दी जान्नी चली ऐ।

x x x x x

घोड़ी चढ़दे लाडे गी गरमी आई
पक्खा झोलदियां भैनां
स्लामां करदे भाई।

- ख) सुहाग:- एह गीत कुड़ियें दे व्याहें पर गायें जंदे न।
उटरु नी सीता सुतडिये,
राम बरने गी आए

मैं बाबल कोला शरमाइयां।

x x x x

बोल निं मेरे बागें दियें कोयले
बाग तजी कैत्त चली ऐं।

बावल मेरे ने बचन जे कीता,
बचना च बद्धी में चली आं।

ग) सिठनियां:- एह गीत कन्या पक्खै दियां जनानियां जान्नी औने पर गांदियां न। इं‘दे च जनेहारें गी मिट्ठियां मिट्ठियां गालियां दिती जंदियां न।

स्हाडे बासमती दे चौल बंड
इक बी नेझ्यों,

जान्नी बुड़डे दी आई जुआन
इक बी नेझ्यों।

स्हाडे बासमती दे चौल बंड
इक बी नेझ्यों,

जान्नी कालें दी आई गोरा इक
बी नेझ्यों।

आओ, हासल ज्ञान दी परख करचै

8.3.4 स्हेई कथन पर (✓) दा ते गल्त पर (X) दा
नशान लाओ।

1. सिठनियां जान्नी औने पर गाइयां जंदियां न। ()
2. कुड़ियें दे ब्याह् पर घोड़ियां गाइयां जंदियां न। ()
3. जागतै दे ब्याह् पर सुहाग गाए जंदे न। ()
4. रीतां मौसमी गीत न। ()
5. लोरियां ज्यानें गी सुआलने आस्तै गाए जाने आहुलः

8.3.4 मुत्यु सरबन्धी गीत:-

एह गीत कुसै व्यक्ति दे मरी जाने पर रोंदियां पिटदियां जां पल्ला पांदियां जनानियां गांदियां न। पराने जमाने च नड़ोए गेदे लोक पेड़ा कन्नै चलदे होई यम सूक्त गांदे हे। मौत संस्कार गीतें च मुक्ख द’ऊं चाल्ली दियां किस्मां आंदिया न ओह् इ’यां न लुहानी ते पल्ला।

लुहानी:- इसी लुहान बी आखदे न। कुसै दे मरने पर मरासनां लुहानियां गांदियां हियां ते जनानियां पटे बन्नियै पिटदिया हिंयां। अज्जकल एह रवाज खत्म होआ करदे न हुन ते कुतै ग्राएं च गै लुहानियां पढ़ियां जंदियां न।

चंदन रुक्ख बड़ाएओ जी
 लम्मी पेड़ बनाएओ जी,
 डोल्वां चौका पायो जी,
 उच्ची चिखा चनायो जी।

पल्ला:- कुसै दी मौत होई जाने पर जनानियां जोरें जोरें पिट्ठने दे बाद बेही जं'दियां न ते
फही इक दुई कन्ने सिर जोड़ियै ते लम्मा पल्ला मुंहै पर सुटिटयै दर्द भरोचे लम्मे सुरें च बैन
पांदिया न । उं'दे इस रोन-बान गी पल्ला गीत गलाया जंदा ऐ।

कुत्थै गेआ मालका हाय
 कुसी सौंपी गेआ मालका हाय।

कौतल गीत:- जेकर कुसै बुझे जां बुझी दी मौत होआ तां अर्थी मौकै कुड़म ते उं'दे नाते
रिश्तेदार मखौल करदे होई गीत गांदे न-

हेठ पराली उप्पर कप्फन
 चल हा बुझेआ ढूंगे पत्तन,
 दिक्खी खरी लई बैर ब्याड़ी,
 लेझयै बड़े भनदे तरयाड़ी।

चिनी कक्खें दी झियाली
 बुझा उप्पर दित्ता छाली,
 दिंदे लांबा मारन ढाई,
 बुझा पता निं गेआ कदाई

8.3.1 हासल कीते गेदे ज्ञन गी परख

ਆਓ, ਛਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਵੀ ਪਰਖ ਕਰਚੋ

8.3.1. ਸ਼ੇਈ ਉਤਤਰ ਪਰ ਗੋਲਾਧਾਰਾ ਬਨਾਓ।

1. ਡੁਗਗਰ ਦੇ ਸਾਂਸਕਾਰ ਗੀਤੋਂ ਚ ਔਂਦੇ ਨ
ਕ). ਭਾਖਾਂ ਤੇ ਛਿੰਜਾ   ਖ). ਸੁਹਾਗ, ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਬੇਹਾਇਆਂ
ਗ). ਕੀਹਕਲੀ ਤੇ ਛੂਹਨ ਛਪਾਈ   ਘ) ਹਰਣਾ ਤੇ ਗਿਦਾ
2. ਪਲਲੇ ਤੇ ਲੁਹਾਨਿਆਂ ਗਾਇਆਂ ਜਂਦਿਆਂ ਨ-
ਕ). ਬਾਹੂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪਰ   ਖ). ਮੂਨਨੇਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪਰ
ਗ). ਕੁਸੈ ਦੀ ਮੌਤ ਪਰ   ਘ). ਸੂਤਰੇ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪਰ
3. ਝੂਟੇ ਝਟਾਰੇ, ਮਾਮੋਂ ਗਿਲਲ ਪਾਰੇ ਬੋਲ ਨ
ਕ). ਘੋੜੀ ਗੀਤ ਦੇ   ਖ). ਸੁਹਾਗ ਗੀਤ ਦੇ   ਗ). ਲੋਰੀ ਗੀਤ ਦੇ   ਘ). ਪਲਲਾ ਗੀਤ ਦੇ

8.4 ਸਰਾਂਸ਼

ਇੱਸਾਨ ਇਕ ਸਮਾਜੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਏ ਤੇ ਮਾਹਨੂ ਸੁਖ-ਦੁਖ ਦੀ ਅਭਿਵਕਿਤ ਗੀਤੋਂ ਰਾਹੋਂ ਕਰਦਾ ਏ ਤੇ ਜਨਮ, ਬਾਹੂ ਥਮਾਂ ਲੇਇਥੈ ਮ੃ਤ੍ਯੁ ਸਰਬਂਧੀ ਮੌਕੇ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਲੋਕਗੀਤੋਂ ਚ ਜਨਮ ਸਰਬਂਧੀ ਗੀਤ ਲੋਰੀ ਗੀਤ, ਰੀਤਾਂ, ਬਿਹਾਇਆਂ, ਬਧਾਵੇ ਬਗੈਰਾ ਡੁਗਗਰ ਦੀ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਦੀ ਪਨਾਨ ਨ। ਬਾਹੂ ਸਰਬਂਧੀ ਗੀਤੋਂ ਚ ਸੁਹਾਗ, ਘੋੜਿਆਂ, ਸਿਠਨਿਆਂ ਬਗੈਰਾ ਗੀਤ ਔਂਦੇ ਨ। ਮ੃ਤ੍ਯੁ ਸਰਬਂਧੀ ਗੀਤੋਂ ਤੈਹਤ ਲੁਹਾਨਿਆਂ, ਪਲਲਾ ਗੀਤ ਔਂਦੇ ਨ

8.5 ਮੁਸ਼ਕਲ ਸ਼ਬਦ

ਚੜ੍ਹਨ - ਚੰਦਨ

ਜਨੇਹਾਰ - ਬਰਾਤੀ

चन्नन - चंदन

8.6 अभ्यास आस्तै सुआल

1. व्याह सरबंधी लोकगीतें बारै चर्चा करो।

---

2. जन्म सरबंधी गीतें पर लेख लिखो।

---

3. पल्ला गीत के हड़े मौके पर गाए जांदे न ?

8.8 जवाब सूची

8.3.4 1. सहेई 2. गल्त 3. गल्त 4. गल्त 5. सहेई

8.3.6 1. ख 2. ग 3. ग

8.8 संदर्भ पुस्तकां

1. डुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू ।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय ।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत ।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा ।
8. डुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत ।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत ।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत ।

रुत्तें छारें सरबंधी गीत

रूपरेखा

- 9.1 उद्देश्य/ अधिगम परिणाम
- 9.2 पाठ परिचे
- 9.3 रुत्तें छारें सरबंधी गीत
  - 9.3.1 हासल कीते गेदे ज्ञान दी परख
- 9.4 सरांश
- 9.5 कठन शब्द
- 9.6 अभ्यास आस्टै सुआल
- 9.7 जवाब सूची
- 9.8 संदर्भ सूची

9.1 उद्देश्य/ अपेक्षित परिणाम

इस पाठ च दा उद्देश्य ऐ:

बकख-बकख रुत्तें दरान गाए जाने आह्ले लोकगीतें बारै सरोखड़ जानकारी मुहेइया करोआना।

अधिगम परिणाम

1. रुत्तें छारें सरबंधी गीतें दा संस्कृति कन्वै सरबंध बारै समझी सकगेओ।
2. तुस लोकगीतें राहें लोक मानस दी भावना गी समझी सकड़न।
4. रुत्तें-छारें सरबंधी लोकगीतें पिच्छे जनमानस दी भावना समझी सकगेओ।

9.2 पाठ परिचे

प्यारे विद्यार्थियो! भारत च छें रुत्तां मन्नियां जंदियां न। पर मुक्ख तौर पर चार रुत्तां न- सोहा, स्याला, बर्सैंत ते बरसांत। हर रुत्ता कन्नै सरबंधत गीत भारती संस्कृति च गाए जंदे न। इस पाठ च बक्ख-बक्ख रुत्तें दरान गाए जाने आह्ले लोकगीते बारे सरोखड़ जानकारी इस पाठ च मुहेइया करोआई गेदी ऐ ते बक्ख-बक्ख चाल्ली दे गीतें दे उदाहरण देइयै पाठ च दस्सेआ गेदा ऐ।

9.3. रुत्तें-ब्हारें सरबंधी गीत

प्रकृति दा मुक्ख अंग रुत्तां, ब्हारां न। रितू शास्त्र दे मताबक कुल छे रुत्तां मनाइयां जंदियां न। पर डुगगर दे लाके च कुल चार रुत्तां प्रधान न। ओह् न सोहा, बरसात, स्याल ते बर्सैन्त। बदलदे मौसम दा प्रभाव रोजमरा दी जिंदगी उप्पर बी पौंदा ऐ। इस तबदीली दा जिकर उ'नें लोक गीतें च होंदा ऐ जिं'दे च रुत्तें-ब्हारें दा वर्णन होंदा ऐ।

सोहा:- गर्मी दी रुत दा रम्भ बसाख महीने थमां मन्नेआ जंदा ऐ। कनकां पक्की जं'दियां न ते करसान खुशी कन्नै भांगडे पाई पाइयै मनांदे न-

चढ़दे बसाख आई बसाखी

लोकें भांगडे मारे होए।

चढ़ेआ म्हीना बसाख ओ

रन-मन कनकां पक्कियां ओ।

गर्मी कन्नै भखे दे दिनें च नींदर किश मती गै प्यारी लगदी ऐ। इस्सै नींदरा दा मुल्ल इक विरहन बड़ा मैंह्गा पौंदा ऐ। उसी सुती दी दिकिखयै घरा आह्ला रुस्सियै नौकरी ठुरी जंदा ऐ। अपनी नींदरै गी निंददे होई ओह् सोहे दी रुत गी इस चाल्ली लाह्मा दिंदी ऐ सोहे च इक बिहरणी दी मनोदशा दा चित्रण इ'यां लभदा ऐ-

जली जायां सोहे दिये नींदरे

जिस दित्ते सज्जन रुसाई

जे मे होंदी जागदी लोको

अऊं लैंदी गले कन्नै लाई।

सोहे च शरीरा च सुस्ती ते कमजोरी बी पौंदी ऐ ते इसदा चित्रण असें गी गीत च
इ'यां लभदा ऐ-

दुखिये दे मूँह पीले

सुखियें दे जरदी आई।

अऊं लैंदी गले कन्नै लाई।

जेठ ते हाड़ दियां धुप्पा बड़ियां डाड़ियां हुदियां न जेहदा वर्णन असेंगी इस लोकगीत च
मिलदा ऐ।

हाड़ ते जेठै दियां धुप्पां डाड़ियां

मेरे ते कोल ओ जंदे कलमाई।

ते करदे लोक पानी ओ पानी।

सोहे दी छ्हारां कंडी लाके च मतियां औक्खियां आंदिया न ते दिन कट्टने मते कठन
होई जंदे न। पानी आस्तै दूरै-दूरै तगर जाना पौंदा ऐ पर फही बी गजारा मुश्कलें होंदा ऐ।

जली बो जा कण्डियां दा बरसना

भर दपैहरिया पानियै गी नस्सना।

कण्डी बो कण्डी देस पानी सुक्के

ਚੁਕਕ ਗੇਈ ਗੌਰੀ ਦੈ ਧਡਾ ਚੁਕਕੈ।

ਸੋਹੈ ਦੀ ਰੁਤੈ ਚ ਦੇ ਅਮੰਬੇਂ ਗੀ ਚੂਪਨੇ ਦਾ ਅਪਨਾ ਗੈ ਮਜਾ ਏ। ਭਰੀ ਦੀ ਦਪੈਹਰ ਅਮੰਬੇ ਕਨੈ ਸੁਆਦਲੀ
ਤੇ ਮਜੇਦਾਰ ਹੋਈ ਜਂਦੀ ਏ।

ਹਾਡ ਮ੍ਹੀਨੇਂ ਅਮੰਬ ਪਕਕੇ ਹੋਏ ਸੂਹੇ ਗੁਫ਼
ਦੇ ਅਮੰਬੇਂ ਦਾ ਟੋਕਰਾ ਤੇ ਲੈ ਦਾਨੇ ਦੀ ਬੁਕਕ।

ਸੋਹੇ ਦੀ ਗਰਮੀ ਗੀ ਕੋਈ ਸ਼ਾਰਬਤ ਕਨੈ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਏ ਤੇ ਕੋਈ ਪਕਖੀ ਕਨੈ। ਇਸਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਗੀਤ
ਰਾਹੋਂ ਅਸੇਂ ਗੀ ਮਿਲਦਾ ਏ-

ਪਕਖੀ ਝੁਲਲੈ ਤੇ ਆਵੈ ਠੰਡੀ ਭਾ ਮੌਸਮ ਗਰਮੀ ਦਾ
ਮੇਰੇ ਮਾਹਿਧੇ ਦਾ ਤਲਖ ਸਭਾਂ ਮੌਸਮ ਗਰਮੀ ਦਾ
ਸੋਹੇ ਦਿਤਾ ਰੁਤਾਂ ਸ਼ਾਰਬਤ ਠੰਡੇ ਬਨਾਨੀ ਆਂ।

ਬਰਸਾਂਤ:-   ਹਾਡ

ਮ੍ਹੀਨੇਂ ਦੀ ਜਲਦੀ
ਬਲਦੀ ਗਰਮੀ ਦੇ ਬਾਦ
ਠੰਡੀ ਭਾਊ ਦੇ
ਫਨਾਕੇ   ਕਨੈ
ਬਰਸਾਤ ਆਈ ਜਂਦੀ

ਆਓ, ਹਾਸਲ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਚੋ

- 9.3.1 ਸ਼ਹੇਈ ਕਥਨ ਪਰ (✓) ਦਾ ਤੇ ਗਲਤ ਪਰ (X) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਓ।
1. ਰਿਤੁ ਗੀਤੋਂ ਚ ਬਜੋਗ ਤੇ ਮਿਲਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮਤੀ ਲਭਦੀ ਏ। ()
  2. ਪੈਹਲਾ ਗਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਦੇ ਅਠਮੇਂ ਮ੍ਹੀਨੈ ਰੀਤਾਂ ਮਨਾਇਆਂ ਜਂਦਿਆਂ ਨ ਨ।()
  3. ਪੁਤ਼ਰੈ ਦੇ ਜਮ੍ਮਨੇ ਪਰ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਗੀਤੇ ਗੀ ਸੁਹਾਗ ਗਲਾਂਦੇ ਨਾ।()
  4. ਸ਼ੁਭ ਮੌਕੇ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਗੀਤੋਂ ਗੀ ਮਾਂਗਲਿਕ ਗੀਤ ਆਖੇਆ ਜਂਦਾ ਏ।()
  5. ਸਿਠਨਿਆਂ ਗੀਤ ਬਾਹ ਮੌਕੇ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਗੀਤ ਨ।()

ਏ। ਬਰਸਾਤ ਦੀ ਰੁਤਾਂ ਚ ਚੌਨੈ ਪਾਰਸੈ ਕਨਮਨ - ਕਨਮਨ ਬਰਦਿਆਂ ਬੁੰਦਾਂ ਤੇ ਹੋਲੀ-ਹੋਲੀ ਫੁਹਾਰ
ਸ਼ੱਜੋਗ ਦੇ ਗੀਤੋਂ ਗੀ ਛੇਡਦਿਆਂ ਨ।

निकियें बूंदे मींह् बरसे दा

चैन मैहले दियां छाहियां

सौन म्हीने पौन फुहारां गलियें चिक्कड छाया।

पर कदें-कदें सौन म्हीने दियां फुहारां कुसै विरहन गी दोआसी कन्ने भरी दिंदियां न।

सौन दिए बदलियें मोइये

कोई जाई बरेआं परदेस

जाई संदेसङ्ग मेरे ढोली गी देआ

आई जा अपने देश।

डोगरी दे बरसांती सरबन्धी लोकगीतें च बजोग शंगार दा पक्ख मता प्रधान ऐ
जियां एह लोकगीत।

न्हेरी राती तारे छाये,

चन्न होआ बदलोखड़ा।

ढोली गेआ परदस,

ओ शैल संदोखड़ा

लिशकै-गुढ़कै ऐण-बटाला,

झिगली ढकिकिया दा दिन्नी आं आला।

इयां गै इक होर गीत दिक्खो-

सौन म्हीने दिये बदलिये केंत लाइयां निं फुहारां

सज्जने बाहज गूणडी लग्गनी जम्मूआं पाइया तारां

ਸਜ਼ਜ਼ਨੇਂ ਬਾਹੜੂ ਦਿਲ ਨੈਹਾ ਲਗਦਾ ਜਮ੍ਮੁਆਂ ਪਾਇਆਂ ਤਾਰਾਂ।

ਸਧਾਲੂ ਰੁਤਾ:- ਸੌਨ ਭਾਦਰੀ ਦੀ ਬਰਖਾ ਬਾਦ ਅੱਖਾਂ ਮੀਨੇ ਚ ਨਿਕਕੀ-ਨਿਕਕੀ ਠੱਡੂਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ ਏ ਜੇਹੜੀ ਦਿਨ ਵ ਦਿਨ ਬਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਏ । ਸਧਾਲੇ ਸਰਬਨਧੀ ਲੋਕਗੀਤਾਂ ਚ ਠਣਡੂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਬਜੋਗਨ ਨਾਰ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਰਣਨ ਕੀ ਏ।

ਜਮ੍ਮੂ ਦਿਯਾਂ ਕਣਿਡਿਆਂ ਬਰਖਾ ਲਗੀ ਦੀ

ਤੇ ਧਾਰੇਂ ਪਵਾ ਦੇ ਪਾਲੇ

ਦੇਹ ਸੀਤੈ ਨੈ ਡਗ-ਡਗ ਕਮ਼ਾ ਦੀ

ਮਨ ਪਵਾ ਦੇ ਜਾਲੇ।

ਤੇਰੀ ਸੋਹਾ।

ਸਧਾਲੂ ਦੀ ਰੁਤੈ ਚ ਇਕ ਨਾਰੀ ਅਪਨੇ ਬਜੋਗ ਦਾ ਦੁਖਡਾ ਅਪਨੀ ਮਾਊ ਗੀ ਸੁਨਾਂਦੇ ਹੋਈ ਗਲਾਂਦੀ -।

ਆਈ ਸਧਾਲੈ ਦੀ ਰੁਤ ਸੀਤ ਲਗਨੇ ਮਾਏ

ਦੁਕਖ ਕੁਨ ਬੁਜ਼ੇ ਬਾਜ ਸਜ਼ਜ਼ਨੇ ਮਾਏ।

ਸਧਾਲੈ ਚ ਛਡਾ ਮਾਹੂਨ ਗੈ ਨੇਈ ਡੁੰਗਰ ਬਚ੍ਛੂ ਤੇ ਪਕਖਰੁਂ ਪਖੇਰੁ ਕੀ ਸੀਤੈ ਨੇ ਠੰਡੋਈ ਜਾਂਦੇ ਨ ਜਿਸਦਾ ਜਿਕਰ ਇਸ ਗੀਤੈ ਚ ਹੋਏ ਦਾ ਏ।

ਡੁੰਗਰ ਛਿਲਲ ਪੈਂਥੀ ਮਾਹਨੂ

ਅਖੋਂ ਸੀਤੈ ਕੀਤੇ ਨੇਡੇ ਜੀ

ਸਾਹੇ ਤਿਲਿਧਰ ਮੋਰ ਗਰੋਡੇਂ

ਸੀਤੋਂ ਠਰਨ ਬਟੇਰੇ ਜੀ।

ਸਧਾਲ ਬਰਖਾ ਤੇ ਐਹੜਨ ਕਦੋਂ ਝੜੀ ਬਰਦੀ ਜੇ ਏਹੜੇ ਕੜੀ ਫਸਲ ਕੀ ਤਬਾਹ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ ਏ।

ਪਾ-ਪਾ ਗੋਲੇ ਏਹਨ ਪੌਂਦੀ ਛੋਡਿਆਂ ਕਨਕਾਂ ਭਨੀ ਓ,

ਨਾਝ ਸੁਕਾਡ ਕਢਾ ਕਰਦੇ ਗੇ ਗਰੋਲੇ ਧਮੀ ਓ।

ਸ਼ਾਲੈ ਦਾ ਮੌਸਮ ਬੁਝੈ ਜਾਂ ਕਮਜੋਰ ਮਨੁਕਖੈ ਆਸਤੈ ਮਤਾ ਕਥਟ ਆਹਲਾ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਪੈਹਲੇ ਗੈ
ਬਮਾਰੀ ਤੇ ਬਰੇਸੈ ਦੇ ਕਾਰਣ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਬਜੁਗ ਸਦਿਧੇਂ ਚ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਈ ਜਂਦੇ ਨ।

ਅਖੋਂ-ਬੂਂਦੇ ਬੂਂਦੇ ਮੀਂਹ ਕੋਈ ਬਰਹਾ

ਅਖੋਂ-ਦੁਰ ਦੁਰ ਸੀਤ ਸੋਆਯਾ ਜੀ

ਹੁੱਕੇ ਗੋਡਡੇ ਬੁਡਡੇ ਰੇਹੀ ਗੇ

ਮਲਾ ਸ਼ਾਲਾ ਆਯਾ ਜੀ।

ਬਸੈਂਤ ਰੁਤ:- ਸੀਤ ਘਟਦੇ ਗੈ ਬਸੈਂਤ ਰਿਤ੍ਤੂ ਆਈ ਜਂਦੀ ਏ ਕਤਿੰ ਦੀ ਰਾਨੀ ਬਸੈਨਤ ਰਿਤ੍ਤੂ ਆਂਦੇ ਗੈ ਜਿੰਦੂ
ਗੀ ਹੋਸ਼ ਫਿਰਨ ਲਗੀ ਪੌਦੀ ਏਂ।

ਅਖੋਂ ਦੁਰ ਦੁਰ ਮਾਰੁ ਸੀਤ ਜੇ ਨਾਸੇ

ਰੁਤਾਂ ਨ ਬਦਲੋਇਆਂ ਜੀ

ਰੁਤ ਨਮੀਂ ਭਾਈ ਜਿੰਦੂ ਸਰਕੀ

ਤਜ਼ਿਯਾਂ ਲਹੇਫ ਤਲਾਇਆਂ ਜੀ।

ਬਸੈਂਤ ਔਦੇ ਗੈ ਅਗ੍ਗੇ ਪਿਛੇ ਫੂਲਲੇ ਦੀ ਛਾਰ ਆਈ ਜਂਦੀ ਏ ਖੇਤਰ ਖੁਮਥੇ ਚ ਪੀਲੀ ਪੀਲੀ ਸਰੇਅਾਂ
ਫੁਲਲੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀ ਆਂਦੀ ਏ

ਗੇਆ ਸ਼ਾਲਾ ਸੀਤੇ ਆਲਾ ਰੁਤਾਂ ਗੇਇਆਂ ਬਦਲੀ ਜੀ,

ਫੁਲਲ ਬਸੈਂਤੀ ਸਰੇਆ ਫਲਲੀ ਫੁਲਲ ਚੰਟਾਲੇ ਸਂਦਲੀ ਜੀ।

ਏਹ ਰੁਤ ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਕ੃ਤਿ ਆਸਤੈ ਸੁਖਕਾਰੀ ਏ ਉਤਥੈ ਬਜੋਗਨੇ ਆਸਤੈ ਏਹ ਕਸ਼ਟਦਾਯਕ ਏ। ਇਸ ਕਰੀ ਲੋਕ ਕਵਿਧਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸੀ ਦੁਆਸੀ ਦੀ ਰੁਤ ਬੀ ਆਕਖੇ ਦਾ ਏ।

ਮਨੈ ਦੇਆ ਮੇਹਰਮਾ, ਘਰੈ ਪਾਯਾ ਫੇਰਾ

ਰੁਤਾ ਆਝਿਆਂ ਬਾਂਦਿਆਂ, ਮਨ ਕਲਿਆਂਦਿਆਂ।

ਇਥੈ ਨੇਹ ਸੁਹਾਮੇ ਸਮੇਂ ਚ ਇਕਕਲੀ ਪੇਦੀ ਬਜੋਗਨ ਅਪਨੇ ਕੈਤੋਂ ਗੀ ਤਾਰਾ ਪਾਇਥੈ ਸਵੀ ਭੇਜਦੀ ਏ

ਭੇਜਾ ਰੋਜੈ ਦਿਆਂ ਤਾਰਾਂ

ਆਯਾ ਬਾਂਦਿਆਂ ਛਾਰਾ

ਤੇਰਾ ਚੇਤਾ ਨੇਈ ਬਸਾਰਾਂ

ਘਰ ਆਯਾ ਨਿਗੋਸਾਰਾਂ

ਤੇ ਮਿਲੀ ਜਾਧਾ ਪਰਦੇਸਿਆਂ ਕੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੰਡੇ ਰੁਤੋਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਡੋਗਰੀ ਚ ਰਿਤਡਿਆਂ, ਡੋਲਡੂ ਤੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹ ਆਦਿ ਕਿਥਾ ਛਾਰੀ ਗੀਤ ਨ

ਰਿਤਡਿਆਂ:- ਏਹ ਲੋਕ ਗੀਤ ਬੀ ਕੁਸੈ ਰਿਤੁ ਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੋਂਦਾ ਏ ਰਿਤਡੀ ਤੇ ਰੁਤ ਗੀਤੋਂ ਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਹੋਂਦਾ।

ਸੌਨ ਮ੍ਹੀਨੇ ਦਿਧੇ ਬਦਲਿਧੇ ਬਰੇਆਂ ਸਜ਼ਜਨੇ ਦੇ ਦੇਸ

ਸਜ਼ਜਨੇ ਦੇ ਸਿਜ਼ਜੇ ਕਘੜੇ, ਗੌਰੀ ਦੇ ਸਿਜ਼ਜੇ ਕਾਲੇ ਕੇਸ।

ਢੋਲਡੂ:- ਏਹ ਗੀਤ ਜੋਗੀ-ਦਰੇਸ਼ ਲੋਕ ਚੇਤਰ ਮ੍ਹੀਨੇਂ ਲੋਕੋਂ ਦੇ ਘਰੇ ਜਾਇਥੈ ਢੋਲੈ ਦੇ ਮਿਠੇ ਤਾਲੇ ਪਰ ਗਾਂਦੇ ਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤੋਂ ਰਾਹੋਂ ਓਹ ਚਢਨੇ ਆਹਲੇ ਮ੍ਹੀਨੋਂ ਦੇ ਨਾ ਸੁਨਾਂਦੇ ਨ ਤੇ ਧ੍ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਕੋਲਾ ਗਰੋਲੇ, ਪਰਾਨੇ ਟਲਲੇ ਕਪੜੇ ਬਗੈਰਾ ਮਾਂਗਦੇ ਨ।

ਚੇਤਰ ਮ੍ਹੀਨੇ ਚਲੀ ਏ, ਵਾਲ ਬਛੋਡੇ ਆਹਲੀ

टाह्ले भज्जी गे रुक्खे दे
 सज्जन मित्तर दोऐ चलीगे
 पिड़ पटोई गे दुक्खें दे।

बारां माहः- एह लोक गीत बिंद लम्मे होंदे न । इं'दे च परदेस गेदे सज्जने जां कैता दे
 बछोड़े च गोरी दी बारें म्हीनें दी बजोग दशा दा वर्णन होंदा ए।

सौन म्हीने अंदर अक्ख रोंदी
 बाहर बदली धुम-धुम रोंदी
 सुन्ना अंबर ते अंबर बदल काला
 बिज्ज मिलकदी मन मेरै पवैजाला
 कट्टां किया करी सौन फुंगे आह्ला।

आओ, हासल कीते गेदे ज्ञान दी परख करचै

9.3.1- स्वेई उत्तर पर गोलाधारा बनाओ।

1. रुत्तें दे बदलोने उप्पर गाए जाने आहले लोकगीत खुआंदे नः
क). छिंजा ख). रित्तिंयां ते ढोलसु ग). लाद्दी घ). छंद
2. ढोलढूं गाए जंदे नः
क). बसाख म्हीने ख). चेतर म्हीनै ग). सौन म्हीने घ) कत्तक म्हीने
3. इं'दे च ऋतु गीत नेई ऐः
क). लाद्दी ख). रितडु ग). ढोलढू घ). बारामांह

9.4 सरांश

ਸੋਹਾ, ਸਿਆਲ, ਬਰਸਾਂਤ, ਬਸੈਂਤ ਰੁਤਾਂ ਚਾਰ ਪ੍ਰਮੁਖ ਰੁਤਾਂ ਮਨਿਆਂ ਜਨਦਿਯਾਂ ਤੇ ਝੁਨ੍ਹਨ੍ਹੇ ਰੁਤੋਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਜ਼ਹਾਰਾ ਬਦਵੇ ਗੀਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਨਾ। ਏਹਾਦੇ ਇਲਾਵਾ ਰਿਤਡਿਆਂ, ਢੋਲਡੁ ਤੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹ ਆਦਿ ਕਿਥ ਛਾਰੀ ਗੀਤ ਨ ਜੇਹੁਡੇ ਢੁਗਗਰ ਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਲੋਕ ਗੀਤੋਂ ਦੀ ਵਾਪਕਤਾ ਤੇ ਸਮੁਦਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨ।

9.5 ਮੁਸ਼ਕਲ ਸ਼ਬਦ

ਸੋਹਾ - ਸਘਦ

ਧਾਰਾਂ - ਫਾਡਾ

ਕੇਸ - ਬਾਲ

9.6 ਅਭਿਆਸ ਆਸਟੈ ਸੁਆਲ

1. ਰੁਤੋਂ-ਛਾਰੋਂ ਸਰਬਂਧੀ ਗੀਤੋਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਬਾਰੈ ਲੋਡ ਪਾਓ।

---

2. ਰੁਤੋਂ ਸਰਬਂਧੀ ਗੀਤੋਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਇਥੈ ਲੇਖ ਲਿਖੋ।

---

3. ਬਰਸਾਂਤੀ ਸਰਬਂਧੀ ਲੋਕਗੀਤੋਂ ਦੇ ਦੋ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।

9.8 जवाब सूची

9.3.1 1. स्हेई 2. स्हेई 3. गल्त 4. स्हेई 5. स्हेई

9.3.2 1. ख 2. ख 3. क

9.8 संदर्भ पुस्तकां

1. डुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़।
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
8. डुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।

ਪਰ्व-ਤ्यੇਹਾਰੋਂ ਸਰਬਂਧੀ ਲੋਕ-ਗੀਤ

ਰੂਪਰੇਖਾ

- 10.1 ਉਦੇਸ਼ਿ/ ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ
- 10.2 ਪਾਠ ਪਰਿਚੇ
- 10.3 ਪਰ्व-ਤ्यੇਹਾਰੋਂ ਸਰਬਂਧੀ ਲੋਕ-ਗੀਤ
  - 10.3.1 ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜ਼ਾਨ ਦੀ ਪਰਖ
- 10.4 ਸਰਾਂਸ਼
- 10.5 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ
- 10.6 ਅਭ്യਾਸ ਆਸਟੈ ਸੁਆਲ
- 10.7 ਜਵਾਬ ਸੂਚੀ
- 10.8 ਸਾਂਦਰਭ ਸੂਚੀ

10.1 ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਮੁਕਖ ਉਦੇਸ਼ ਏ:

ਪਰ्व-ਤ्यੇਹਾਰੋਂ ਮੌਕੇ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਤੇ ਤੱਦੇ ਮਹੱਤਵ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੇਨਾ।

ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ

1. ਤੁਸ ਤਿਆਰੋਂ ਸਰਬਂਧੀ ਗੀਤਿਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਗੀ ਸਮਝੀ ਸਕਗੇਓ।
2. ਤੁਸ ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਰਾਹੋਂ ਲੋਕਮਾਨਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਗੀ ਸਮਝੀ ਸਕਗੇਓ।
3. ਸਾਂਦਰਭ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਚ ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਗੀ ਤੁਸ ਸਮਝੀ ਸਕਗੇਓ।

10.2 ਪਾਠ ਪਰਿਚੇ

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋ! ਦੇਆਲੀ, ਲੌਹੜੀ, ਬਸਾਖੀ, ਪੌਂਗਲ, ਬਗੈਰਾ ਭਾਰਤ ਚ ਮਨਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਸੁਕਖ ਤਧਾਰ ਨ। ਏਹਾਦੇ ਅਲਾਵਾ ਮਕਾਮੀ ਸਤਰ ਪਰ ਬੀ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਇਲਾਕੇਂ ਚ ਪਰ्व-ਤਧਾਰ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਧਾਰਾਂ ਕਨੈ ਲੋਕਗੀਤ ਬੀ ਜੁੜੇ ਦੇ ਨ। ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਪਰ्व-ਤਧਾਰੇ ਸਰਬਾਂਧੀ ਗੀਤਾਂ ਬਾਰੈ ਸਰੋਖਡੁ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗੇਦੀ ਏ।

10.3 ਪਰਵ ਧਾਰ ਸਰਬਾਂਧੀ ਗੀਤ

ਪਰਵ- ਤਧਾਰ ਸਾਡੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਗੀ ਰਲੀ ਮਿਲਿਯੈ ਬੌਹਨੇ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਦਾ ਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵ- ਤਧਾਰਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਗੈ ਮਨੁਕਖ ਅਪਨੀ ਸਾਂਝੀ ਸਾਂਝੀ ਜੁੜੇ ਦਾ ਰੌਂਹਦਾ ਏ। ਢੁਗਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚ ਪਰਵ ਪਰਵ- ਤਧਾਰਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਲੋਕ ਗਾਈ ਬਜਾਈ ਉਸਦੀ ਮੁੱਤਾ ਗੀ ਹੋਰ ਮਤਾ ਬਧਾਈ ਦਿੰਦੇ ਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵ ਪਰਵ- ਤਧਾਰਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਬਕਖਰੇ ਬਕਖਰੇ ਚਾਲਲੀ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਨ ਤੇ ਹਰ ਲੋਕਗੀਤ ਕੁਸੈ ਪਰਵ-ਤਧਾਰ ਕਨੈ ਸਰਬਾਂਧ ਰਖਦਾ ਏ ਜਿਧਾਂ:- ਬਸੋਆ ਰਾਡੇ, ਢੁਵਰਡੀ, ਬਚਛਦੁਆਹ, ਨਰਾਤਾਂ, ਕਰੇਆਚੌਥ, ਟਿਕਕਾ ਤੇ ਤੁਲਸੀ ਦਾ ਬਰਤ ਆਦਿ।

ਕ) **ਬਸੋਆ:-** ਏਹ ਧਾਰ ਢੁਗਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚ ਬਸਾਖ ਦੀ ਪੈਹਲੀ ਤਰੀਖਾ ਗੀ ਮਨਾਯਾ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਇਸ ਦਿਨ ਇਕ ਤੇ ਨਮਾਂ ਬਾਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤੇ ਦੂਆ ਕਨਕ ਪਕਕਨੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਚ ਏਹ ਤਿਹਾਰ ਮਨਾਯਾ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਲੋਕ ਨਚਵੀ ਨਚਵੀ ਏਹ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਕਟ ਕਰਦੇ ਨ। ਜੇਹਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਏਹ ਲੋਕਗੀਤ ਏ।

ਚੜ੍ਹਦੇ ਬਸਾਖ ਆਈ ਬਸਾਖੀ

ਲੋਕੇਂ ਮਾਰੇ ਭਾਂਗਡੇ ਓ।

ਇਸ ਤਧਾਰੈ ਦਾ ਇੰਤਜਾਰ ਬੜੀ ਬੇਸਣੀ ਕਨੈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਏ।

ਕਦੂਂ ਔਗ ਬਸੋਆ ਅਨਗੀਨਿਧਾਂ ਖਾਗੋ

ਰਿਨਗੇ ਮਸਰੋਂ ਦੀ ਦਾਲ ਬਿਜ ਅਸਕਡਿਧਾਂ ਪਾਗੋ।

ਪਰਵ- ਤਧਾਰਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਬੀ ਤਾਂ ਮਨਾਨ ਹੋਂਦੀ ਏ ਜਦੂਂ ਅਪਨਾ ਸਾਥ ਕਨੈ ਹੋਵੇ। ਬਿਨ ਕੈਤਾ ਦੇ ਹਰ ਤਿਹਾਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਜਗਹਾ ਦੁਆਸੀ ਲੇਈ ਆਨਦਾ ਏ।

ਦਿਖਦੇ ਦਿਖਦੇ ਦਿਨ ਬਸਾਰਖੀ ਦਾ ਆਯਾ
ਨੇਈ ਧੋਤਿਧਾਂ ਮੀਡਿਆ ਨੇਈ ਸੀਸ ਗੰਦਾਧਾ
ਖੁਲ੍ਹੇ ਰੇਹ ਕੇਸ ਮੇਰੇ ਗਲਲ ਮਾਂਪੇ ਦੀ ਛਾਧਾ।

ਰਾਡੇ:- ਏਹ ਪਰਵ ਝੁਗਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚ ਹਾਡ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਾਂਗਰਾਂਦੀ ਥਮਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਕੁਡਿਧਾਂ ਕੁਸੈ ਖੁਲ੍ਹੇ ਥਾਹਰੂ ਜਾਂ ਘਰੈ ਦੀ ਛਤੈ ਪਰ ਰਾਡੇ ਰਾਂਵਿਦਿਆਂ ਨ ਤੇ ਹਰ ਏਤਵਾਰ ਰਾਡੇ ਚਿਤਤਰਿਧੈ ਕਿਟੁੰਬੇਹਿਧੈ ਰੁਵੀ ਖੰਦਿਆਂ ਨ। ਗੀਤੈ ਦੇ ਏਹ ਬੋਲ ਇਸ ਗਲਲੈ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰਦੇ ਨ।

ਹਾਡ ਮਹੀਨਾ ਆਧਾ
ਅਸੇ ਰਾਹਡੇ ਰਾਹਨੇ, ਅਸੇਂ ਰਾਹਡੇ ਰਾਹਨੇ।

ਰਾਡੇ ਕੁਨਿਧੇ ਚਾਟਿਧੇ ਦੇ ਗਲਮੇ ਭਨਿਧੈ ਤੇ ਫਹੀ ਤੰਦੇ ਚ ਮਕਕ ਬਾਜਰਾ ਕਨਕ ਬਗੈਰਾ ਬੀਜੇ ਜੰਦੇ ਨ।

ਘਡਾ ਮਨ੍ਨਨੀ ਆਂ ਚਾਵੀ ਮਨ੍ਨਨੀ ਆਂ
ਭਨਿਧੈ ਬਨਾਨੀ ਆ ਗਲਮਾਂ
ਮਕਕਾਂ ਲੈਨਿਧਾ ਬਾਜਰਾ ਲਾਨਿਧਾ।

ਸੌਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਾਂਗਰਾਂਦੀ ਗੀ ਬੜ੍ਹਾ ਰੁਵੂ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਉਸ ਦਿਨ ਕੁਡਿਧਾਂ ਰਾਡੇ ਰਢਾਇਧੈ ਪਕਵਾਨ ਖੰਦਿਆਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਂਦਿਆਂ ਨ ਬੜ੍ਹੇ ਰਾਡੇ ਦਾ ਇਕ ਗੀਤ:-

ਅਮਬਾ ਓ ਅਮਬਾ ਛਾਂ ਘਨੀ
ਮੈਂ ਪਰਦੇਸਨ ਤੇਰੇ ਹੇਠ ਖਡੀ
ਅਮਬ ਤ੍ਰੋਡੀ ਓਡੇਆ ਢੋਲ ਬਛੋਡੀ ਓਡੇਆ
ਸੌਨ ਆਧਾ ਏ ਕੇ ਸਚਵ ਆਖੋ

ਕਿਧੁਆਂ ਤੁੜ੍ਹਾਂ ਏਂ ਮਡਿਧੇ ਦੇਸ ਪਰਾਯਾ ਏ ਆਖੋ।

ਦੁਬਡੀ:- ਡੁਗਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਸ ਪਰਵ ਗੀ ਜਨਾਨਿਆਂ ਬਡੀ ਸ਼ਾਰਦਵਾ ਤੇ ਧੁਮਧਾਮ ਤੇ ਰੋਟ ਬਨਾਇਥੈ ਕੁਸੈ ਤਲਾਂ ਨਹੂੰਹੈ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੁਬਡੀ ਪ੍ਰਾਜਿਦਿਆਂ ਨ ਤੇ ਕਨੈ ਏਹੁ ਗੀਤ ਗਾਂਦਿਆਂ ਨ

ਦੁਬਡੀ ਦੁਬਡੇ ਦਾ ਬਧਾਹ ਹੋਆ - ਹੇ ਊ

ਰੁਝੈ ਆਹਲੀ ਦੈ ਜਾਗਤ ਹੋਆ - ਹੇ ਊ

ਬਚਛਦੁਆਹ:- ਇਸ ਦਿਨ ਬੀ ਜਨਾਨਿਆਂ ਬਰਤ ਰਖਦਿਆਂ ਨ ਤੇ ਰੋਟੋਂ ਦੇ ਕਨੈ ਕਟੂ-ਬਚਛੂ ਬਨਾਇਥੈ ਕੁਸੈ ਪਨੇਸੈ ਤਪਰ ਪ੍ਰਾਜ਼ਜਨੇ ਆਸਤੈ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨ। ਇਸ ਸੌਕੇ ਪਰ ਏਹੁ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਨ।

ਇਕ ਦੋ ਤਿਨ ਚਾਰ ਪੰਜ ਛੇ ਅਫੁ ਨੋ ਦਸ

ਜਾਰਾਂ ਬਾਰਾਂ ਤੇਰਾਂ ਤੇਰਡੋ ਬਚਛਦੁਆਹ

ਮਾਇਧੇਂ ਦੇ ਬਚਚੇ ਆਏ ਗਯਾਏ ਦੇ ਬਚਛੇ ਆਏ।

ਨਰਾਤੇ:- ਨਰਾਤੇ ਦਾ ਸਰਬਾਂਧ ਦੂਗਾ ਪ੍ਰਾਜਾ ਕਨੈ ਏ। ਏਹੁ ਬਾਰੇ ਚ ਦੋ ਬਾਰੀ ਆਂਹਦੇ ਨ ਇਕ ਬਾਰੀ ਅੱਸਾਂ ਚ ਤੇ ਦੂੰਝ ਬਾਰੀ ਚੇਤਤਰ ਚ। ਨਰਾਤੋਂ ਚ ਕੁਡਿਆਂ ਜਨਾਨਿਆਂ ਸਵੇਲਲੈ ਸਤੀ ਉਫ਼ਿਧੈ ਨਹੌਨੇ ਗੀ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨ ਤੇ ਏਹੁ ਗੀਤ ਗਾਂਦਿਆਂ ਨ।

ਦੇਵਾ ਤੇਰੇ ਚੋਲਡੇ ਗੀ ਲਾਨਿਆਂ ਤੇ

ਦੇ ਦੇਵਾ ਦਰਸਨ ਜਾਗਦਿਆਂ ਜੋਤਾਂ।

ਨਹੌਦੇਂ ਸੌਕੇ ਕੁਡਿਧੇਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਚ ਇਕ ਕੁਡੀ ਗੀ ਸੁਕਖ ਪਚੇਲਨ ਬਨਾਈ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਜੇਹਦੇ ਤਪਰ ਨਰਾਤੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਮੇ ਦੀ ਜਿਸ਼ੇਵਾਰੀ ਹੋਂਦੀ ਏ। ਸਾਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰੈ ਚ ਬਾਲਨੇ ਆਹਲੇ ਦੀਏ ਆਸਤੈ ਪਚੇਲਨ ਤੇਲ ਗਰਹਾਂਦੀ ਏ।

ਤੇਲ ਪਾਧੇ ਪਲੀ-ਪਲੀ

ਪਚੇਲਨ ਫਿਰਦੀ ਗਲੀ-ਗਲੀ।

ਨਰਾਤੇ ਚ ਸ਼ਾਮੀ ਚੂਟੀ ਕਰਨੇ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੋਂਦੀ ਏ ਤੇ ਇਸਲੈ ਏਹ ਗੀਤ ਗਾਯਾ ਜਂਦਾ ਏ।

ਸਾਰਿਧੇਂ ਕੁਡਿਧੇਂ ਚੂਟੀ ਕੀਤੀ ਚੂਟੀ ਕੀਤੀ

ਮੇਮ੍ਮੀ ਕਰਾਂ ਕੁਡਿਧੇਂ ਨਾਲ ਸੁਨ ਮੈਥਾ ਰਾਨੀ ।

ਕਰੇਆ ਚੈਥ:- ਏਹ ਬੰਦ ਘਰੈਆਹ੍ਲੇ ਦੇ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਲਾਗੀ ਉਮਰ ਆਸਤੈ ਰਕਖੇਆ ਜਂਦਾ ਏ। ਇਸ ਦਿਨ ਜਨਾਨਿਆਂ ਸਵੇਰੇ ਨਵੇਰੇ ਗੈ ਸਰਗੀ ਖਾਇਥੈ ਪੂਰੇ ਦਿਨ ਨਿਰਾਹਾਰ ਬੰਦ ਰਖਦਿਆਂ ਨ ਤੇ ਹਾਰ ਸ਼ਾਂਗਾਰ ਕਰਿਧੈ ਬੇਆ ਬਟਾਂਦਿਆਂ ਨ। ਬੇਆ ਬਟਾਂਦੇ ਹੋਈ ਓਹ ਏਹ ਗੀਤ ਗਾਂਦਿਆਂ ਨ।

ਲੈ ਵੀਰੋ ਕੁਡਿਧੇ ਕਰਵੜਾ ਲੈ ਵੀਰ ਸੁਹਾਗਨ ਕਰਵੱਡਾ

ਸੁਤੇ ਦਾ ਜਗਾਧਾ ਨੇਈ ਰੁਸ਼ੇ ਦਾ ਮਨਾਧਾ ਨੇਈ।

ਲੋਹੜੀ:- ਢੁਗਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚ ਲੋਹੜੀ ਦਾ ਧਾਰ ਬੀ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਨੈ ਮਨਾਧਾ ਜਂਦਾ ਦੇ। ਸਾਰਾ ਪੋਹ ਮੀਨਾ ਜਾਗਤ ਘਰ-ਘਰ ਜਾਇਥੈ ਬਾਲਨ ਮਾਂਗਦੇ ਨ ਤੇ ਲੋਹੜੀ ਦੀ ਰਾਤੀਂ ਗਿਆਨਾ ਲਾਇਥੈ ਤਪਦੇ ਨ। ਲੋਹੜੀ ਤਪਰ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੀ ਗੀਤ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਨ।

ਆਓ ਭਾਈ ਖੇਡਚੈ ਲੋਹੜਿਆਂ

ਆਨੋ ਗੁਝੈ ਦਿਧਾ ਰਧੋਡਿਆਂ

ਸੁਂਦਰ ਮੁੰਦਰਿਧੇ - ਹੋ

ਤੇਰਾ ਕੌਨ ਬਚਾਰਾ - ਹੋ

ਦੂਲਲਾ ਮਹੁੰਡੀ ਵਾਲਾ - ਹੋ।

ਹੋਲੀ:- ਫੌਗਨ ਮੀਨੇਂ ਹੋਲਿਧੇਂ ਦਾ ਤਧੇਹਾਰ ਬੀ ਲੋਕਗੀਤੇਂ ਕਨੈ ਮਨਾਧਾ ਜਂਦਾ ਏ। ਰੰਗ ਪਚਕਾਰੀ ਆਹਲਾ ਇਸ ਤਧੇਹਾਰ ਦੇ ਸ਼ਾਂਗਾਰ ਨ ਇਕ ਲੋਕ ਗੀਤ ਇਧਾਂ ਏ।

ਅਸ ਰਲੀ ਮਿਲੀ ਸਬ ਸਖਿਆਂ ਖੇਫਨ ਹੋਲੀ ਚਲਿਆਂ

ਤੁਸ ਆਖੋ ਨਂਦ ਲਾਲ ਜੀ ਮਦਨ ਗੋਪਾਲ ਜੀ

ਖੇਢੋ ਹੋਲਿਯਾਂ।

10.3.1 ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਨ ਗੀ ਪਰਖ

ਆਓ, ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਚੈ

10.3.1-. ਸ਼ੇਈ ਕਥਨ ਪਰ (✓) ਦਾ ਤੇ ਗਲਤ ਪਰ (X) ਦਾ ਨਸ਼ਾਨ ਲਾਓ।

1. ‘ਦੇਵੀ ਤੇਰੇ ਚੋਲਡੇ ਗੀ ਲਾਨਿਆਂ ਤੇ ਦੇ ---- ਜਾਗਦਿਧਾਂ ਜੋਤਾਂ’ ਬੋਲ ਨਰਾਤੇ ਦਰਾਨ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਗੀਤ ਦਾ। ()
2. ‘ਰੁਝੈ ਆਹਲੀ ਦੇ ਜਾਗਤ ਹੋਆ- ਹੇ ਊ’ ਬੋਲ ਨ ਦ੍ਰੁਬੱਡੀ ਮੌਕੇ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਗੀਤ ਦੇ।
3. ਹਾਡ ਮ੍ਹੀਨੇ ਦੀ ਸਭਾਂਦੀ ਗੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਨੇ ਆਹਲਾ ਪਰਵ ਐ ਰਾਹਡੇ।
4. ‘ਘੜਾ ਭਨਨੀ ਆਂ ਚਾਟ੍ਵੀ ਭਨਨੀ ਆਂ, ਭਨਿਧੈ ਬਨਾਨੀ ਆਂ ਗਲਮਾ, ਮਕਕਾਂ ਲੈਨਿਆਂ ਬਾਜਰਾ ਲਾਨਿਆਂ’ ਬੋਲ ਨ ਬਸੋਆ ਗੀਤ ਦੇ। ()
‘ਲੈ ਵੀਰੋ ਕੁਡਿਧੇ ਕਰਾਵੜਾ----’ ਬੋਲ ਨ ਹੋਲੀ ਪਰ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਗੀਤ ਦੇ।()

10.4 ਸਰਾਂਸ਼

ਦੇਆਲੀ, ਲੋਹੜੀ, ਹੋਲੀ, ਕਰੇਆ-ਚੌਥ, ਟਿਕਕਾ ਬਗੈਰ ਤਧਹਾਰੇਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਢੁਗਗਰ ਚ ਕਿਸ਼ ਮਕਾਮੀ ਤੌਰ ਪਰ ਤਧਹਾਰ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਨ ਜਿੰਦੇ ਚ ਸਕੋਹਲਡੇ, ਦ੍ਰੁਬੱਡੀ, ਬਚਛ-ਦੁਆਹ ਬਗੈਰਾ ਖਾਸ ਨ। ਇੰਨੇ ਤਧਹਾਰੇਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪਰ ਬੀ ਖਾਸ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਨ ਜੇਹਡੇ ਢੁਗਗਰ ਦੀ ਖਾਸ ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ ਦੀ ਪਨਾਨ ਨ।

10.5 ਮੁਸ਼ਕਲ ਸ਼ਬਦ

ਬਜੋਗ - ਬਛੌਡਾ

ਸਂਯੋਗ - ਮਿਲਨ

निराहार - बिजन किश खादे दे

10.6 अभ्यास आस्तै सुआल

1. पर्व-तेहारें सरबंधी लोकगीतें बारै तफसील च लेख लिखो।

---

2. लोहड़ी पर गाए जाने आह्ले लोकगीतें पर लेख लिखो।

(iii) डुगगर च प्रचालित रीति रवाजें पर नोट लिखो ।

10.7 जवाब सूची

10.3.1 1. सहेई 2. सहेई 3. गल्त 4. गल्त 5. गल्त

10.8 संदर्भ पुस्तकां

1. दुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़।
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
8. दुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।

„„„„„„

श्रमगीत

रूपरेखा

- 11.1 उद्देश्य/ अधिगम परिणाम
- 11.2 पाठ परिचे
- 11.3 श्रम गीत
  - 11.3.1 हासल कीते गेदे ज्ञान दी परख
- 11.4 सरांश
- 11.5 कठन शब्द
- 11.6 अभ्यास आस्तै सुआल
- 11.7 जवाब सूची
- 11.8 संदर्भ सूची

11.1 उद्देश्य

इस पाठ दा मुक्त्य उद्देश्य ऐः

शहूतीरियें ढोहने, लादी बेल्लै ते होर दूएं केई मैहूनतकश कम्में बेल्लै डुगगर दे बक्ख-बक्ख इलाकें च बक्ख-बक्ख गीत गाए जंदे न। इन्नें श्रम लोकगीतें बारै जानकारी हासल करोआना।

अधिगम परिणाम

1. तुस श्रम लोकगीतें पिच्छे जनमानस दियें भावनाएं बारै अवगत होई जागेओ।
3. तुस श्रम लोकगीतें दियें दे म्हत्तव गी समझी सकगेओ।

11.2 पाठ-परिचे

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋ! ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਸ਼ਮ ਗੀਤੋਂ ਤੇ ਤੁੰਦੇ ਵਰਗੀਕਰਣ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗੇਦੀ ਏ। ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਚਾਲ੍ਹੀ ਦੇ ਸ਼ਮ ਗੀਤੋਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਇਥੈ ਸਮਝਾਯਾ ਗੇਦਾ ਏ।

11.3 ਸ਼ਮ ਗੀਤ

ਡੁਗਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚ ਸ਼ਮ ਸਰਬਨਧੀ ਪੰਜ ਕਿਸਮੋਂ ਦੇ ਗੀਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਨਾ। ਓਹ ਨ ਸੋਹਾਡੀ, ਗਰਲਹੋਡੀ, ਲਾਦੀ ਚਖਾ ਗੀਤ ਤੇ ਚਕਕੀ ਗੀਤ ਨਾ। ਜੇਹੜੇ ਮੇਹਨਤ ਮਸ਼ਕਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਗਾਏ ਜਂਦੇ ਨ।

(ਕ) **ਸੋਹਾਡੀ:-** ਇਨ੍ਹੋਂ ਗੀਤੋਂ ਦਾ ਸਰਬਨਧ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹੀ ਬਗੈਰਾ ਕਰਸਾਨੀ ਕਮਮੈ ਕਨੈ ਹੋਦਾ ਏ। ਖੇਤਰ ਖੁੰਬੋਂ ਕਮਮ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਆਵਲੇ ਗੀਤੋਂ ਗੀ ਸੋਹਾਡੀ ਗਲਾਅਾ ਜਂਦਾ ਏ। ਜਿਧੀਆਂ

ਉਦਾਹਰਣ:- ਸਕਕੇ ਦਿਧਾਂ ਗੋਡਿਧਾਂ - ਸੇ ਊ ਆ

ਦਮਮੇ ਦਿਧਾਂ ਗੋਡਿਧਾਂ - ਸੇ ਊ ਆ।

(ਖ) **ਗਰਲਹੋਡੀ:-** ਬਡਡੇ-ਬਡਡੇ ਤੇ ਭਾਰੀ ਕਮਮ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਜਿਧੀਆਂ ਸ਼ਹਤੀਰ ਢੋਹਨੇ, ਕੁਘਡ ਰੇਡਨੇ ਜਾਂ ਕਾਠ ਬੜ੍ਹਦੇ ਹੋਈ ਏਹ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਂਦੇ ਨ।

ਉਦਾਹਰਣ: ਪੁੱਜ ਜੋਆਨ ਹੋਈ ਸ਼ਾਬਾ ਸ਼ੇਰਾ ਹੋਈ ਸ਼ਾ

ਜਿਗਰਾ ਤੇਰਾ ਹੋਈ ਸ਼ਾ ਸ਼ਾਬਾ ਪਟਠੇ ਹੋਈ ਸ਼ਾ

ਹੋਈ ਜਾਓ ਕਟਠੇ ਹੋਈ ਸ਼ਾ।

(ਗ) **ਲਾਦੀ:-** ਘਰ ਕੋਠਾ ਛਤਿਯੈ ਓਹਦੇ ਪਰ ਮਿਟ੍ਟੀ ਪਾਨੇ ਦੇ ਕਮਮੈ ਗੀ ਲਾਦੀ ਗਲਾਅਾ ਜਂਦਾ ਏ ਤੇ ਇਸ ਸੌਕੇ ਏਹ ਗੀਤ ਗਾਂਦੇ ਨ

ਉਦਾਹਰਣ:- ਏਹ ਲੋਹਡੀ ਏ ਹਾਂ ਹਾਂ ਬੇ ਹਾਂ, ਏਹ ਸ਼ੇਰੋ ਹਾਂ ਬੇ ਆ

ਏਹ ਮਰਦੋ ਹਾਂ ਬੇ ਹਾਂ ਏਹ ਲਾਦੀ ਹਾਂ ਬੇ ਹਾਂ

(घ) चक्की गीत:- दिनै दा पीहून पीने ताई जनानियां मूँह न्हेरे उट्टियै चक्की चलांदे होई एह गीत गाया जंदा ऐ।

उदाहरण:- किककरिये कण्डे आरडिये

कु'न मोडे तेरे डाल

दस्स मैकी बल्ल रैहूनी आं।

11.3.1 हासल कीते गेदे ज्ञान दी परख करचौ

11.3.1- स्वेच्छा उत्तर पर गोलाधारा बनाओ।

1.	पीहून पीहूने बेल्लै जनानियां गीत गांदियां न:	
	क). चक्कीगीत	ख). लाद्दी
	ग). सोहाड़ी	घ). गरलोहड़ी
2.	छत्तै पर मिट्टी पाए जाने बेल्लै गीत गाया जंदा ऐ	
	क). सोहाड़ी	ख). चरखागीत
	ग). लाद्दी	घ). गरलोहड़ी
3.	इं'दे च श्रम गीत ऐ:	
	क). लाद्दी	ख). रितडु ग). ढोलढू घ). बारामांह

(ड.) चरखागीत:- जि'यां अज्जकल सलाई मशीन दाजै च देने दा रवाज ऐ उ'यां गै पैहले-2 कुडियें गी दाजै च चरखा दित्ता जंदा हा। चरखा कत्तदे होई जनानियां एह गीत गांदियां हियां।

उदाहरण:- चरखा रौंगला गोरियें

माहूल रंगीली ऐ

घर बੇई जाया शैला

नाजो किल्ली ऐ।

11.4 सरांश

सोहाड़ी, गरलोहड़ी, लाद्दी, चक्की-गीत, चरखा-गीत बगैरा छुग्गर दे बक्ख-बक्ख इलाकें च गाए जाने आहूले श्रमगीत न। इ'नें गीतें च छुग्गर दे लोकें दे मेहनतकश जीवन दी झलक मिलदी ऐ।

11.5 मुश्कल शब्द

श्रम - मेहनत, मशक्कत

जिगरा - दिल

कुप्पड़ - चट्टान

11.6 अभ्यास आस्तै सुआल

- श्रमगीत कुसी आखदे न, उदाहरण देइयै स्पश्ट करो।
-
-
-
-

- लाद्दी बेल्लै गाए जाने आहूले गीतें बारै संक्षेप च जानकार देओ

3. श्रम गीतों दे म्हत्तव बारै चर्चा करो।

11.7 उत्तर सूची

11.3.2   1. क   2. ग   3. क

11.8 संदर्भ पुस्तकां

1. डुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़।
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
8. डुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।

10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट,
कल्यर ते लैंगवेजिज आसेआ प्रकाशत ।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट,
कल्यर ते लैंगवेजिज आसेआ प्रकाशत ।

भगतੀ ਗੀਤ

ਰੂਪਰੇਖਾ

- 12.1 ਉਦੇਸ਼ਯ/ ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ
- 12.2 ਪਾਠ ਪਰਿਚੇ
- 12.3 ਭਗਤੀ ਗੀਤ
  - 12.3.1 ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ
- 12.4 ਸਰਾਂਸ਼
- 12.5 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ
- 12.6 ਅਭਿਆਸ ਆਸਟੈ ਸੁਆਲ
- 12.7 ਜਵਾਬ ਸ੍ਰੂਚੀ
- 12.8 ਸਾਂਦਰਭ ਸ੍ਰੂਚੀ

12.0 ਉਦੇਸ਼ਯ

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਐ:

1. ਵਿਦ्यਾਰਥੀਂ ਗੀ ਭਗਤੀ ਗੀਤੋਂ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੇਨਾ ਦੇ ਭਗਤੀ ਗੀਤੋਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਬਾਰੈ ਦਸ਼ਨਾ।

ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ

1. ਤੁਸ ਸਾਂਕ੍ਰਤਿ ਦੇ ਸਰਕਣ ਚ ਭਗਤੀ ਗੀਤੋਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਗੀ ਸਮਝੀ ਸਕਗੇਓ।
2. ਤੁਸ ਢੁਗਗਰ ਸਾਂਕ੍ਰਤਿ ਕਨੈ ਪਰਿਚਤ ਹੋਈ ਜਾਵੇਗੇ।

12.2 ਪਾਠ ਪਰਿਚੇ

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋ! ਡੁਗਗਰ ਚ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਧਰੰਦੇ ਲੋਕ ਰੌਂਹਦੇ ਨ। ਡੁਗਗਰ ਦੇ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਝਲਾਕੇ ਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਲ ਨ, ਦੇਵਤੇਂ ਦੇ ਸਥਾਨ ਨ। ਲੋਕ ਤਾਂਨੇਂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੀ ਦੀ ਸਤ੍ਤਾ ਕਰਦੇ ਨ ਤੇ ਗੀਤ ਗਾਂਦੇ ਨ। ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੀ ਦੀ ਸਤ੍ਤਾ ਚ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਭਗਤੀ ਗੀਤਾਂ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਕਰਦੀ ਏ।

12.3 ਭਕਿਤਾਗੀਤ

ਡੁਗਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚ ਰੌਹਨੇ ਆਹਲੇ ਲੋਕੇ ਦੇਂ ਮਨੈ ਚ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਬਡੀ ਆਸਥਾ ਏ। ਇਤਥੁੰ ਦੇ ਬਸਨੀਕੇ ਇਸ ਸ਼ਾਰਦਵਾ ਗੀ ਅਪਨੀ ਭਕਿਤ ਗੀਤੇ ਰਾਹੋਂ ਪ੍ਰਕਟ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ ਡੁਗਗਰ ਦੇ ਤਾਂਨੇਂ ਭਕਿਤ ਲੋਕਗੀਤਾਂ ਗੀ ਦਾਂਊ ਹਿੱਸੇਂ ਚ ਬਣਡੇਆ ਜਾਈ ਸਕਦਾ ਏ-ਨਿਰ੍ਗੁਣ ਤੇ ਸਗੁਣ ਭਕਿਤ ਗੀਤ।

1. **ਸਗੁਣ ਭਕਿਤ ਗੀਤ:-** ਡੁਗਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚ ਵੈਣ੍ਣੋ ਮਾਤਾ, ਸੁਕਰਾਲਾ ਤੇ ਬਾਹਲੇ ਆਹਲੀ ਕਾਲੀ ਮਾਤਾ ਵਗੈਰਾ ਦੇਵਿਧਿਆਂ ਦੀ ਬਡੀ ਮਹੱਤਾ ਏ। ਇੰਦੇ ਆਰਤੈ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੀ ਸਤ੍ਤਾ ਗੀ ਭੇਂਟਾ ਗਲਾਧਾ ਜਾਂਦਾ ਏ ਜੇਹੜਿਆਂ ਇੰਧਾਂ ਨ।

ਮਾਤਾ ਦਿਯਾ ਭੇਂਟਾਂ

ਮਾਤਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਜੋਤਾਂ ਜਾਗਦਿਧਾਂ

ਸ਼ੇਰਾ ਵਾਲੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਜੋਤਾਂ ਜਾਗਦਿਧਾਂ।

× × × × × × × ×

ਨਂਗੇ-ਨਂਗੇ ਪੈਰੋਂ ਮੈਧਾ ਅਕਬਰ ਆਧਾ।

ਸੁਨ੍ਹੇ ਦਾ ਛਤਾਰ ਚਢਾਧਾ ਏ।

× × × × × × × ×

ਸਥਾਨੇਂ ਤੇ ਕੁਡਿਧਿਆਂ ਮੇਂ ਨਰਾਤੇ ਰਕਖੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ,

ਸਥਾਵੇ ਗੈ ਰਲੀ-ਮਿਲੀ ਨਹੌਨੇ ਗੀ ਚਲਿਧਾਂ ਮਾਤਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ

× × × × × × × ×

हਤਥ ਜੇ ਮਾਏ ਕਾਂਡ੍ਹੂ ਫੁਲਿੰਦੇ ਦਾ ਭਰੋਆ, ਮਾਤਾ ਦਾ ਸ਼ਂਗਾਰ
ਸੂਹਾ-ਸੂਹਾ ਚੋਲਾ ਮਾਏ. ਅੰਗ ਬਰਾਜੈ,
ਕੰਜਕਾ ਆਇਧਾਂ ਢਾਰਾ
ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਲੀ ਦੇ ਦਰਵਾਰ ਕੰਜਕਾਂ ਖੇਡਦਿਧਾਂ।

× × × × × × × ×

ਸੌਰੀ ਬੇ ਸਾਰੀ ਦੁਰ੍ਗ ਰਾਨਿਧੇ
ਘਾੜਾ ਵਾਲਿਏ ਕੁਥੇ ਨ ਤੇਰੇ ਘਰ।
ਤੇਰੀ ਨਗਰੀ ਨਗਰੋਟੈ ਨਿ ਮਾਂ ਤੇਰੇ ਨਗਰੀ।

× × × × × × ×.

ਸ਼ਿਵ ਮੈਹਮਾ:- ਸ਼ਿਵ ਸਤ੍ਤੁਤਿ ਚ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਭਕਿਤ ਗੀਤੋਂ ਗੀ ਸ਼ਿਵ ਮੈਹਮਾ ਆਖਦੇ ਨ।
ਸਖਿਧੇ ਆਨ ਦਰਸੇਆ ਗੋਰਾਂ ਤੇਰਾ ਲਾੜਾ ਵੇ
ਸ਼ੇਰ ਆਂਗੂ ਮੁਖੜਾ ਤੇ ਗਜ-ਗਜ ਦਾੜਾ ਵੇ।
ਪਾਰਵਤੀ ਦੇ ਬੂਏ ਅਗਗੇ ਸ਼ਿਵ ਨੇ ਨਾਦ ਬਜਾਯਾ
ਪਾਰਵਤੀ ਦੇ ਬੂਏ ਅਗਗੇ ਸ਼ਿਵ ਨੇ ਡੇਰਾ ਲਾਯਾ
ਗੋਰਾ ਦਾ ਦਿਕਖੋ ਲਾੜਾ ਚਢੀ ਬੈਲ ਪਰ ਆਯਾ।

ਆਰਤੀ:- ਆਰਤੀ ਬਗੈਰ ਕੋਈ ਬੀ ਪ੍ਰਯਾ ਸਮ੍ਪੂਰਣ ਨੇਈ ਹੋਂਦੀ ਇਸ ਕਰੀ ਹਰ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ
ਆਰਤੀ ਕਨੈ ਗੈ ਸਮਪਨ ਹੋਂਦੀ ਏ।

ਉਦਾਹਰਣ:- ਪੈਹਲੀ ਆਰਤੀ ਦੂਜੀ ਸੇਵਾ

हरि ऊँ नारैना गोविंदा
 मे पूजा तेरियां जिंदा
 मे पूजा मनके लड़ियां
 मे सुरग द्वारे चलियां।

इस्सै चाल्ली राम ते कृष्ण भक्ति सरबंधी लोकगीत बी हैन। इनें गीतें च राम ते कृष्ण दे बाल रूपे दे कन्नै-2 उंदे जीवन सरबंधी घटनाएं दा वर्णन मिलदा ऐ। कृष्ण भक्ति सरबंधी गीतें च गुजरी दे गीत बी शामल न।

गुजरी लोक गीत- गुजरी लोकगीतें च दे मुक्ख विशे दुद्ध, देही, मक्खन, चाटी, मधानी ते ग्वालवालें दे नायक श्री कृष्ण ते गोपियें दे कार्यकलाप ते कार-व्यहार नः

तनै दी चाटी मनै दी मधानी
 दिलै दे नेत्तर बना गुजरिये
 एह बेला हत्थ नेई औना गुजरिये
 तूं फिरी पच्छौताना गुजरिये
 अज्ज मथरा दे बिच्च अवतार हो गेआ
 शाम निकका जेहा।

इस होर गीत दिक्खो-
 आखै गुजरी गुजरात लोको,
 गुजरी गई गुजरात,
 केह झोपड़ी केह मदान लोको

केह झोंपड़ी केह मदान,
 कैहूदा करदा गमान
 खीर मिट्ठी होना लोको,
 कैहूदी इन्नी शान।

राम दे गीत:-

मिली लै भक्त, श्री राम आए
 उटु राम बी आए लक्ष्मण बी आए
 बैर चुन चुन झोली बिच्च पाए भीलनी
 कंडे चुब्बन ते राम राम गाए भीलनी।

2. **निर्गुण भक्ति गीत:-** निर्गुण भक्ति गीतें च इश्वर दी व्यापकता दा बड़ा सुंदर वर्णन मिलदा ए।

बागें च तुष्पी आई मालियें गी पुच्छी आई
 फुल्लें च छप्पी रेह भगवान
 मेलें च तुष्पेआ बचारें च तुष्पेआ
 स्वासें च बस्सी रेह भगवान।
 तेरे के किज भेंट चढ़ा भगवान जी
 दुद्ध देआं तां कटुएं दा जूठा, बच्छुएं दा जूठा
 फुल्ल देआं तां भौरें दा जूठा पक्खरें दा जूठा
 जल देआं तां मच्छिए दा जूठा मगरें दा जूठा

तन देआं तां भोगें दा जूठा कैंता दा जूठा।

12.3.1 हासल कीते गेदे झन गी परख

आओ, हासल कीते गेदे झन दी परख करचौ

12.3.1- स्वेच्छा उत्तर पर गोलाधारा बनाओ।

- ‘तनै दी चाटी मनै दी मधानी दिलै दे नेतर बना’ बोल न:
1. क). गुजरी लोकगीत दे
ख). द्रुबड़ी मौके गाए जाने आह्ले गीत दे
ग). द्रुबड़ी मौके गाए जाने आह्ले गीते दे
घ). लाढी करदे बेल्लै गाए जाने आह्ले गीत दे
  2. हर चाल्ली दी पूजा सम्पन्न होंदी ऐ
क). भेंट कन्नै ख). भजन कन्नै ग). आरती कन्नै घ). बारामांह कन्नै
  3. ‘गोरा दा दिक्खो लाड़ा चढ़ी बैल पर आया’ बोल न
क). माता दी भेंट दे ख). शिव मैहमा गीत दे ग). आरती दे घ). बारामांह दे

12.4 सरांश

डोगरी भगती गीतें च शिव मैहमा, राम-सीता, कृष्ण-राधा ते होरने देवी देवतें दे मकामी देवी-देवतें, कुल देवतें गी स्तुति मिलदी ऐ।

12.5 मुश्कल शब्द

सगुण - साकार ब्रह्म

निर्गुण - निराकार

सूहा

लाल

12.6 अभ्यास आस्तै सुआल

1. डोगरी भगती गीतें दे वर्गीकरण पर लोड पाओ।

---

2. शिव मैहमा आह्ले भगती गीतें दे दो उदाहरण देओ।

---

3. निर्गुण भगती गीतें दे दो उदाहरण पेश करो।

12.7 ਸਂਦਰ्भ ਪੁਸ਼ਟਕਾਂ

12.3.2   1.   ਕ   2.   ਗ   3.   ਖ

12.8 ਸਂਦਰ्भ ਪੁਸ਼ਟਕਾਂ

1.   ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ: ਜਿਤੇਨਦ੍ਰ ਉਧਮਪੁਰੀ
2.   ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ: ਕਰਨਲ ਸ਼ਿਵਨਾਥ

ਪਰਿਵਾਰਕ ਗੀਤ ਤੇ ਖੇਡ ਗੀਤ

ਰੂਪਰੇਖਾ

- 13.1 ਉਦੇਸ਼ਯ/ ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ
- 13.2 ਪਾਠ ਪਰਿਚੇ
- 13.3 ਪਰਿਵਾਰਕ ਤੇ ਖੇਡ ਗੀਤ
  - 13.3.1 ਪਰਿਵਾਰਕ ਗੀਤ
  - 13.3.2 ਖੇਡ ਗੀਤ
    - 13.3.2.1. ਕੁਡਿਯੋਂ ਦੇ ਖੇਡ ਗੀਤ
    - 13.3.2.2. ਜਾਗਤੋਂ ਦੇ ਖੇਡ ਗੀਤ
    - 13.3.2.3. ਰਲੇ-ਮਿਲੇ ਖੇਡ ਗੀਤ
  - 13.3.3 ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜ਼ਾਨ ਦੀ ਪਰਖ
- 13.4 ਸਰਾਂਸ਼
- 13.5 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ
- 13.6 ਅਭਿਆਸ ਆਸਟੈ ਸੁਆਲ
- 13.7 ਜਵਾਬ ਸੂਚੀ
- 13.8 ਸਂਦਰਭ ਸੂਚੀ

- 13.1 ਉਦੇਸ਼ਾ / ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ

ਇਕ ਪਾਠ ਦਾ ਮੁਕਖ ਉਦੇਸ਼ਯ ਐ:

ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਖੇਡ ਸਰਬਾਂਧੀ ਲੋਕ ਗੀਤੋਂ ਬਾਰੈ ਸਰੋਖੜ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੇਨਾ।

ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ

1. ਤੁਸ ਵਿਦਾਰ्थੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤੋਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਗੀ ਸਮਝੀ ਸਕਗੇਓ।
2. ਤੁਸ ਖੇਡ ਗੀਤੋਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਗੀ ਸਮਝੀ ਸਕਣਾ।
3. ਤੁਸ ਢੁਗਗਰ ਦੇ ਜਨਮਾਨਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕਨੈ ਪਰਿਚਤ ਹੋਈ ਜਾਹੁਗੇਓ।

13.2 ਪਾਰ ਪਰਿਚੇ

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥੀਯੋ! ਪਰਿਵਾਰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਡੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਇਕਾਈ ਹੋਂਦੀ ਏ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਚ ਬਨਹੋਏ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਨਾ। ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਅਪਨੀ ਇਕ ਖਾਸ ਥਾਹਰ ਹੋਂਦੀ ਏ। ਪਰਿਵਾਰੇਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਕਨੈ ਸਮਾਜ ਬਨਦਾ ਏ ਤੇ ਸਮਾਜ ਚ ਖੇਢਾ ਬਡਾ ਮਹੱਤ ਰਖਦਿਧਾਂ ਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਸਰਬਂਧੀ ਤੇ ਖੇਡ ਗੀਤੋਂ ਜਿੰਦੇ ਚ ਕੁਝਿਧਿਆਂ ਸਰਬਂਧੀ ਖੇਡ ਗੀਤੇ, ਜਾਗਤੇ ਸਰਬਂਧੀ ਖੇਡ ਗੀਤ ਤੇ ਕਿਸ਼ ਰਲੇ-ਮਿਲੇ ਖੇਡ ਗੀਤ ਸ਼ਾਮਲ ਨ, ਬਾਰੈ ਵਿਦਾਰਥੀਯੋਂ ਗੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੇਨਾ

13.1 ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਗੀਤ

ਡੋਗਰੀ ਲੋਕਗੀਤੋਂ ਚ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੋਏ ਦਾ ਏ। ਖਸਮ ਤ੍ਰੀਮਤ ਦੇ ਮੁਕਖ ਰਿਸ਼ਤੇ ਰਾਹੋਂ ਗੈ ਬਾਕੀ ਰਿਸ਼ਤੋਂ ਦੀ ਗਲਲ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ ਜਿਧਾਂ ਪਰਦੇਸ ਗੇਦੇ ਕੇਂਤਾ ਗੀ ਸਸ਼ਸੂ ਤੇ ਨਨਾਨ ਦੇ ਤਾਵਨੇ ਮੀਵਨੇ ਸਨਾਨਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤੋਂ ਚ ਵਿਰਹ ਤੇ ਮਿਲਨ ਦੌਨੋਂ ਪਕਖੇ ਦਾ ਸੋਵਗਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤੋਂ ਗੀ ਜਾਂਗੇ ਉਪਰ ਗੇਦੇ ਪਤਿ ਉਪਰ ਮਾਨ ਕਰਨੇ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਣ ਕਨੈ ਗੇ ਓਹਦੀ ਮੌਤੀ ਦਾ ਬੀ ਵਰਣ ਏ। ਇਸ ਕਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਸਰਬਂਧੀ ਲੋਕਗੀਤੋਂ ਚ ਲਗਭਗ ਚਾਰ ਰਸ ਗੈ ਲਭਦੇ ਨ ਤੇ ਓਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾ।

ਸੰਜੋਗ ਸ਼ਾਂਗਾਰ:-

ਜੁਲਫਾਂ ਜੇ ਤੇਰਿਧਾਂ ਲਮਿਧਾਂ ਤੇਲੈ ਦੀ ਸੀਸੀ ਪਾਈ ਲੈ ਤੂਂ ਰਾਜੇ ਦੇਆ ਨੌਕਰਾਂ

ਅਕਿਖਿਧਾਂ ਤੇਰਿਧਾਂ ਅਮਬੈ ਦਿਧਾਂ ਫਾਡਿਧਾਂ

ਸੁਰਮੇ ਸਲਾਇਧਾ ਪਾਈ ਲੈ ਤੂਂ

ਰਾਜੈ ਦੇਆ ਨੌਕਰਾ।

ਬਜੋਗ ਸ਼ਾਂਗਾਰ

ਮਿਲਨਾ ਤਾਂ ਮਿਲੀ ਜਾਧਾਂ ਰਾਮਾਂ ਜਿੰਦ ਚਢੀ ਗੇਈ ਸੂਲੀ
ਜਾਂ ਕਰ ਰਾਮਾ ਮੌਤ ਭੇਜੇਆ ਜਾ ਮਲਾਧਾ ਜੋਡੀ।

ਵੀਰ ਰਸ:-

ਚਢੀ ਕੋਠੈ ਗਰ੍ਬ ਆਹਲੇ ਦਿੰਦੀ ਕੇ ਧੁਮਾਂ ਪੇਝਿਆ ਤਾਂਨੇ ਨਾਲੋਂ
ਰੁਆਰੋਂ ਪਾਰੋਂ ਹਾਕਾਂ ਲਗਿਧਾਂ, ਸ਼ੇਰ ਗਜ਼ਾ ਦੇ ਮੰਝ ਨਾਲੋਂ।

ਕਰੁਣ ਰਸ:-

ਹਤਥ, ਲੈਤੀ ਦੀ ਲਾਚੀ, ਵੇ ਤੂਗੀ ਰੋਂਦੀ ਸਕਕੀ ਚਾਚੀ
ਪਤਥੂ ਕੁਨ ਮਾਰੇਆ

13.3. 2 ਖੇਡ ਗੀਤ:-

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋ! ਢੁਗਗਰ ਚ ਪ੍ਰਚਲਲਤ ਲੋਕਗੀਤੋਂ ਚ ਖੇਡ ਗੀਤੋਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਏ। ਖੇਡ ਗੀਤ ਸੋਹਗਾ ਜੀਨ ਜੀਨੇਂ ਲੇਈ ਮਨੋਰਾਂਜਨ ਆਹਲੀ ਸਥ ਥਮਾਂ ਬੜੀ ਲੋਡ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ ਨ। ਖੇਡੋਂ ਦਾ ਤੇ ਮਨ ਪਰਚਾਨੇ ਦਾ ਸਿਵਾ ਸਰਬਾਂਧ ਏ। ਕਿਥ ਖੇਡਾਂ ਸਿਰਫ ਕੁਡਿਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤੇ ਕਿਥ ਜਾਗਤੋਂ ਦ੍ਰਾਰਾ ਗੈ ਖੇਡਿਆਂ ਜਾਂਦਿਆ ਨਾ। ਪਰ ਏਹ ਕੋਈ ਪਕਕਾ ਬਦਾ ਨਿਜਮ ਨੇਈ ਜੇ ਇਸ ਕਰੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਖੇਡ ਸਿਰਫ ਮੁੜੇ ਦੀ ਜਾਂ ਕੁਡਿਧਿਆਂ ਦੀ ਏ। ਖੇਡ ਗੀਤੋਂ ਗੀ ਅਥੋਂ ਤ੍ਰਾਂਊ ਹਿਰਸ਼ੋਂ ਚ ਵਰਣਤ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ।

13.3. 2 .1 ਕੁਡਿਧਿਆਂ ਦੇ ਖੇਡ ਗੀਤ:-

ਰਾਡੇ ਖੇਡਨੇ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪਰ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਗੀਤ:-
ਉਛੂ ਮਡੀ ਕੂੰਜਡਿਧਿਆਂ ਅਡਿਧਿਆਂ
ਸੌਨ ਆਧਾ ਈ ਭੈਨੋ

कि'यां उड्हुं निं आड़िये
 देस पराया ई भैनो
 कुड़िये दा लूता सरबंधी गीत
 चल मेरी ठीकरी समुन्दरै पार
 समुंदर दा पानी ठंडा ठार
 चलदी चल मी आवें नि हार।

कीकली गीतः कीकली कलीरदी पग्ग मेरे वीर दी
 दुपट्ठा भरजाई दा फिटटे मूह जुआई दा।

ठीकरी खेड गीतः

ठीकरिये मठीकरिये केहड़ा ताना लाया ई
 इस कुड़ी दा गोड्हा भज्जा इस्सै ने छपाया ई।

13.3.2.2 जागते दे खेड गीतः- बांटे, कौड़ी बाढ़ी ते संतोलिया आदि जागते दियां खेढ़ां न।

तंगा चोट खेड गीतः-

उगगल दुगगल तंगा चोट, मेरा वांटा नि भाई रोक
 एह चींच पींच गुती खा चोट लानी।

कौड़ी गीत

“कौड़ी ऐ बाड़ी ऐ बड़ी ऐ छाल
 मारां अड़ी तां आवै भूंचाल

चल हਾ ਕੌਡ੍ਰਿਧੈ ਮਾਰ ਹਾ ਛਾਲ

ਰੌਂਦ ਨਿੰ ਪਾਨਾ, ਰੌਵਨਾ ਭਾਲ।

ਸਨਤੋਲਿਆ ਖੇਡ ਗੀਤ

ਸਨਤੋਲਿਆ ਭਈ ਸਨਤੋਲਿਆ

ਪਾਨਾ ਨੇਝਿਧੋਂ ਰਾਂਦ ਝਿਧਾਂ।

13.1 ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜ਼ਾਨ ਦੀ ਪਰਖ

ਆਆ, ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜ਼ਾਨ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਚੈ

13.3.3 ਸ਼ਹੇਈ ਉਤਤਰ ਪਰ ਗੋਲਾਧਾਰਾ ਬਨਾਓ।

1. ਉਗਗਲ ਦੁਗਗਲ ਤੰਗਾ ਚੋਟ.... ਬੋਲ ਨ
ਕ). ਠੀਕਰੀ ਗੀਤ ਦੇ   ਖ). ਕੌਡ੍ਰਿ ਗੀਤ ਦੇ
ਗ). ਕੀਕਲੀ ਗੀਤ ਦੇ   ਘ). ਛਾਂਟੇ ਦੀ ਖੇਡ ਦੇ
2. ਝਿਧੇ ਚਾ ਕੁਡਿਧੋਂ ਦੀ ਖੇਡ ਸਰਬਂਧੀ ਗੀਤ ਏ
ਕ). ਕੌਡ੍ਰਿ ਗੀਤ   ਖ). ਛਾਂਟੇ ਦੀ ਖੇਡ ਸਰਬਂ
ਗ). ਸਨਤੋਲਿਆ ਖੇਡ ਗੀਤ   ਘ). ਕੀਕਲੀ ਗੀਤ
2. ਝਿਧੇ ਚਾ ਜਾਗਤੋਂ ਦੀ ਖੇਡ ਸਰਬਂਧੀ ਗੀਤ ਏ
ਕ). ਰਾਹਡੇ ਖੇਡ   ਖ). ਠੀਕਰੀ ਖੇਡ ਗੀਤਾ
ਗ). ਸਨਤੋਲਿਆ ਖੇਡ ਗੀਤ   ਘ). ਕੀਕਲੀ ਗੀਤ

13.3.2.3 ਰਲੇ ਮਿਲੇ ਖੇਡ ਗੀਤ

ਉਕਕਡ ਦੁਕਕਡ ਪੰਬੇ ਪੋ

अरसी नबे पूरे सौ

कोटली छपाकी जुम्मे रात आई ऐ

जेहड़ा पिच्छे दिक्खे ओहदी शामत आई ऐं

13.4 सरांश

प्रो.रामनथा शास्त्री होर डोगरी दे पितामह मन्ने जंदे न। उनें हर विधा च रचना रचियां। नाटक खेतर च बावा जित्तो नाटक इक बड़ी बड़ी उपलब्धि ऐ जेह्दे कन्ने डोगरी दा बिद्धा विस्तार होआ। उंदा एह नाटक इक सफल कृति ऐ।

13.5 मुश्कल शब्द

ठीकरी - घड़े बगैरा दा टुकड़ा

गुत्ती - छांटे खेढने लई जमीना च कह्वेआ गेदा निक्का-हारा गत्त

13.6 अभ्यास आस्तै सुआल

- परोआरक रिश्तें सरबंधी लोकगीतें बारै जानकारी देओ

- संजोग रस आह्ले परोआरक गीतें दे उदाहरण पेश करो।

- परोआरक गीत केहड़े होंदे न, उदाहरण देझ्यै स्पश्ट करो।

13.7 जवाब सूची

13.3.1 1. घ 2. घ 3. ग

13.8 संदर्भ पुस्तकां

1. दुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़।
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
8. दुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।

(ਲੋਕ ਕਤਥ ਦਾ ਅਰ्थ ਤੇ ਪਰਿਆਸ਼ਾ)

ਲੁਪਰੇਖਾ

- 14.1 ਉਦੇਸ਼/ ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਆਸ਼ਾ
- 14.2 ਪਾਠ ਪਰਿਚੇ
- 14.3 ਲੋਕ ਕਤਥ ਦਾ ਅਰ्थ ਤੇ ਪਰਿਆਸ਼ਾ
  - 14.3.1 ਲੋਕ ਕਤਥ ਦਾ ਅਰ्थ
  - 14.3.2 ਲੋਕ ਕਤਥ ਦੀ ਪਰਿਆਸ਼ਾਂ
  - 14.3.3 ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ
- 14.4 ਸਰਾਂਸ਼
- 14.5 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ
- 14.6 ਅਭਿਆਸ ਆਸਟੈ ਸੁਆਲ
- 14.7 ਜਵਾਬ ਸੂਚੀ
- 14.8 ਸਾਂਦਰਭ ਸੂਚੀ

14.1 ਉਦੇਸ਼/ ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਆਸ਼ਾ

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਐ:-

1. ਏਹ ਦਰਸਨਾ ਜੇ ਲੋਕ ਕਤਥ ਕੁਸੀ ਆਖਦੇ ਨਾ।
2. ਲੋਕ ਕਤਥ ਦਿਯਾਂ ਕੇਹ ਟਕੋਹਦਾ ਹੋਂਦਿਯਾਂ ਨ, ਇਸ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੇਨਾ।

ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਆਸ਼ਾ

1. ਵਿਦਾਰਥੀ ਲੋਕਕਤਥੇ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਗੀ ਸਮਝੀ ਸਕਡਨ
2. ਵਿਦਾਰਥੀ ਢੁਗਗਰ ਦੇ ਜਨਮਾਨਸ ਗੀ ਭਾਵਨਾ ਗੀ ਸਮਝੀ ਸਕਡਨ।

14.2 पाठ-परिचे

प्यारे विद्यार्थियो! तुसें बचपन च अपने दादा-दादी, नाना-नानी कोला राजे-रानियें, परियें, राक्षसें बगैरा दियां कहानियां सुनियां होड़न। इस पाठ च लोक कथ दियां परिभाशां देइयै लोक कथें दे अर्थ दी स्पष्ट कीता गेदा ऐ।

14.3 लोक-कथां

प्यारे विद्यार्थियो! आओ हून अस लोक कथें बारै विस्तार करनै जानकारी हासल करचै।

14.3.1 लोक कथ दा अर्थ

‘लोक कथ’ शब्द ‘लोक’ ते ‘कथ’ शब्दें दे मेल कन्नै बने दा ऐ। ‘कथ’ शब्द संस्कृत दी ‘कथ्’ धातु थमां बने दा ऐ जेहदा अर्थ होंदा ऐ ‘आक्खेआ जाई सकने आह्ला’ अर्थात ‘ओह् गल्ल-कथ जां घटना जेहदा कोई नचोड़ निकलौ।’ लोक शब्द दा अर्थ होंदा ऐ आम जनता, आम लकाई, आम लोग। इत्थुआं एह् स्पष्ट होई जंदा ऐ जे एहदा सरंबध कुसै खास व्यक्ति कन्नै नेई होइयै आम लकाई कन्नै ऐ।

पूरी ध्याड़ी कम्म करने परैन्त थक्के कुछेक्के माहनू जदूं कदें बी रलियै बैठे तां उनें अपने अनुभवें गी इस चाल्ली सांझा कीता जेहदे कन्नै उंदा मनोरंजन बी होआ। भाव ते विचार बुहास्सरने दी इस्सै प्रक्रिया ने लोक कथ गी जन्म दिता। एह् लोक संस्कृति दा इक टकोहदा ते सभनें थमां पराना हिस्सा ऐ। इस्सै कारण कुसै बी जाति दे लोकें दी रैहत-बैहत, धर्म विश्वास ते आचार विचार दी जानकारी लोककथें च लभदी ऐ। लोकगीतें आह्ला लेखा गै लोक कथां बी आम लोकें दा जबानो जवानी चलदा औंदा साहित्य ऐ।

लोक कथ दा अर्थ

‘लोक कथ’ शब्द ‘लोक’ ते ‘कथ’ शब्दें दे मेल कन्नै बने दा ऐ। ‘कथ’ शब्द संस्कृत दी ‘कथ्’ धातु थमां बने दा ऐ जेहदा अर्थ होंदा ऐ ‘आक्खेआ जाई सकने आह्ला’ अर्थात ‘ओह् गल्ल-कथ जां घटना जेहदा कोई नचोड़ निकलौ।’ लोक शब्द दा अर्थ होंदा ऐ आम जनता, आम लकाई, आम लोग। इत्थुआं एह् स्पष्ट होई जंदा ऐ जे एहदा सरंबध कुसै खास व्यक्ति कन्नै नेई होइयै आम लकाई कन्नै ऐ।

14.3.2 लोक कथ दियां परिभाशां

लोक-कथें गी कुसै परिभाशा दे दायरे च बन्ना मुश्कल ऐ पर फही विद्वानें लोक-कथां बारै अपने अपने स्हाबें परिभाशां दित्तियां न जिं'दे चा किश विद्वानें आसेआ दित्ती गेदियां परिभाशां इस चाल्ली न-

डा. कुन्दन लाल उप्रेती:- लोकमानस दे मनोरंजन ते ज्ञान बधाने गितै पंरपरा थमां मुहं जवानी प्रचल्लत कथां लोक कथां खुआंदियां न।

डा. रमेश कुंतल होरें लोक कथें गी लोक गीत संस्कृति दा प्राण आक्खे दा ऐ।

श्रीमति आर्चर दे मताबक जातीय ज्ञान सुरक्षित रखदियां न ते उं'दे रिवाजें दे मुल्ल निर्धारत करियै उ'नेंगी व्यवहार जोग बनांदियां न।

डा. गौतम शर्मा व्यथित होरें लोक कथें गी मौखिक रूपै च इक पीढ़ी कशा दुई पीढ़ी तगर चलदी औने आह्ली पढ़े ते अनपढ़े लोकमानस दी पिता पुरखी वरासत गलांदे न।

डा. सत्येन्द्र हुंदे मताबक लोकें च प्रचल्लत ते परंपरा थमां चलने आह्ली मौखिक रूप च प्रचल्लत कहानियां लोक कथां खुआंदियां न।

डा. हजारी प्रसाद द्विवेदी होर गलांदे न लोक कथ शब्द मुट्ठे तौरा पर लोक च प्रचल्लत उ'नें कहानियां आस्तै बरतोंदा ऐ जेहङ्गी मौखिक जां लिखित परंपरा राहें इक पीढ़ी कोला दुई पीढ़ी तगर चलदियां न।

उपर दित्ती गेदी परिभाशाएं मगरा एह आक्खेआ जाई सकदा ऐ जे माहनू दे मनै चा आप-मुहारी फुट्टने आह्ले ओह विचार जां गल्लबात जेहङ्दे कथा तत्व दी मलावट होऐ, जेहङ्गी जीवन दा मनोरंजन करने दे कन्नै-कन्नै ज्ञान बधाने च बी समर्थ रखदी होऐ ते मनुकखी मनै च पीढ़ी दर पीढ़ी बास करदी चलै लोक-कथ खुआंदी ऐ।

ਆਆਂ, ਛਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਵੀ ਪਰਖ ਕਰਵੋ

14.3.3- ਸ਼ੇਈ ਉਤਤਰ ਪਰ ਗੋਲਾਧਾਰਾ ਬਨਾਓ।

1. ‘ਲੋਕ ਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਤੇ ਪਰਿਪਰਾ ਥਮਾਂ ਚਲਦੀ ਮੌਖਿਕ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਹਾਨਿਯਾਂ ਲੋਕ ਕਤਥਾਂ ਖੁਆਂਦਿਯਾਂ ਨ’
- ਕ). ਭਾ. ਸਵਿਤ੍ਰੀ ਝਾ ਦੀ ਪਰਿਮਾਣਾ ਏ   ਖ) ਭਾ. ਸਤਯੋਂਦ੍ਰ ਦੀ ਪਰਿਮਾਣਾ ਏ
 ਗ). ਭਾ. ਪਾਲੀਵਾਲ ਦੀ ਪਰਿਮਾਣਾ ਏ।   ਘ). ਭਾ. ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਾਰਾਯਣ ਦੀ ਪਰਿਮਾਣਾ
2. ਪਰਿਪਰਾ ਥਮਾਂ ਮੌਖਕ ਰੂਪਾ ਚ ਪੀਢੀ ਦਰ ਪੀਢੀ ਚਲਨੇ ਆਹਲੀ ਕਤਥ ਗੀ ਆਖਦੇ ਨ:
- ਕ). ਲਘੁਕਤਥ   ਖ) ਲੋਕ ਕਤਥ   ਗ). ਫਿਲਮੀ ਕਤਥ   ਘ). ਰੋਚਕ ਕਤਥ
3. ‘ਲੋਕ ਮਾਨਸ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਤੇ ਜਾਨ ਬਧਾਨੇ ਗਿਤਾ ਪਰਿਪਰਾ ਥਮਾਂ ਮੂਹ ਜਵਾਨੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਤਥਾਂ ਲੋਕ ਕਤਥਾਂ ਖੁਆਂਦਿਯਾਂ ਨ’
- ਕ). ਭਾ. ਕੁੰਦਨ ਲਾਲ ਉਪਰੋਕਤੀ ਦੀ ਪਰਿਮਾਣਾ ਏ   ਖ) ਭਾ. ਸਤਯੋਂਦ੍ਰ ਦੀ ਪਰਿਮਾਣਾ ਏ
 ਗ). ਭਾ. ਪਾਲੀਵਾਲ ਦੀ ਪਰਿਮਾਣਾ ਏ।   ਘ). ਭਾ. ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਾਰਾਯਣ ਦੀ ਪਰਿਮਾਣਾ

14.4. ਸਰਾਂਸ਼

ਮੁਫ਼ੇ ਤੌਰਾ ਪਰ ਲੋਕ ਕਤਥ ਸ਼ਬਦ ਤੁਹਾਨੇਂ ਕਹਾਨਿਯਾਂ ਆਸਤੈ ਬਰਤੋਂਦਾ ਏ ਜੇਹੜਿਯਾਂ ਮੌਖਿਕ ਜਾਂ ਲਿਖਿਤ ਪਰਿਪਰਾ ਰਾਹੋਂ ਇਕ ਪੀਢੀ ਕੋਲਾ ਦੁਆਈ ਪੀਢੀ ਤਗਗਰ ਚਲਦਿਯਾਂ ਨ। ਡੁਗਗਰ ਚ ਲੋਕ-ਕਤਥੇਂ ਦੀ ਰਝੀ-ਪੁਜੀ ਦੀ ਪਰਿਪਰਾ ਏ।

14.5 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ

ਨਚੋਡ़ - ਨਿਸ਼ਕਰਵ

ਜਨਮਾਨਸ - ਆਮ ਲੋਕਾਈ

ਮੌਖਿਕ - ਮੂਹ ਜਵਾਨੀ

14.6 ਅਭਿਆਸ ਆਸਤੈ ਸੁਆਲ

1. लोक कत्थ दियां कोई दो परिभाशां लिखो।

---

2. लोक कत्थें दियां विशेषतां दर्स्सो।

---

3. लोक कत्थें दा वर्गीकरण करो।

14.7 जवाब सूची

14.3.2   1. ख   2. ख   3. क

14.8 संदर्भ पुस्तकां

1. डुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू ।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय ।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत ।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा ।
8. डुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत ।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत ।

(लोक कत्थें दियां विशेषतां)

रूपरेखा

- 15.1 उद्देश्य/ अधिगम परिणाम
- 15.2 पाठ परिचे
- 15.3 लोक कत्थें दियां विशेषतां
  - 15.3.1 हासल कीते गेदे ज्ञान दी परख
- 15.4 सरांश
- 15.5 कठन शब्द
- 15.6 अभ्यास आस्तै सुआल
- 15.7 जवाब सूची
- 15.8 संदर्भ सूची

15.1 उद्देश्य/ अधिगम परिणाम

इस पाठ दा उद्देश्य ऐः

लोक कत्थें दियें चेचगियें बारै जानकारी देना ऐ।

अधिगम परिणाम

1. विद्यार्थी लोक कत्थें दियें विशेषताएं कन्वै परिचत होई सकड़न।
2. विद्यार्थी लोककत्थें दे महत्व गी समझी सकड़न॥

15.2 पाठ-परिचे

इस पाठ च लोक कत्थें दियें विशेशताएं बारै बारै सरोखड़ जानकारी हासल करोआई गेदी ऐ।

15.3 लोककत्थें दियां विशेशतां

लोक कत्थां कुसै बी जाति दियां ओह माला होंदियां न जिं‘दे च उं‘दे रीति रिवाज पूजा पाठ आस्था विश्वास दे फुल्ल लग्गे दे होंदे न। उ‘नें सारियें चीजें दा प्रतिनिधित्व करदियां लोक कत्थें दियां किश प्रमुख विशेषता इस चाल्ली न:-

1. **नैतिकता:** बाकी भाशाएं दी लोक कत्थें आंहगर डोगरी लोक कत्थें च नैतिकता ते धर्म दे आदर्श दा सनेहा मिलदा ऐ। इ‘नें कत्थें च मनुकखी जीवन सरबन्धी केर्झ कम्में दी शिक्षा मिलदी ऐ। इं‘दे उपदेशात्मक चरित्र लोकें गी समें-समें पर फर्ज अदा करने गी प्रेरत करदा ऐ।
2. **मानवीकरन:-** डोगरी लोक कत्थें दी सभनें थमां बड्डी विशेशता एह ऐ जे इं‘दे च निर्जीव पात्तर बी उस चाल्ली चित्रत कीते गेदे होंदे न जे ओह बी सजीव बझांदे न।
3. **पारिवारिक एकता:-** डोगरी लोक कत्थां परिवारिक सरबन्धें गी मजबूत ते उं‘दे च हिरख समोध दी भावना दशांदियां न। बड्डे बडेरे दा अपने कोला निक्के आस्तै आर्शीवाद ते उं‘दे सुखे दी कामना ऐ कन्नै गै बजुर्ग दे प्रति आदर्श दा भाव लभदा ऐ।
4. **मनोरंजन ते जानकारी:-** मनोरंजन दे कन्नै-2 जानकारी बधाने आहले खुशक विशे बी लोक कत्थें गी रोचक बनांदे न। हल्के फुल्के विशे दे कन्नै-2 इं‘दे च केर्झ जरूरी विशे बी हैन।
5. **अजीबोगरीब ते राहनगी आहले तत्व:-** लोक कत्थें च अजीबोगरीब गैर जकीनी बझोने आहले तत्वे कन्नै भरोची दियां न। इं‘दे राहनगी आहले तत्व चमत्कारक घटनां ते जादू दियां करामांता कत्थ सुनने आहले दा मन लाई रखदियां न।

6. **आशावादी द्रिश्टीकोण:-** इं‘दे ਫ਼ਰਜ਼ਾਨ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਾਮਨਾ ਕਰਨੇ ਦਾ ਹੈਸਲਾ ਰਖਦੇ ਨਾ। ਮੁਸ਼ਕਲ ਕੋਲਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਤੇ ਨਾਮੁਸਕਨ ਹਾਲਾਤ ਚ ਹਾਰਦੇ ਨੈਂਝਲ ਭਵਦੇ। ਤਾਂਦੇ ਚ ਆਸਾਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਭਰੋਚੇ ਦਾ ਏ ਜੇ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਗੀ ਕਾਬੂ ਕਰਨੇ ਦੀ ਕ਷ਮਤਾ ਰਖਦੇ ਨਾ।

7. **ਨਰੋਈ ਸੋਚ:-** ਡੋਗਰੀ ਲੋਕ ਕਤਥੋਂ ਚ ਜੈਦਾਤਰ ਤਾਂਨੇ ਘਟਨੋਂ ਤੇ ਪਾਤਰੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਏ ਜੇਹੜੇ ਨਰੋਈ ਸੋਚ ਦੀ ਅਗੁਵਾਈ ਕਰਦੇ ਨ ਇਕ ਦੁਏ ਦਾ ਦੁਖ ਤੇ ਕੁਸੈ ਆਸਟੈ ਬੀ ਬੁਰਾ ਨੇਈ ਸੋਚਨਾ ਪਸ਼ੁ ਪਕਖਰੁਂ ਤੇ ਮਨੁਕਖੈ ਦਾ ਆਪਸੀ ਪਾਰ ਨਰੋਈ ਸੋਚ ਦਾ ਗੈ ਪ੍ਰਤੀਕ ਏ।

8. **ਜੋਸ਼ ਤੇ ਵੀਰਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ:-** ਡੋਗਰੀ ਲੋਕ ਕਤਥੋਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਇਨ੍ਹੇ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਨ ਜੇ ਏਹੁ ਕੁਸੈ ਮੁਸੀਬਤ ਕੋਲਾ ਨੇਈ ਘਬਰਾਂਦੇ। ਇਂ‘ਦੇ ਹੈਸਲੇ ਇਨ੍ਹੇ ਬੁਲੰਦ ਨ ਜੇ ਏਹੁ ਹਰ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਸਾਮਨਾ ਕਰਨੇ ਆਸਟੈ ਤਾਰ ਰੌਂਹਦੇ ਨਾ।

9. **ਆਦਰ්ਸ਼ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼:-** ਲੋਕਕਤਥੋਂ ਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਥਾਹਰ ਆਦਰ්ਸ਼ਵਾਦ ਮਤੀ ਜਗਹੋਂ ਲਭਦਾ ਏ। ਲਗਭਗ ਕਤਥੋਂ ਚ ਆਦਰ්ਸ਼ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੋਂ ਕੁਸੈ ਨ ਕੁਸੈ ਚਾਲਲੀ ਦੀ ਸਿਕਖਮਤ ਦੇਇਥੈ ਸਮਾਪਿ ਹੋਂਦੀ ਏ।

10. **ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ:-** ਕਤਥੋਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਆਮ ਭਲੋਕੇ ਲੋਕੋਂ ਦੀ ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਆਹਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਏ। ਇਸ ਕਰੀ ਇੰ‘ਦੀ ਵਰਣਨਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਏ। ਵਰਣਨਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਸੁਭਾਵਕਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਨਹੋਨੀ ਘਟਨਾ ਬੀ ਸੁਨਨੇ ਆਹਲੀ ਸਚਿਵਿਆਂ ਰਹੇਈ ਹੋਂਦਿਆਂ ਨਾ।

11. **ਸੁਖਾਂਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾਂ:-** ਕਤਥ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਭਾਏਂ ਕਿਨ੍ਹੀ ਬੀ ਦੁਖਦਾਯਕ ਕੀ ਨੇਈ ਹੋਯੈ। ਪੂਰੀ ਕਤਥ ਚ ਪਾਤਰੋਂ ਦੀ ਬੇਬਸੀ ਤੇ ਸਂਘਰਥ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਹੋਏ ਦਾ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਪਰ ਕਤਥ ਦੇ ਖੀਰ ਚ ਸਬ

ਲੋਕ ਕਤਥੋਂ ਦਿਧਾਂ ਬਿਖੋਣਾਂ

- ਮਨੋਰਾਂਜਨ ਕਰਦਿਧਾਂ ਨਾ।
- ਸਿਕਖਮਤ ਦਿੰਦਿਧਾਂ ਨਾ।
- ਨਿਰੀਵ ਪਾਤ੍ਰੋਂ ਦਾ ਮਾਨਵੀਕਰਨ
- ਨੈਤਕਿਤਾ ਦਾ ਸਨੇਹਾ ਦਿੰਦਿਧਾਂ ਨਾ।
- ਨਰੋਈ ਸੋਚ ਗੀ ਬਢਾਵਾ ਦਿੰਦਿਧਾਂ ਨਾ।
- ਆਸਾਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਪਨਾਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ

ਕਿਸ਼ ਠੀਕ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਸਚਵਾਈ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਰ ਚਲਨੇ ਕਰੀ ਨਾਯਕ ਦੇ ਰਸਤੇ ਚ ਔਨੇ ਆਹਲਿਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਅਪਨੇ ਆਪ ਦੂਰ ਹੋਈ ਜਾਂਦਿਆ ਨ ਤੇ ਕਤਥੋਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਟ ਪਾਤਰ ਬੀ ਸੁਧਰੀ ਜਾਂਦੇ ਨ।

12. ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ:- ਡੋਗਰੀ ਲੋਕ ਕਤਥੋਂ ਦੀ ਮੁਕਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਏਹੜੀ ਵਰ्णਨਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਏ। ਲੋਕ ਕਤਥ ਦੀ ਰੋਚਕਤਾ ਦਾ ਦਾਰੋਮਦਾਰ ਸਨਾਨੇ ਆਹਲੇ ਵਰਣਨ ਸ਼ੈਲੀ ਪਰ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਇਤਥੂਆਂ ਏਹ ਸਪ਼ਸ਼ਟ ਹੋਂਦਾ ਏ ਜੇ ਕਤਥਾ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਰੋਚਕਤਾ ਦੇ ਕਨੈ ਵਰਣਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਰੋਚਕਤਾ ਬੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਏ।

15.1 ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ

ਆਆਂ, ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਾਵੋ

15.3.3- ਸ਼ੇਈ ਉਤਤਰ ਪਰ ਗੋਲਾਧਾਰਾ ਬਨਾਓ।

1. ਲੋਕ ਕਤਥੋਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ
 ਕ). ਖੁਆਨ ਤੇ ਸੁਹਾਵਰੇ   ਖ) ਛੰਦ ਤੇ ਅਲਂਕਾਰ
 ਗ). ਬਜੈਤਰ   ਘ). ਪਾਤ੍ਰੇ ਦਾ ਅਭਿਨਿਯ
2. ‘ਮਾਂਗਦੇ ਲੇਖ’ ਕਤਥ ਸ਼ਾਮਲ ਏ
 ਕ). ਵਿਦਮਾਤਾ ਦੇ ਲੇਖ ਸਂਗ੍ਰੈਹ ਚ   ਖ) ਡੱਡਿਆ ਮੈਹਲ ਸਂਗ੍ਰੈਹ ਚ
 ਗ). ਲਕਕ ਟੁਨੁ-ਟੁਨੁ ਸਂਗ੍ਰੈਹ ਚ ਏ   ਘ). ਇਕ ਹਾ ਰਾਜਾ ਸਂਗ੍ਰੈਹ ਏ
3. ਝੰਦੇ ਚ ਲਕਕ ਟੁਨੁ-ਟੁਨੁ ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਤਥ ਏ
 ਕ). ਲੇਖ   ਖ) ਸੁਨ੍ਨੇ ਦਿਯਾਂ ਝੜ੍ਹਾਂ
 ਗ). ਨਾਥ ਜੋਗੀ   ਘ). ਸੁਨ੍ਨੇ ਦਾ ਮੈਹਲ

15.4. ਸਰਾਂਸ਼

लोक कत्थां कुसै बी जाति, वर्ग दे विश्वासें, रीति रिवाजें आस्था प्रतिबिंबित होंदी ऐ।
लोक-कत्थें च नैतिकता ते आदर्शवाद दे सुर बड़े मुखर होंदे न। लोक-कत्थें च आदर्श
ते उपदेश राहें कुसै न कुसै चाल्ली दी सिक्खमत दित्ती जंदी ऐ।

15.5 कठन शब्द

आशावाद	-	सकारात्मक द्रिश्टीकोण
यथार्थ	-	वास्तविकता
मानवीकरण	-	कुसै अमानवी चीजै गी मनुकखै दा रूप देना

15.6 अभ्यास आस्तै सुआल

1. लोक कत्थ दियां कोई दो परिभाशां लिखो

---

2. लोक कत्थ दियां विशेषतां दस्सो।

---

3. लोक कत्थें दी शैली बारे जानकारी देओ।

15.7 जवाब सूची

15.3.2   1. क   2. ग   3. ख

15.8 संदर्भ पुस्तकां

1. डुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़।
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
8. डुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।

(ਲੋਕ ਕਤਥੋਂ ਦਾ ਵਰ्गੀਕਰਣ)

ਰੂਪਰੇਖਾ

16.1 ਉਦੇਸ਼/ ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ

16.2 ਪਾਠ ਪਰਿਚੇ

16.3 ਲੋਕ ਕਤਥੋਂ ਦਾ ਵਰ्गੀਕਰਣ

    16.3.1 ਡਾ. ਵੀਣਾ ਗੁਪਤਾ ਮਤਾਬਕ ਲੋਕ ਕਤਥੋਂ ਦਾ ਵਰ्गੀਕਰਣ

    16.3.2 ਪ੍ਰੋ. ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸ਼੍ਵੀ ਮਤਾਬਕ ਲੋਕ ਕਤਥੋਂ ਦਾ ਵਰ्गੀਕਰਣ

    16.3.3 ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ

16.4 ਸਰਾਂਸ਼

16.5 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ

16.6 ਅੰਭਾਸ ਆਸਟੈ ਸੁਆਲ

16.7 ਜਵਾਬ ਸੂਚੀ

16.8 ਸਾਂਦਰਭ ਸੂਚੀ

16.1 ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਏ:

ਬਕਖ-ਬਕਖ ਚਾਲ੍ਹੀ ਦੀ ਲੋਕ ਕਤਥੋਂ ਕਨੈ ਅਵਗਤ ਕਰੋਅਨਾ।

ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ

1. ਤੁਸ ਲੋਕ-ਕਤਥੋਂ ਦੀ ਸਮੀਕਾ ਕਰਨੇ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੋਈ ਜਾਹੁਗੇਓ।

2. ਤੁਸ ਲੋਕ-ਕਤਥੋਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪਿਛੋਂ ਜਨਮਾਨਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਗੀ ਸਮਝੀ ਸਕਗੇਓ।

16.2 ਪਾਠ-ਪਰਿਚੇ

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋ! ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਵਿਦਵਾਨੋਂ ਆਸੇਆ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਲੋਕ-
ਕਥੋਂ ਦੇ ਵਰ्गਿਕਰਣ ਬਾਰੈ ਵਿਸ਼੍ਵਤ ਢੰਗੈ ਕਨੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗੇਂਦੀ ਏ।

16.3 ਲੋਕਕਥੋਂ ਦਾ ਵਰ्गਿਕਰਣ

ਪਾਰੇ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋ! ਡੋਗਰੀ ਲੋਕ ਕਥੋਂ ਚ ਪਸ਼ੁ ਪੈਛਿਧੈ ਥਮਾਂ ਲੇਝਾਏ ਰਾਕਖਾਂ ਤਗਗਰ ਦਿਧਾਂ
ਕਥਾਂ ਮਜੂਦ ਨਾ ਆਖਨੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਏ ਜੇ ਇੰਦੇ ਚ ਹਰ ਚਾਲਲੀ ਦੇ ਸਜੀਬ ਤੇ ਨਿਰੀਵ ਪਾਤਰ
ਮਿਲਦੇ ਨਾ। ਲੋਕ ਕਥੋਂ ਦਾ ਵਰਗਿਕਰਣ ਵਿਦਵਾਨੋਂ ਅਪਨੇ ਚਾਲਲੀ ਕਨੈ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਇੰਦੇ ਚਾ ਕੁਸੈ
ਨੇ ਤੁਂਦੇ ਤੁਵੇਖਾਂ ਗੀ ਆਧਾਰ ਬਨਾਇਥੈ ਤੁਂਦਾ ਵਰਗਿਕਰਣ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ ਤੇ ਕੁਸੈ ਨੇ ਹੋਰ ਕਥੋਂ ਦੇ ਪਾਤਰੋਂ
ਗੀ ਅਧਾਰ ਬਨਾਇਥੈ ਵਰਗਿਕਰਣ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ।

16.3.1. ਭਾਵ ਵੀਣਾ ਗੁਪਤਾ ਹੁੰਦੇ ਮਤਾਬਕ ਲੋਕਕਥੋਂ ਦਾ ਵਰਗਿਕਰਣ

ਭਾਵ ਵੀਣਾ ਗੁਪਤਾ ਹੋਰੋਂ ਡੋਗਰੀ ਲੋਕ ਕਥੋਂ ਗੀ ਇੰਨੋਂ ਹਿੱਸੇ ਚ ਬਂਡੇ ਦਾ ਏ

1. ਪਸ਼ੁ ਪੈਛਿਧੈ ਸਰਬਨਧੀ
2. ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਸਰਬਨਧੀ
3. ਪਰਿਧੋਂ ਅਪਸਰਾਏਂ ਸਰਬਨਧੀ
4. ਮੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਰਾਕਖਾਂ ਸਰਬਨਧੀ
5. ਕੀਡੇ ਪਤਾਂਗੇ ਸਰਬਨਧੀ
6. ਰੁਕਖੋਂ ਬੂਹਟੋਂ, ਫਲ ਫੁਲਾਂ ਸਰਬਨਧੀ
7. ਰਾਜਾ ਰਾਨੀ ਸਰਬਨਧੀ
8. ਜਨਾਨੀ ਮੰਦੀ ਸਰਬਨਧੀ
9. ਸਾਧੂ ਮਹਾਤਮਾ ਸਰਬਨਧੀ
10. ਚੌਰ ਡਾਕੂਏਂ ਸਰਬਨਧੀ

11. रली मिलिया कत्थां

इस वर्गीकरण दे अंतर्गत डोगरी लोक कत्थें दा लगभग सारा साहित्य समाए दा लभदा ऐ। पर डा० बाल कृश्ण शास्त्री हुंदे मताबक उस वर्गीकरण च इन्ही स्पशटता नेई लभदी। पर शास्त्री हुंदे एहू आखने कन्है एहू वर्गीकरण गलत नेई होई जंदा कीजे इककै कत्थै च विशे दा चित्रण होने करी कुसै इक कत्थै गी इक वर्ग च रखना नां ते सौक्ख्या ऐ ते नां गै ओहू मनासब ऐ। हर विद्वान ने इ'नें लोक कत्थें दा वर्गीकरण अपनी-अपनी समझा मताबक कीते दा ऐ लोक कत्थें दा खेत्तर इन्हा वशाल ऐ जे कुसै इक तत्त्व गी अपनाइयै उंदी बंड करना सौख्या नेई। पर इस औख दे बावजूद बी बिद्वानें अपनी-2 सूझा मताबक इंदा वर्गीकरण केइयें रूपें च कीता ऐ।

लोक साहित्य दे प्रसिद्ध विद्वान डाक्टर सत्येन्द्र ने लोक कत्थें गी सत्तें हिस्सें च रखे दा ऐ

1. गाथा
2. पशु-पैँछी जा पंचतंत्री कत्थां
3. परियें दियां कहानियां
4. बिक्रम दियां कहानियां
5. बुझारतें राहें सिक्खमत देने आह्लियां कत्थां
6. परख पड़ताल सरबन्धी कत्थां
7. साधुएं ते पीरें दियां कत्थां

डा० बाल कृश्ण शास्त्री हुंदे मताबक लोक कत्थें दे सत भेद होई सकदे न जेहङ्घे

इ'यां न:-

1. **नीति लोक कत्थां:-** उस वर्ग च ओहू सारियां लोक कत्थां आंदियां न जिंदे च कोई न कोई सिक्खमत ते लोक व्याहरै दा ढंग समझाया गेदा होंदा ऐ

2. मनोरंजन दियां लोक कत्थां:- लोककत्थें दी मुक्र्ख विशेशता कुतुहल ते उत्सुकता इं‘दे च मनोरंजन पैदा करदी ऐ। इस कोटि च छड़ियां लोक कत्थां आंदिया न जिं‘दा उदेश्य मनोरंजन होंदा ऐ।

3. धर्म कत्थां:- इस वर्ग च नत्त वर्त जग्ग धर्म-नेम अनुशठान परजोग वगैरा ते उं‘दे म्हातमें कन्ने सरबन्धत साधुएं म्हातमें ते देवी देवतें दि’यां कत्थां औंदियां न। जिं‘दे च कुसै संत-म्हात्तमा जां साधु फकीरें दी मेहबानी कन्ने राक्षसें जनेह् भूतें कोला मुक्ति मिली दी होए।

4. भाव लोक कत्थां:- इं‘दे च हासा मशकरी प्रेम क्रोध वगैरा भावें पर अधारत लोक कत्थां लैती जंदियां न।

पौराणिक लोक कत्थां:- इस वर्ग च विश्णु शिव वगैरा पुराणें दियां ओह् कत्थां आंदियां न। जेह्डिया मौलक रूपै च पुराणें दियां कत्थां होंदियां न पर लोकें दियें जीह्बें पर फिरी फिरियै विक्रित होई गेदियां होंदियां न।

चमत्कार कत्थां:- इं‘दे च कोई न कोई चमत्कार आहली घटना वर्णत होंदी ऐ जेह्दे कन्ने सुनने आहले दा राहनगी भरोचा मनोरंजन होंदा ऐ।

रलीमिलियां लोक कत्थां:- जेह्डियां लोक कत्थां उपरले भेदें च टकोदियां नेई औंदियां ओह् इस वर्ग च गिनियां जंदियां न।

डा. नीरजा शर्मा होरें लोक कत्थें दा वर्गीकरण इस चाल्ली कीते दा ऐ।

समाज सरबन्धी:- इस वर्ग दी लोक कत्थें दे तैह्त पति पत्नी दे सरबन्ध बारै, ननान भरजाई दे सरबंध बारै, साकनें दे सरबंध बारै; सस्स, नूंह ते सोहरे सरबन्धी आदि कन्ने जुडी दियें कत्थें दा विशलेशन कीते दा ऐ।

देवी देवते सरबंधी:- देवी देवते कन्नै सरबन्धत कत्थें दे तैहृत बिध माता ते भागें सरबंधी कत्थे दे इलावा शिव पार्वती, विष्णु नारद आदि देवी देवते दे बर्ते-नत्तें ते घटनें कन्नै जुड़ी दियें कत्थें दा वर्णन कीते दा ऐ।

चमत्कार सरबंधी कत्थां:- चमत्कार कन्नै सरबन्धत कत्थें जिंयां परियें अप्सराएं सरबंधी राक्षसें डैनें चड़ेलें सरबंधी भूतें प्रेतें सरबंधी कत्थां ते साधु महात्में दियां कत्थां बी इस्सै वर्ग दे तैहृत रक्खी दियां न।

पशु पैंछियै सरबंधी:- इ'नें कत्थें दे तैहृत पशु पैंछिये दे मनुक्खें कन्नै मित्रता देवी उल्लेख डोगरी लोककत्थें च मिलदे न। इ'नें कत्थें च केर्ई बारी मनुक्खै गी अपने अलौकिक चमत्कार कन्नै पक्खरू बनाये दा बी लभदा ऐ।

इतहासक पुराण कत्थां:- लोक कत्थें दे तैहृत इतहासक पुराण कत्थें दे प्रसंगे दा लोक कथात्मक रूप मिलदा ऐ।

नीति सरबंधी:- नीति सरबंधी कत्थें दे तैहृत कथाकार अपने श्रोताएं गी म्हेंशां गै जीवन दी रहेई बता पर पांदे होई हर इक कथ च किश न किश सिक्ख मत दिंदा ऐ।

16.3.2. प्रो० रामनाथ शास्त्री हुंदे मताबक लोककत्थें दा वर्गीकरण

प्रो० रामनाथ शास्त्री होरें लोक कत्थें दा वर्गीकरण इस चाल्ली कीते दा ऐ।

1. मिथक कत्थां अर्थात पौराणक कत्थां ;(Myths)

ਏਹ ਕਤਥਾਂ ਜਿਆਦਾਤਰ ਦੇਵਤਾ ਤੇ ਅਰਦ੍ਧ-ਦੇਵਤਾ ਆਤਮਾਏਂ ਬਾਰੈ ਹੁਨਦਿਆਂ ਨਾ। ਇੰਦੇ ਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਚਮਤਕਾਰੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁਨਦੀ ਏ।

ਕੇਈ ਬਾਰੀ ਕਿਜ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਾਤਰ ਬੀ ਪੁਰਾਣਕ ਰੰਗਤ ਚ ਇਧਾਂ ਰੰਗੋਈ ਜਨਦੇ ਨ ਜੇ ਇਤਿਹਾਸ ਯਥਾਰਥ ਵਿਲਕੁਲ ਗੈ ਲੋਪ ਹੋਈ ਜਨਦਾ ਏ ਜਿਧਾਂ ਗੁਗੇ ਪੀਰ (ਰਾਜਾ ਮੰਡਲੀਕ) ਦੀ ਲੋਕ-ਕਤਥ (ਲੋਕਗਾਥਾ) ਏ ਮੈਡ, ਸੁਰਗਲ, ਆਦਿ ਦੇ ਬਾਰੇਂ ਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਤਥਾਂ ਇਸ਼ਾਈ ਜੁਸਰੇ ਚ ਔਨਦਿਆਂ ਨਾ ‘ਫਾਡਾਂ ਦੇ ਅਤਥਰੁਂ’ ਸਾਂਗੈਹ ਦੀ ਕਤਥ ਸਮਝਾ ਦਾ ਫੇਰ ਬੀ ਇਕ ਮਿਥਕ ਕਤਥ ਗੈ। ਇਸ ਸਾਂਗੈਹ ਚ ਗੁਗਾ ਸਲੋਹ ਤੇ ਬਾਬਾ ਘੋਟ ਸਿਹ ਬੀ ਮਿਥਕ ਨ। ਭ੍ਰਦਵਾਹੀ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਕ ਦਿਧੀਂ ਲੋਕ-ਕਤਥਾਂ ਚ ਮਿਥਿਕ-ਕਤਥਾਂ ਖਾਸਿਆਂ ਨ।

2. ਅਵਦਾਨ ; (Legend) ਕਤਥਾਂ -

“ਲੀਜੇਂਡ” ਦਾ ਸਰੂਪ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਏ:-

ਲੀਜੇਂਡ ਦਰਅਸਲ ਇਤਿਹਾਸ ਗੈ ਹੁਨਦਾ ਏ ਜੇਵਦੇ ਚ ਪੌਰਾਣਕ ਚਮਤਕਾਰ ਆਈ ਰਲੇ ਦਾ ਹੁਨਦਾ ਏ। ਜਿਧਾਂ ’ਬਾਬਾ ਜਿਤੋ, ਮਿਧਾਂ ਡੀਡੋ, ਰਾਜਾ ਰਾਮਸਿਹੈ ਦਿਧਾਂ ਪਦਾ-ਬਦਵ ਲੋਕਗਾਥਾਂ, ਰਾਜਾ ਰਾਜਸਿਹ ਦੀ ਕਤਥ (ਫਾਡਾਂ ਦੇ ਅਤਥਰੁ, ਗੌਤਮ ਵਧਿਤ) ਰੁਲਲਾ ਦੀ ਕੂਲ (“ਇਕ ਹਾ ਰਾਜਾ”) ਕੁਂਜੁ ਚੰਚਲੋ (ਫਾਡਾਂ ਦੇ ਅਤਥਰੁ) ਭ੍ਰਦਵਾਹੀ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤਿਕ (ਸਾਂਪਾਦਕ ਡਾਂ ਪ੍ਰੀਤਮਕ੃ਸ਼ਣ ਕੌਲ) ਦਿਧੀਂ ਕਤਥਾਂ ਚ ਜਾਦਾਤਰ ਕਤਥਾਂ ਜਾਂ ਪੌਰਾਣਕ (ਡਲਜੀ) ਨ ਜਾਂ ਫੀ ਅਵਦਾਨ (ਸਮਹਮਦਕ) ’ਵਿਦਮਾਤਾ ਦੇ ਲੇਖ’ (ਸਮਾਧਕ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਦੁਬੇ) ਤੇ ਮਨੈ ਦਾ ਪਾਪ (ਸਮਾਧਕ ਸ਼ਾਂਕਰਦਾਸ ਸਮਨੋਤਰਾ) ਚ ਨਾਂ ਕੋਈ ਮਿਥਕ ਕਤਥ ਏ ਤੇ ਨਾਂ ਗੈ ਕੋਈ ਅਵਦਾਨ (ਸਮਹਮਦਕ)

3. समाजी (म्हत्तव आलियां) लोक-कथां

डोगरी लोक-कथें दी पड़ताल करदे होई मिगी केंइं ऐसियां लोक कथां पढ़ने दा मौका मिलेआ, जि‘नेंगी लोक-कथें दी परम्परावादी बंडै दे कुसै बी खाने च नेई रक्खेआ जाई सकदा। उ‘दे रूप स्वातम दे मूजब, उ‘नें किज कथें गी, नां ते फेबल (थँइसम) अर्थात पशुपक्षियें सरबन्धी कथें च रक्खेआ जाई सकदा ऐ नां, नीति-उपदेश प्रधान च, नां गै परी कथें च ते नां गै मनोरंजन कथें च ।

में उ‘नें किज कथें गी, समाजी (म्हत्तव आलियें) कथें च गिनेआ ऐ। इ‘नें कथें दे किज उदाहरण “इक हा राजा” (प्रका० डोगरी संस्था जम्मू) दियें लोक-कथें च हेन। जि‘यां-’परजा दे भाग’, ’दसें आनें दी फीम’ ’लालसा दी हट्टी’, ’मौती दा डर’ ते ’मरजाद’ शीर्शक कथां। इ‘नें कथें च प्रस्तुत जीवन दे गम्भीर मान-मुल्लें दा चित्रण जिस गम्भीरता कन्वै कीता गेआ ऐ, उसी दिखदे होई इ‘नें गी बक्खरे वर्ग च रक्खना गै मनासब होग।

4. पशु-पक्षी सरबन्धी लोक कथां

पंचतंत्र जां हितोपदेश दी परम्परा कन्वै जुड़ने आहिलयें इ‘नें कथें च प्रधान पात्र पशु जा पखेरु हुन्दे न। जि‘यां ’डोगरी लोक-कथां’ च मिरग ते गिद्ध, जां “विद्माता दे लेख” दी कथ “नशां” “मनै दा पाप” दी कथ गिद्ध ते ऊट ते ’भद्रवाही लोक-साहित्य’ दी लोक कथ- लोमडी ते रिछनी इस्सै जुमरे दे उदाहरण न ।

इ‘नें लोक-कथें दा वर्गीकरण करदे बल्लै इस गल्लै दा ख्याल रक्खना पौग जे ऐसियां लोक-कथां इस जुमरे च शामल नेई होंडन जिंदे मुक्ख किरदार ते मुक्ख होने ते गौरा तट पशु जां पखेरु होन। ते ऐसियां लोक कथां खसियां न, जिन्दे च पखरु जां पशुएं दी गल्ला बात राहें कथै दा कोई नमां मोड़ औंदा ऐ।

5. परी-कथां (Fairy Tales)

इ‘नें कथें च परिये दा किरदार म्हत्तवपूर्ण हुन्दा ऐ। इ‘नें कथें दा इकक सुन्दर उदाहरण ऐ टोपी ते डंडा (मनै दा पाप) जादूगिरें दे जादू सरबन्धी जां राखरें दे म्हत्तवपूर्ण

ਕਿਰਦਾਰੋਂ ਆਹਲਿਆਂ ਕਤਥਾਂ ਬੀ ਇਸਸੈ ਵਰਗ ਚ ਸ਼ਾਮਲੀ ਕਰੀ ਲੈਤਿਆਂ ਜਾਨਿਆਂ ਨ। ਜਿਧਾਂ ਮੀਣਾ (ਡੋ. ਲੋ. ਕਤਥਾਂ), ਪ੍ਰੰਬਾ (ਡੋ. ਲੋ. ਕਤਥਾਂ)

ਪ੍ਰੰਬਾ ਕਤਥਾਂ ਚ ਭੂਤਾ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਬਡਾ ਚੇਚਾ ਤਾਂ ਮੀਣ ਕਤਥੈ ਚ ਲਾਲਾਂ ਬਾਦ ਸ਼ਾਵਜਾਦੀ (ਪਰੀ ਆਂਗਰ ਗੈ ਇਕ ਕਿਰਦਾਰ) ਤੇ ਜਾਦੂ ਗਿਰੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰੇ ਦੀ ਘੀ ਦੋਏ ਮਹਤਵ ਆਵਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨ।

ਭਾਗ ਤੇ ਲਚ਼ਮੀ (ਬਿਵਦਮਾਤਾ ਦੇ ਲੇਖ) ਕਤਥੈ ਚ ਭਾਗ ਤੇ ਲਚ਼ਮੀ ਦੋਨੇ ਗੀ ਪਾਤਰ ਬਨਾਈ ਚਿਤ੍ਰਣੇ ਕਾਰਣ, ਇਹ ਕਤਥ ਬੀ ਇਸਸੈ ਜੁਮਰੇ ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੀ ਲੈਨੀ ਚਾਹਿਦੀ। ਇਸਸੈ ਸਾਂਗੈਹ ਵੀ ਭਾਗ ਸ਼ੀਰਘ ਕਤਥ ਬੀ ਇਸਸੈ ਚਾਲਲੀ ਦੀ ਏ।

ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਖੇਡ (ਵਿਵਦਮਾਤਾ ਦੇ ਲੇਖ) ਦੀ ਇਸ ਕਤਥੈ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁਖ ਪਾਤਰ ਬੁਲਬੁਲ ਅਸਲ ਚ ਇਕ ਪਰੀ ਏ, ਜੇਹੜੀ ਰਾਤੀਂ ਜਨਾਨੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰੀ ਲੈਨਦੀ ਤੇ ਦਿਨੋਂ ਫ਼ਹੀ ਬੁਲਬੁਲ ਬਨੀ ਜਨਦੀ।

“ਬਿ੦ ਮਾ੦ ਦੇ ਲੇਖ” ਦੀ ਇਕ ਕਤਥਾ ਏ ‘ਪਾਪੀ ਦਾ ਅੜਤ’ ਏਹਦੇ ਚ ਰਾਜੇ ਦੀ ਰਾਨੀ ਜਾਦੂਗਿਰਨੀ ਏ। ਓਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਫੂਲਾਂ ਗੀ ਸਿਰੈ ਪਰ ਕਿਲਲ ਮਾਰਿਥੈ ਉਸੀ ਪਕਖਰੁ ਬਨਾਈ ਦਿਨਦੀ ਏ। ਕਤਥੈ ਚ ਅਗੈ ਇਸ ਪਕਖਰੁ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਬਡਾ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਏ। ਏ ਕਤਥ ਬੀ ਇਸਸੈ ਬੰਗ ਚ ਰਕਖੀ ਜਾਈ ਸਕਦੀ ਏ।

6. ਨੀਤਿ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼-ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਤਥਾਂ

ਲੋਕ-ਕਤਥਿਆਂ ਚ ਸਿਕਖ-ਮੱਤ ਦੇਨੇ ਦੀ ਪਰਮਪਰਾ ਖਾਸੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ। ਇਸਕਰੀ ਏਹ ਵਰਗ, ਵਾਕੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਚ ਬੀ ਹਤਥ ਮਾਰਦਾ ਸੇਹੀ ਹੋਗਾ। ਪਰ ਕੇਇਥੋਂ ਕਤਥਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮਕਸਦ ਗੈ ਕੁਸੈ ਨੀਤਿ ਦੀ ਗਲਲੈ ਦੀ ਵਾਖਿਆ ਕਰਨੀ ਜਾਂ ਕੋਈ (ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਨਾ ਹੁਨਦਾ ਏ। ਜਿਧਾਂ ਬਿ. ਮਾ. ਦੇ ਲੇਖ) ਦਿਯਾਂ ਕਤਥਾਂ ਨ ਮਲਾ ਤੇ ਬੁਰਾ ਤੇ ਦਰੁਸਤੀ। ਇਧਾਂ ਗੈ “ਫ਼ਾਡਾਂ ਦੇ ਅਤਥਰੁ” ਦੀ ਕਤਥ ਗੁਆਲ ਮੈਂਧਾ ਏ, ਜੇਹਦੇ ਖੀਰ ਪਰ ਨੀਤਿ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਮਰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦੋਂ ਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਏ:

“ਸਾਂਸਾਰੈ ਚ ਸਾਰੇਆਂ ਕਮਾਂ ਦਿਯਾਂ ਸਫਲਤਾ ਕਨੈ ਸਾਧਨਾ ਲੇਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮੂਲ ਏ ਕਨੈ ਕਰਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਏ।”

ਮਾਝ ਦੀ ਸੀਸ (ਡੋ. ਲੋ. ਕ.) ਟਕੋਹਦੇ ਤੌਰ ਪਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਨੇ ਆਵਲੀ ਕਤਥ ਏ। “ਫਾਡਾਂ ਦੇ ਅਤਥਰੁ” ਚ ਜਿਨ੍ਹੀ ਕੀਤੀ ਤਿਨੀ ਪਾਈ ਅਰਥਾਤ् ਜੋ ਕਰੈ ਸੋ ਭਰੈ ਕਤਥੈ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਨੀਤਿ ਸਿਖਿਆ ਏ।

ਡੋ. ਲੋ. ਕਤਥਾਂ ਦੀ ਕਤਥ ਮਨੈ ਦਾ ਖੋਟ ਬੀ ਨੀਤਿ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਏ। (ਸ਼ਿਵ ਬੋਲੇ, ਦਿਕਖੇਆ ਪਾਰਵਤੀ, ਏਹ ਆਦਮੀ ਦਿਲਾ ਦਾ ਬੜਾ ਖੁਲਾ ਏ। ਅਗੇ ਆਸਤੈ ਸਦਦ ਵੀ ਓਹਾਂਦੀ ਕਰਨੀ ਜੇਹੜਾ ਦਿਲੈ ਦਾ ਨੇਕ ਹੋਏ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੌਹਕੇ-ਲੌਹਕੇ ਵਰਗ ਚਾ ਬਚੀ-ਬਚਾਈ ਦਿਯਾਂ ਲੋਕ-ਕਤਥਾਂ ਵਿਧਾਨ ਵਰਗ ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਿਆਂ ਜਾਂਗਨ।

7. ਸ਼ੁਦਧ ਮਨੋਰੰਜਨ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਤਥਾਂ

ਜਿਧੀਆਂ: (ਡੋ. ਲੋ. ਕਤਥਾਂ ਚ) ਖੋਤੇ ਦੀ ਚੋਰੀ, ਕੁਛੇ ਗੀ ਲਤ, ਆਲਸੀ ਟਬ਼ਰ, ਸ਼ੇਰਾ ਦਾ ਦਿਲ, ਸ਼ੱਜੋਗੈ ਦੀ ਗਲਲ, ਪੁੰਥ ਤੇ ਚਾਰ ਸਥਾਨੇ ਚੋਰ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਤਥਾਂ ਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੈ “ਫਾਡਾਂ ਦੇ ਅਤਥਰੁ” ਚ ਚਮਕੇ ਕਨੈ ਅਮਕੇ ਦਾ ਫੁਲ ਤੇ ਸੂਨਹੀ ਮੂੰਖੂ ਇਤਿਹਾਸੀ ਵਰਗ ਦਿਯਾਂ ਕਤਥਾਂ ਨ।

“ਮਨੈ ਦਾ ਪਾਪ” ਚ- ਮਨੈ ਦਾ ਪਾਪ, ਧਰਮਾ ਦਾ ਪਾਲਨ, ਮਿਤਰਾਂ ਕੋਠੀ, ਚੋਰ ਸ਼ਾਹ, ਗਰੀਬੀ ਗੈ ਕਚਵੀ ਏ, ਛੋਟੂ ਭਾਇਆ, ਪਾਰਸ ਰਾਜਾ, ਖਾਨਦਾਨੀ ਅੜੀ, ਜੁਡਤ ਗੁੰਗਾ ਬਾਸਨ ਤੀਰਥ ਬਾਸਨ, ਹੂਰਾਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਤੇ ਬੁਦ਼ਿਮਾਨ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ- ਸਾਰਿਆਂ ਮਨੋਰੰਜਨ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਤਥਾਂ ਨ।

“ਇਕ ਦਾ ਰਾਜਾ” ਚ ਜਾਹੂ ਤੇ ਮਸਾਨ ਮਨੋਰੰਜਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਤਥ ਏ।

16.4. ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਦੇ ਜ਼ਾਨ ਦੀ ਪਰਖ

ਆਆ, ਛਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਵੀ ਪਰਖ ਕਰਵੋ

16.3.3-. ਸ਼ੇਈ ਤੱਤਰ ਪਰ ਗੋਲਾਧਾਰਾ ਬਨਾਓ।

1. ਪਸ਼ੁ-ਪੈਂਥੀ ਮਨੁਕਖੋਂ ਆਹਾਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨੇ ਨਾਲ:
 ਕ). ਸੁਹਾਵਰੇਂ ਚ ਚ   ਖ). ਸਿਠਨਿਧੀਂ ਚ
 ਗ). ਲੋਕ ਕਤਥੋਂ ਚ   ਘ) ਫਲੌਹਨਿਧੀਂ
2. ਲੋਕ ਕਤਥੋਂ ਚ ਅਤ ਅਕਸਰ:
 ਕ). ਸੁਖਾਂਤ ਹੋਵਾ ਏ   ਖ). ਦੁਖਾਂਤ ਹੋਵਾ ਏ
 ਗ). ਦੇਆਸੀ ਆਹਲੀ ਹੋਵਾ ਏ   ਘ) ਲੜਾਈ-ਘਾਮੇਂ ਆਹਲਾ ਹੋਵਾ ਏ
3. ਮਾਨਵੀਕਰਣ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਲਭਦੀ ਏ:
 ਕ). ਲੋਕਗੀਤਿਂ ਚ   ਖ). ਲੋਕ-ਕਤਥੋਂ ਚ
 ਗ). ਫਲੌਹਨਿਧੀਂ ਚ   ਘ) ਸੁਹਾਵਰੇਂ ਚ

16.4. ਸਰਾਂਸ਼

ਲੋਕ-ਕਤਥ ਸੁਨਨੇ-ਸਨਾਨੇ ਵੀ ਸੈਹਜ ਪ੍ਰਵ੃ਤਿ ਏ। ਲੋਕ-ਕਤਥੋਂ ਰਾਹੋਂ ਮਨੋਰੰਜਨ ਹੋਵਾ, ਅਨੁਭਵੋਂ ਗੀ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਏ ਤੇ ਜਾਨ ਚ ਬੀ ਬਾਦਾ ਹੋਵਾ ਏ। ਲੋਕ-ਕਤਥਾਂ ਕੁਸੈ ਬੀ ਜਾਤਿ ਦਿਯਾਂ ਓਹ ਮਾਲਾ ਹੋਵਿਦਿਯਾਂ ਨ ਜਿੰਦੇ ਚ ਤੱਦੇ ਰੀਤਿ-ਰਵਾਜ, ਪੂਜਾ-ਪਾਠ, ਆਖਥਾ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਫੁਲਲ ਲਗਗੇ ਦੇ ਹੋਵਦੇ ਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਿਤਵ ਲੋਕ-ਕਤਥਾਂ ਕਰਿਦਿਯਾਂ ਨ।

16.5 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ

ਟਬਰ - ਪਰਿਵਾਰ

ਸੈਹਜ - ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਪਰ, ਸ਼ਵਤ

दरुस्त - ठीक

16.6 अभ्यास आस्तै सुआल

1. डा. वीणा गुप्ता हुंदे मताबक लोक- कत्थें दे वर्गीकरण बारै जानकारी पेश करो।

---

2. प्रो. रामनाथ शास्त्री मताबक लोक-कत्थें बारै दे वर्गीकरण पर विस्तृत लेख लिखो।

16.7 जवाब सूची

16.3.1   1. स्हेई   2. गल्त   3. स्हेई

16.3.2   1. ग   2. क   3. ख

16.8 संदर्भ पुस्तकां

1. डोगरी साहित्य दा इतिहासः जितेन्द्र उधमपुरी

2. ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ: ਕਰਨਲ ਸ਼ਿਵਨਾਥ
  1. ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਜਿਤੇਨਦ੍ਰ ਉਧਮਪੁਰੀ
  2. ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਕਰਨਲ ਸ਼ਿਵਨਾਥ
  3. ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਅਦਬ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਚੋਲ, ਦੇਸ਼ਬੰਧੂ ਡੋਗਰਾ ‘ਨੂਤਨ’

(ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਦਾ ਅਰ्थ, ਪਰਿਆਸ਼ਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ)

ਰੂਪਰੇਖਾ

- 17.1 ਉਦੇਸ਼/ ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ
- 17.2 ਪਾਠ ਪਰਿਚੇ
- 17.3 ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਦਾ ਅਰ्थ, ਪਰਿਆਸ਼ਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ
  - 17.3.1 ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਦਾ ਅਰ्थ
  - 17.3.2 ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਦਿਯਾਂ ਪਰਿਆਸ਼ਾਂ
  - 17.3.3 ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ
  - 17.3.4 ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਦਿਯਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ
  - 17.3.5 ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ
- 17.4 ਸਰਾਂਸ਼
- 17.5 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ
- 17.6 ਅੰਭਾਸ ਆਸਟੈ ਸੁਆਲ
- 17.7 ਜਵਾਬ ਸੂਚੀ
- 17.8 ਸਾਂਦਰਭ ਸੂਚੀ

17.1 ਉਦੇਸ਼/ ਅਪੇਕ਼ਿਤ ਪਰਿਣਾਮ

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਐ:

ਲੋਕਗਾਥਾ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਾਨਾ ਤੇ ਲੋਕਗਾਥਾ ਦੀ ਪਰਿਆਸ਼ਾਏਂ ਰਾਹੋਂ ਲੋਕਗਾਥਾ ਦੇ ਅਰਥ ਗੀ ਸਪ਼ਸ਼ਟ ਕਰਨਾ।

ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ

1. ਲੋਕਗਾਥਾਏਂ ਪਿਚਛੇ ਜਨਮਾਨਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾਏਂ ਗੀ ਸਮਝੀ ਸਕਗੇਓ।
2. ਲੋਕ-ਗਾਥਾਏਂ ਦੀ ਮੁੱਤਰ ਗੀ ਸਮਝੀ ਸਕਗੇਓ।

17.2 ਪਾਠ-ਪਰਿਚੇ

ਪਾਠ ਵਿਦਾਰਥਿਆਂ! ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਏਹ ਦਰਸੇਅਾ ਗੇਦਾ ਏ ਜੇ ਲੋਕਗਾਥਾ ਕੁਸੀ ਆਖਦੇ ਨ ਤੇ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਵਿਦਾਨੋਂ ਆਸੇਅਾ ਦਿੱਤੀ ਗੇਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਏਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਚ ਓਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਗੀ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰ ਕੀਤਾ ਗੇਦਾ ਏ।

17.3 ਲੋਕਗਾਥਾ ਦਾ ਅਰਥ ਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਪਾਠ ਵਿਦਾਰਥਿਆਂ! ਆਓ ਹੂਨ ਅਸ ਲੋਕਗਾਥਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਤੇ ਲੋਕਗਾਥਾ ਦਿਯੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਏਂ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਚੈ।

17.3.1 ਲੋਕਗਾਥਾ ਦਾ ਅਰਥ

ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਚ ਲੋਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਏਹਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਧਾਏਂ ਕਨੈ ਹੋਏ ਦਾ ਏ ਜਿਧਾਂ ਲੋਕ ਕਤਥਾਂ ਲੋਕਗੀਤ ਆਦਿ। ਉਸੈ ਚਾਲਲੀ ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਬੋਧਕ ਏ ਤੇ ਗਾਥਾ ਦਾ ਅਰਥ ਲਮ੍ਮੀ ਗਾਈ ਜਾਨੇ ਆਹਲੀ ਕਤਥ। ਅਂਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਬੈਲੈਡ(Balad) ਸ਼ਬਦ ਲੋਕਗਾਥਾ ਦਾ ਪਰਿਧਿਵਾਚੀ ਏ। ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਅਰਥ ਏ, ਲੋਕੋਂ ਦੁਆਰਾ ਗਾਈ ਜਾਨੇ ਆਹਲੀ ਗਾਥਾ ਅਰਥਾਤ ਕਤਥ। ਪਰ ਏਹ ਕਤਥ ਆਮ ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕੋਂ ਦੀ ਨੇਈ ਹੋਂਦੀ। ਏਹ ਛੰਦੋਬੜ੍ਹ ਕਤਥਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਭਾਦਰ ਸੂਰਮੌਤੇ ਤੇ ਲੋਕਪ੍ਰਸਿਦ਼ ਨਾਯਕੋਂ ਦਿਧਾਂ ਹੋਂਦਿਧਾਂ ਨ ਵੈਦਿਕ ਯੁਗ ਚ ਉਸੀ ਸ਼ੁਭ ਮੌਕੇ ਤੱਥਕ ਗਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਗੀਤਾਂ ਗੀ ਗਾਥਾ ਆਕਖੇਆ ਜਾਂਦਾ ਹਾ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਚ ਪਦ ਜਾਂ ਗੀਤ, ਬਾਹੁ ਦੇ ਗੀਤ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੰਤ੍ਰ ਤੇ ਛੰਦ ਗਾਥਾ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਦੇ ਬੋਧਕ ਹੈ। ਪਰ ਅਜ਼ਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਚ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਦੇ ਅਨੰਤ ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਮੂਹੂਜਵਾਨੀ ਦੀ ਪੰਚਾਂ ਚ ਗੈ ਪੀਢੀ ਦਰ ਪੀਢੀ ਇਕ ਗਾਯਕ ਕੋਲਾ ਦੁਏ ਗਾਯਕ ਤਗਗਰ ਸਫਰ ਕਰਦਿਧਾਂ ਨ। ਲੋਕਮਾਨਸ ਦੀ ਬਰਾਸਤ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਏਹ ਮੁਹੂ ਜਬਾਨੀ ਦੀ ਪੰਚਾਂ ਚ ਗੈ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਏ ਤੇ ਇਸੈ

ਪੰਚਪਰਾ ਚ ਲੈਤ ਤਾਲ ਕਨੈ ਅਗੈ ਢਰਦੀ ਏ। ਲੋਕਗਾਥਾ ਦੀ ਪਰਮਪਰਾ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪੈ ਚ ਹੋਂਦੇ ਹੋਈ ਲੋਕ ਗਾਧਕੇਂ ਦੀ ਗੋਦੀ ਚ ਗੈ ਪਲਦੀ ਸਠੌਂਦੀ ਰੇਹੀ।

17.3.2 ਲੋਕਗਾਥਾ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾਸ਼ਾ

ਏਨਸਾਇਕਲੋਪੀਡਿਆ ਬਿਟੇਨਿਕਾ ਚ ਲੋਕਗਾਥਾ ਦੀ ਇਕ ਐਸੀ ਪਦ ਸ਼ੈਲੀ ਆਕਖੇਆ ਗੇਦਾ ਏ ਜੇਹ੍ਹਦੇ ਚ ਕੁਸੈ ਪਰਾਨੀ ਕਤਥ ਦਾ ਸਧਾਰਣ ਵਰਣਨ ਹੋਏ। ਜੇਹ੍ਹਦਾ ਰਚੇਤਾ ਗੁਮਨਾਮ ਹੋਂਦੇ ਨ ਤੇ ਲਲਿਤ ਕਲਾ ਦੀ ਬੀਕਿਧਿਆਂ ਬਾਅਦ ਮੌਖਿਕ ਪਰਾਂਪਰਾ ਚ ਰਾਵੈ। ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਅਧਿਯਨ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਪਥਚਮੀ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਮਤਾ ਸਾਰਾ ਆਸਰਾ ਲੈਤਾ ਦਾ ਏ ਤਉ ਕਰੀ ‘ਲੋਕਗਾਥਾ’ ਸ਼ਬਦ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਬੈਲੈਡ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਨੇਈ ਏ ਪਰ ਤਉ ਅਰਥ ਕਨੈ ਮਤੀ ਸਾਰੀ ਸਮਾਨਤਾ ਰਖਦਾ ਏ ਕੀਜੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਚ ਕਤਥ ਕਹਾਨੀ ਆਹਲੇ ਲੋਕਗੀਤਿਆਂ ਗੀ ਬੈਲੈਡ ਗਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ।

ਬੈਲੈਡ ਤੇ ਲੋਕਗਾਥਾ ਦੇ ਅਰਥ ਗੀ ਸਪ਼ਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਡਬਲਯੂ ਪੀ.ਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਗਲਾਨਾ ਏ ਬੈਲੈਡ ਇਕ ਕਥਾਤਮਕ ਗਧੇ ਕਾਵਿ ਏ ਜੇਹ੍ਹਡਾ ਲੋਕਵਾਣੀ ਰਾਹੋਂ ਰੂਪ ਵਿਦਾਨ ਗੀ ਲੇਈ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤੇ ਜੇਹ੍ਹਦੇ ਚ ਗੀਤ ਤੇ ਕਤਥ ਦੌਨੇ ਦੇ ਤਤਵ ਮਜੂਦ ਹੋਂਦੇ ਨ।

ਸ਼ਿਵ ਨਿਰੰਝੀ ਹੁੰਦੇ ਮਤਾਬਕ ਧਾਰਮਕ ਪੁਰਾਣਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਲੋਕ ਨਾਥਕੇਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ ਗੀ ਆਧਾਰ ਮਨ੍ਨਿਧੈ ਲੋਕ ਕਲਿਪਨਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕੋਲਾ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋਇਧੈ ਲੋਕ ਗਾਧਕੇਂ ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਲੋਕੇਂ ਦੀ ਰੁਚਿ ਤੇ ਲੋਕ ਮਾਨਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਬਖਾਨ ਕਰਨੇ ਆਹਲੀ ਰਚਨਾ ਲੋਕਗਾਥਾ ਏ।

ਜੀ. ਐਲ ਕਿਟਰੇਜ ਹੋਰੋਂ ਲੋਕਗਾਥਾ ਗੀ ਕਥਾਤਮਕ ਜਾਂ ਗੀਤ ਕਥਾ ਆਕਖੇ ਦਾ ਏ।

ਭਾ. ਸਤਿ ਗੁਪਤ ਹੁੰਦਾ

ਆਖਨਾ ਏ ਜੇ “ਲੋਕਗਾਥਾ
ਕਥਾਨਕ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ
ਲਮਾ ਗੀਤ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਉਸਦੇ
ਚ ਕੁਸੈ ਇਕ ਵਿਕਿਤ ਦੇ
ਜੀਵਨ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਹੋਂਦਾ ਏ
ਤੇ ਏਹੜਾ ਅਕਾਰ ਆਮ ਗੀਤੋਂ
ਕੋਲਾ ਬੜਾ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਏਹ

ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ

17.3.3 ਸ਼ੇਈ ਕਥਨ ਪਰ (✓) ਦਾ ਤੇ ਗਲਤ ਪਰ (✗) ਦਾ ਨਸ਼ਾਨ ਲਾਓ।

1. ਕਾਰਕੇ-ਬਾਰੇਂ ਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਪ੍ਰਸਿਦ्ध ਲੇਖਕ ਹੋਵੇ ਨਾ। ()
2. ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਆਸਟੈ ਅੰਗੇਰੀ ਚ ਬੇਲੇਡ ਸ਼ਬਦ ਬਰਤੋਂਦਾ ਏ। ()
3. ਨਾਥ, ਦੁਆਲੇ, ਪਚਾਲੇ ਬਗੇਰਾ ਸਾਫ਼ੀ ਲੋਕ ਗਾਥਾਂ ਗੀ ਜੀਂਦੇ ਰਕਖਨੇ ਆਹਲੇ ਪਾਤ੍ਰ ਨਾ। ()

ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਰਮਪਰਾ ਰਾਹੋਂ ਗਾਯਨਬੜ੍ਹ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤੇ ਕਨੈ ਗੈ ਏਹੜੀ ਕਥਾ ਚ ਅਸਾਧਾਰਣ ਕ੃ਤਿਧਿਆਂ ਤੇ
ਵਿਕਿਤਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੋਂਦਾ ਹੈ। ਏਹ ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਲੋਕਜ਼ਾਨ ਦੇ ਅਨਸਥਾਨ ਖ਼ਜਾਨੇ ਕਨੈ ਮਰੋਚੀ
ਦਿਧਾਂ ਹੋਂਦਿਧਾਂ ਨਾ। ਇੰਦੇ ਚ ਪਰਾਨੀ ਰੀਤਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨੋਂ ਦਾ ਬੀ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਏ।

ਭਾ० ਗੋਵਿੰਦ ਚਾਤਕ ਹੋਰੋਂ ਲੋਕਗਾਥਾ ਦੀ ਪਰਿਆਵਰਾ ਇਸ ਚਾਲੀ ਦਿਤੀ ਦੀ ਏ:- ਲੋਕਗੀਤਿਆਂ ਦੇ
ਮਕਾਬਲੇ ਚ ਲੋਕਗਾਥਾ ਸਿਰਫ ਕਿਸ ਖਾਸ ਲੋਕੇਂ ਤਗਰ ਗੈ ਸੀਮਤ ਰੌਹਿਦਿਧਾਂ ਨਾ। ਏਹ ਅਕਸਰ
ਕੁਸੈ ਖਾਸ ਮੌਕੇ ਪਰ ਗਾਈ ਜਾਂਦਿਧਾਂ ਨਾ। ਕੀਜੇ ਏਹ ਅਕਾਰ ਚ ਇਨ੍ਹਿਆਂ ਲਮਿਆਂ ਹੋਂਦਿਧਾਂ ਨ ਜੇ
ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੇਤਾ ਰਖਨਾ ਤੇ ਗਾਨਾ ਸੌਕਖਾ ਨੇਈ। ਲੈਡ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਨੈ ਬੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚ ਏਕਤਾ ਨੇਈ ਹੋਂਦੀ।
ਇਸਕਰੀ ਜਨਸਥਾਰਣ ਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਸਟੈ ਕੋਈ ਆਈਸ਼ਨ ਨੇਈ ਲਭਦਾ।

17.3.4 ਲੋਕਗਾਥਾਂ ਦਿਧਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਾਂ:-

ਅਜ਼ਾਤ ਰਚੇਤਾ:- ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਦੀ ਬਾਕੀ ਵਿਦਾਏਂ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਏਹੜੇ ਰਚੇਤਾ ਬਾਰੈ ਬੀ
ਕੋਈ ਠੋਸ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨੇਈ ਲਭਦਾ। ਇਕ ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਦ੍ਰਾਰਾ ਰਚੀ ਦਿਧਾਂ ਲੋਕਗਾਥਾ ਸੀਮਤ ਖੇਤਰ
ਮਤਾਬਕ ਬਦਲੋਂਦੇ ਰੂਪ ਕਨੈ ਇਕ ਕੋਲਾ ਦੁਈ ਪੀਢੀ ਤਗਗਰ ਸਫਰ ਕਰਦੀ ਏ ਜਿਸ ਕਰੀ ਏਹ ਲੋਕ
ਵਸਤੂ ਬਨੀ ਜਾਂਦੀ ਏ।

स्थानी रचेता:- लोकगाथा कुसै बिशेश लाके दे बसनीकें दी आस्था विश्वास इतहासक घटना महापुरश ते वीर पुरशों कन्नै सरबन्धत होंदिया न। इस करी इंदी रचना खेतरी स्तर पर होंदी ऐ।

संगीत तत्वः- लोकगाथा दा सभनें थमां रोचक तत्व संगीत ऐ। संगीत कारण गै एह्लोक विद्या सारी विधाएं कोला बक्खरी ऐ कीजे एह्ले इक कथ्य होंदी ऐ जिसी लोक गायक गाइयै सनादें न। लोक गायक इसदे च संगीतात्मकता पैदा करने गितै अपनी स्फूलता ते रुचि मताबक केर्ड वाद्य यंत्र बी बजांदे न।

रस योजना:- लोकगाथा दा गायक आमतौरे पर शहीद वीर योद्धा त्यागी बलिदानी जां कुसै बड्हे उद्देश्य ताँइं कुर्बानी देने आह्ला होंदा ऐ। इस करी एह्ली शुरुआत वीर रस कन्नै ते अंत शांत जां करूण रस कन्नै होंदा ऐ।

अलंकृत शैली दा अभावः- लोक साहित्य दी विधा होने कारण अर्थात आम लोकें द्वारा रचे जाने दे कारण एह्ले सरल ते सधारण होंदियां न। नां गै एह्ले भाशा च अलंकार ते नां गै स्थिरता होंदी ऐ।

खुआन ते मुहावरे दा प्रयोगः- लोकें दी देख रेख च पनपने आह्ले इस विधा च खुआन ते मुहावरे दा बेरोकटोक प्रयोग होए दा होंदा ऐ।

पदें दी पुनरावृति:- लोकगाथा दा गायक इसी पेश करदे होई एह्ले किश प्रसंगें गी गै गांदा ऐ। ओह्ले एह्ली किश सतरें गी बार-बार दुर्हांदा ऐ जे रोचकता ते मिठास बनी रवै।

अस्पश्ट इतहासकिता:- लोकगाथाएं दे नायक पौराणिक, अलौकिक, काल्पनिक जां इतहासक बी होई सकदे न। लोकें दी रुचि दे मताबक इंदा गायन होंदा ऐ। इतहासक तत्थें कन्नै उंदा मेल खाना जरुरी नेई। इसकरी उंदे कथानक च इतहासक तत्व अक्सर स्पश्ट ते पुश्ट नेई होंदे।

चमत्कार:- लोकगाथाएं च आमतौर पर चमत्कार आहली घटनाएं दी भरमार होंदी ऐ ते इंयै तत्व इंदी रोचकता ते आर्कशन गी बधांदे न।

खास जाति दे गायक:- लोकगाथाएं दे गायक कुसै खास जाति कन्नै गै सरबन्ध रखदे न। जेहङ्गे परंपरा थमां इंदा गान बखान करदे औंदे न।

छंद्बोबद्ध:- लोकगाथा इकै छंद च बज्झी दियां होंदियां न। जद गै लोकगीत बक्खो-बक्ख छंदे च रचे गेदे होंदे न लोकगाथाएं दा छंद गाथा छंद खुआंदा ऐ।

लोक ज्ञान:- एह लोक ज्ञान दे अनसम्भ खजाने आस्तै भरोची दियां होंदिया न। कीजे इंदे च असधारण व्यक्तियें ते उंदे कारनामे दा चित्रण होंदा ऐ जेहङ्गे आम लोकें दे ज्ञान ते प्रेरणा दा स्रोत बनदे न।

कथानक प्रधान:- लोकगाथां कथानक उपर अधारत होंदियां न। इसदे कथा तत्वे च कुसै इक व्यक्ति दे जीवन दा चित्रण होंदा ऐ ते कथानक प्रधान होंदियां न।

17.3.5 हासल कीते गेदे ज्ञन दी परख

आओ, हासल कीते गेदे ज्ञान दी परख करचै

17.3.5 स्वेच्छा उत्तर पर गोलाधारा बनाओ।

1. लोकमानस आसेआ रची गेदी लम्मी गेय गाथा गी आखदे न:
  - क). गाथा ख). बीर गाथा ग). लोक गाथा घ) मानस गाथा
2. लोकगाथा गी कथात्मक जां गीत कथा आक्खे दा ऐ
  - क). जी.ए.ल. किटरेज होरें ख) डा. सत्य गुप्त होरें
  - ग). डा. सत्येन्द्र होरें घ). भोला नाथ तिवारी होरें
3. रुल्लै दी कूल
  - क). कारक ऐ ख). बार ऐ ग). प्रेम गाथा ऐ घ). प्रेम गीत ऐ

17.4. सरांश

लोकगाथा इक लम्मा गीत होंदा ऐ। जेह्दे च कुसै असधारण व्यक्ति दे जीवन दा व्यक्तियें दा वर्णन होंदा हे। एहे लोक गाथा लोकज्ञान दे अनसम्भ खजाने कन्ने भरोची दियां होंदियां न। इंदे च परानी रीतियें दे अनुशठानें दा बी वर्णन मिलदा ऐ। डोगरी लोक गाथाएं च मुक्ख तौर पर कारका ते बारा मिलदियां न।

17.5 कठन शब्द

पौराणिक - पुराणे कन्ने सरबंधत

गेय - गाए जाने आह्ली जां आह्ला

स्थानी - मकामी

17.6 अभ्यास आस्तै सुआल

- लोक गाथाएं दियां कोई दो परिभाशा लिखो

- लोक गाथाएं दियां विशेषतां दर्सो।

17.7 जवाब सूची

17.3.1	1. गल्त	2. सहर्द	3. सहेई
17.3.2	1. ग	2. क	3. ख

17.8 संदर्भ पुस्तकां

1. डुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
8. डुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।

(ਲੋਕ ਗਾਥਾਏਂ ਦਾ ਵਰ्गੀਕਰਣ)

ਰੂਪਰੇਖਾ

- 18.1 ਉਦੇਸ਼ / ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ
- 18.2 ਪਾਠ ਪਰਿਚੇ
- 18.3 ਲੋਕ ਗਾਥਾਏਂ ਦਾ ਵਰ्गੀਕਰਣ
  - 18.3.1 ਕਾਰਕਾਂ
  - 18.3.1 ਬਾਰਾਂ
  - 18.3.1 ਪ੍ਰੇਮਗੀਤ
  - 18.3.1 ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ
- 18.4 ਸਰਾਂਸ਼
- 18.5 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ
- 18.6 ਅੰਭਿਆਸ ਆਸਟੈ ਸੁਆਲ
- 18.7 ਜਵਾਬ ਸੂਚੀ
- 18.8 ਸਾਂਦਰਭ ਸੂਚੀ

18.1 ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਐ:-

ਬਕਖ-ਬਕਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਆਸੇਆ ਲੋਕਗਾਥਾਏਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਵਰਗੀਕਰਣ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੇਨਾ।

ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ

1. ਤੁਸ ਲੋਕ ਗਾਥਾਏਂ ਦਾ ਮੂਲਧਾਂਕਨ ਕਰਨੇ ਚ ਸਕ਼ਸਮ ਹੋਈ ਜਾਹੁਗੇਓ

2. ਤੁਸ ਲੋਕ ਗਾਥਾਏਂ ਪਿਚਛੇਂ ਜਨਮਾਨਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਗੀ ਸਮਝੀ ਸਕਗੇਓ।

18.2 ਪਾਠ-ਪਰਿਚੇ

ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਵਿਦਵਾਨੇਂ ਜਿੰਦੇ ਚ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਬੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨ, ਆਸੇਆ ਲੋਕਗਾਥਾਏਂ ਦੇ ਵਰ्गੀਕਰਣ ਬਾਰੈ ਸਰੋਖੜ ਜਾਨਕਾਰੀ ਮੁਹੇਇਆ ਕਰੋਆਈ ਗੇਦੀ ਏ।

18.3 ਲੋਕਗਾਥਾਏਂ ਦਾ ਵਰ्गੀਕਰਣ

ਕੁਸੈ ਬੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਲੋਕਗਾਥਾਏਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ ਕਰਦੇ ਬੇਲ੍ਲੈ ਉਸਦੇ ਖੇਤਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਏਂ ਗੀ ਧਿਆਨ ਚ ਰਖਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਏ ਕੀਜੇ ਹਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਪਨੀ ਇਤਹਾਸਕ ਪ੍ਰਤੀਭਾਵਿਤਾ, ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਢਾਂਚਾ ਸਾਂਸਕ੃ਤਕ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਅਰਥਾਤ ਲੋਕਗਾਥਾ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਣ ਚ ਸਿਦਧਾਂਤ ਦੀ ਕੋਈ ਇਕਰੂਪਤਾ ਆਹਲੀ ਗਲਲ ਨੇਈ ਹੋਂਦੀ।

ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਵਿਦਵਾਨੇਂ ਅਪਨੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਕਨੈ ਡੋਗਰੀ ਲੋਕ ਗਾਥਾਏਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ।

ਡੋਗਰੀ ਲੋਕ ਵਾਰਤਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰੋ. ਸ਼ਿਵ ਨਿਰਮਾਲੇਹੀ ਹੋਰੇਂ ਡੋਗਰੀ ਲੋਕਗਾਥਾਏਂ ਦਾ ਅਧਿਅਨ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਤਨੌਰੀ ਚੱਡੇ ਵਗੋਂ ਚ ਰਕਖੇ ਦਾ ਏ:

1. ਦੇਵ ਗਾਥਾਂ (ਕਾਰਕਾਂ)
2. ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਾਥਾਂ
3. ਯੋਗਪਰਕ ਗਾਥਾਂ
4. ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲੋਕ ਗਾਥਾਂ

ਸ਼੍ਰੀ ਓਮ ਗੋਸ਼ਵਾਮੀ ਹੋਰੇਂ ਡੋਗਰੀ ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਨਾਂਡ ਦੀ ਕਤਾਬੈ ਚ ਡੋਗਰੀ ਲੋਕਗਾਥਾਏਂ ਗੀ ਸਤਿ ਹਿੱਸੇ ਚ ਬੰਡੇ ਦਾ ਏ:

1. ਕਾਰਕਾ

2. अंजलिया
3. मसाहदे
4. चेत्तरी गाथां
5. स्थोतियें सरबंधी (गाथा लोरियां)
6. छिंजा
7. बारां

प्रो० रामनाथ शास्त्री होरें
डोगरी लोकगाथाएं दा
वर्गीकरण सत्तें जमातें च
कीते दा ऐ:-

1. आदर्श बलिदान
गाथां (बाबा जित्तो, दाता
रणपत आदि)
2. वीर गाथा (मियां
डीडो, राम सिंह
पठानिया)
3. लीजंड (राजा मंडलीक, बाबा सूरज शहीद बगैरा)
4. पुराण गाथां (बाबा सुरगल बाबा भैड़ आदि)
5. मिथक गाथां (भरथरी, गोपी चंद वगैरा)
6. जोग गाथां (भरथरी, गोपी चंद वगैरा)

हासल कीते गेदे ज्ञान दी परख

18.3.1 खाल्ली थाहर पुर करो।

1. लोकमानस आसेआ रची गेदी लम्मी गेय वीर गाथा गी-----
आखेआ जंदा ऐ।
2. डीडो ते जोरावर सिंह दियां डुग्गर च -----
प्रचलत ऐ।
3. स्तुति प्रार्थना गी डोगरी च ----- आखेआ जंदा ऐ।
4. कारक शब्द संस्कृत दे ----- शब्द थमां बने दा

7. मजलूम गाथां (मढ़ ब्लाक दे शहीदें दियां गाथां)

इ'नें सारें वर्गीकरणे दे आधार बक्खरे-2 न। शास्त्री हुंदा वर्गीकरण लोकगाथाएं दे कथानक दी इतहासक पृश्ठभूमि पर अधारत ऐ ते कुतै बलिदान लिजंड मिथक ते मजलूम नां कन्नै वर्गीकरण ऐ जेहङ्ग़ा बङ्ग़ा लम्मा चौड़ा रहेई होंदा ऐ। उत्थै दुइ बक्खी प्रो० शिव निर्माही होरें बड़े संखिप्त ते अधूरा जेहङ्ग़ा वर्गीकरण कीते दा ऐ। श्री ओम गोस्वामी द्वारा कीती दी एह जमात बंदी इक गुंजल जन रहेई होंदी ऐ। सरसरी तौरा पर एह सारे वर्गीकरण शैलीगत ते सुआतम दी द्रिश्टी कन्नै इकै जनेह न। पर फही बी भाव ते विशे च खासी भिन्नता ते बक्खरा पन नजरी औंदा ऐ।

डोगरी लोक गाथाएं च अज्जै तोड़ी द'ऊं भेत गै सामनै आए न। ओह न कारक ते बार। पर डोगरी लोकगाथा दा वर्गीकरण त्र'ऊं वर्ग च होए दा ऐ।

1. कारकां

2. बारां

3. प्रेमगाथां

18.3.1 कारकां

डोगरी शब्द कारक संस्कृत दे शब्द कारिका दा गै तद्भव रूप ऐ। कारिका दा अर्थ ऐ “‘श्लोक जां विशिश्ट कवता।’” छंदे च बज्जी दी नेही लै० आह्ली कत्थ कहानी जिं’दे च कुसे देवी देवते दी स्तुति प्रार्थना उं’दे चमत्कार, कारनामें जां फही जेहङ्दे च धर्म ते न्यां० दी खातर बलिदान देने आह्ले महापुरशें दे चर्चे होन ते लोकमानस जिस च धार्मिक आस्था रखदा होऐ उ’ऐ कारक खुआंदी ऐ। उसगी हर कोई लोकगायक नेई गांदा बल्के खास गायके दा परिवार पीढ़ी दर पीढ़ी उसगी जोड़दा ते गांदा ऐ। देवी देवते, सिद्ध पुरशें दी थाहर कन्नै जुड़े दे एह लोक गायक जोगी जां गारड़ी खुआंदे न। कारके गी गाने आस्तै ते इ'नेंगी सुर देने आस्तै इक अनुशासन दी लोड़ होंदी ऐ जे महान पुरश दी जीवनी ते उसदा बलिदानी खेत्तर उजागर कीता जा। इं’दे च करूण ते शांत रस दी प्रधानता होंदी

ऐ। पौराणिक देवी देवते शा लेइयै स्थानी कुल देवतें तगर सब्है लोकगाथा कारका गलाइयां जं'दियां ना जि'यां माता वैश्णो माता, कालका, बाबा जित्तो, बाबा मेइमल्ल, बुआ भागां, बुआ सत्यवती, दाता रणपत, बाबा हल्लो, बाबा सुरगल, बाबा भेड़, बाबा सिद्ध गोरिया ते बाबा बिरपा नाथ आदि।

18.3.2 बारां

ओह् गाथा जेह्दे च कुसै सूरमें दी छादरी होसले ते दलेरी दा गान होऐ ओह् बार खुआंदी ऐ। जि'यां कारके गी गाने आह्लै कुसै खास समुदाय कन्नै सरबंध रखदे न उस्सै चाल्ली 'बार' गी गाने आह्ले 'दरेस' होंदे न। दरेस मुसलमान होंदे हे ते राजस्थान दे चारण कवियें आंगर डोगरे राजें सूरमें सेनापतियें कन्नै जुद्ध खेत्तर च जाइयै उं'दे छादरी कारनामे दिखदे हे ते फिर उं'नेंगी बार च बन्नदे हे। इं'दा मुक्ख उदेश्य उं'दी छादरी दा ब्खान करना ते जुद्ध ते मैदान च गाइयै सपाइयें गी जोश देना होंदा हा। इस करी इं'नें गाथाएं च वीर ते रौद्र रस दी प्रधानता होंदी ऐ। डोगरी च किश नेहियां बारां बी हैन जिं'दे च वीर रस दे थाह करूण ते शांत रस ते हिंसा दे थाह अहिंसा दे तत्त न। जि'यां राजा भरदरी राजा गोपी चंद ते राजा होड़ी दे बारे च कोई बी वीर रस प्रधान नेई। अमूमन एह् गाथा इतहासक होंदियां हियां पर किश इतहासक नेई होंदियां, डोगरी बारे च वीर गुग्गा, राम सिंह पठानिया मियां डीडो, वज्जीर जोरावर सिंह, जरनैल बाज सिंह ते राजा हीरा सिंह दियां बारां प्रचल्लत न।

किश लोक गाथा नेहियां बी हैन जि'नेंगी नां कारक दे अंतर्गत ते नां गै बार दे अंतर्गत रक्खेआ जाई सकदा ऐ जि'यां शक्ति दे बक्ख-2 रूपें उपर गाई जाने आह्ली गाथा।

18.3.3 प्रेमगाथां

इस वर्ग तैव्त रक्खी गेदियां लोकगाथां लोकगीतें दे रूपें च बडियां प्रचल्लत न पर अध्ययन करने मगरा पता लगदा ऐ एह् गीत कुसै लोक गाथा च इक प्रसंग न जां एह् बी होई सकदा ऐ जे कुसै लोक कवि ने उस लोक गाथा दा सार कट्ठियै लोक गीत बनाई उडेआ होऐ।

ਤ'ਨੇਂ ਗੀਤੋਂ ਉਸ ਬੇਲਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਚ ਪ੍ਰਚਲਲਤ ਤ'ਨੇਂ ਸਭਨੋਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਹੋਂਦਾ ਏ ਜਿਸਗੀ ਆਮ ਆਦਮੀ ਜਾਨਦਾ ਏ। ਉਸ ਕਰੀ ਓਹ ਸਾਰੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੰਦੇ ਚ ਅਪਨੇ ਆਪ ਗੈ ਸਮਾਈ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨ।

ਪ੍ਰਕ੃ਤਿ ਚਿਤ੍ਰਣ:- ਲੋਕ ਗੀਤੋਂ ਚ ਪ੍ਰਕਥਿਤ ਚਿਤ੍ਰਣ ਬਡੇ ਸ਼ਬਦਾਵਕ ਢੰਗੈ ਕਨੌ ਹੋਏ ਦਾ ਏ। ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਚ ਪਲੇ ਮਠੋਏ ਦੇ ਮਨੁਕਖੈ ਦ੍ਰਾਰਾ ਰਚੇ ਦੇ ਝੁਨ੍ਹੇ ਨੋਂ ਗੀਤੇ ਚ ਪ੍ਰਕਥਿਤ ਚਿਤ੍ਰਣ ਬਡਾ ਸੁਮਕਨ ਲਗਦਾ ਏ।

ਸ਼ਵਚਨਦਤਾ:- ਲੋਕਗੀਤ ਸਾਹਿਤਿਕ ਗੀਤੋਂ ਆਂਗਰ ਘਡੇ ਤ੍ਰਾਸੇ ਨੇਈ ਗੇ। ਝੁਨ੍ਹੇ ਦਾ ਸੁਭ ਪ੍ਰਾਕ੃ਤਿਕ ਨਾਡੁਏਂ ਆਂਗੁ ਕੁਸੈ ਬੀ ਥਾਹ੍ਰਾ ਦਾ ਅਪਨੇ ਆਪ ਆਪਮੁਹਾਰਾ ਫੁਟ੍ਟੀ ਪੌਂਦਾ ਏ। ਏਹ ਛੰਦੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਦੀ ਸੌਗਲੋਂ ਥਮਾਂ ਮੁਕਤ ਹੋਂਦੇ ਨਾ। ਝੁਨ੍ਹੇ ਦਾ ਅਧਾਰ ਮਾਤ੍ਰਾ ਨੇਈ ਗੀਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਏ।

ਆਓ, ਹਾਜਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਵੋ

18.3.4 ਸ਼ਹੇਈ ਤੱਤ ਪਰ ਗੋਲਾਧਾਰਾ ਬਨਾਓ।

1. ਬਾਰਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਬਰਤੂਨ ਹੋਂਦੀ ਏ-
  - ਕ). ਸਾਹਸ, ਭਾਦਰੀ ਤੇ ਰੋਮਾਂਸ ਭਰੋਚੀ ਗਾਥਾਏਂ ਆਸਤੈ
  - ਖ) ਹਿਰਖ ਪਾਰ, ਬਲਿਦਾਨ ਦੇ ਭਗਤੀ ਭਰੋਚੀ ਗਾਥਾਏਂ ਲੇਈ
  - ਗ). ਜਾਂਗੀ ਲੜਾਈ, ਬਗਾਵਤ ਭਰੋਚੀ ਗਾਥਾਏਂ ਆਸਤੈ
  - ਘ). ਰੋਮਾਂਸ ਤੇ ਕਰਸਾਨੀ ਦੇ ਕਮੈ ਸਰਬਂਧੀ ਲੋਕ ਗਾਥਾਏਂ ਆਸਤੈ
2. ਝੁਨ੍ਹੇ ਦੇ ਚ ਬਾਰਾਂ ਨਾਂਡ ਦਿਯਾਂ ਲੋਕਗਾਥਾਂ ਨ
  - ਕ). ਬਾਵਾ ਸੁਰਗਲ, ਦਾਤਾ ਬਾਲਲਾ, ਦਾਤਾ ਰੰਗੂ
  - ਖ) ਰੁਲਲੈ ਦੀ ਕੂਲ, ਮਿਧਾਂ ਡੀਡੋ, ਰਾਜਾ ਮੰਡਲੀਕ
  - ਗ). ਦਾਤਾ ਰਣਪਤ, ਦਾਤਾ ਲੀਖੀਂ, ਦਾਤਾ ਰੰਗੂ
  - ਘ). ਬਾਵਾ ਭੋਤੋ, ਮੀਰਦਾਸ ਚੋਹਾਨ, ਹੀਰਾ ਹਰਣ

18.4. ਸਰਾਂਸ਼

ਡੋਗਰੀ ਲੋਕ ਗਾਥਾਏਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿੰਕੁ ਵਰ्गੇ ਚ ਬੰਡੇਆ ਗੇਦਾ ਐ- ਕਾਰਕਾ ਤੇ ਬਾਰਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਗਾਥਾਂ।
ਡੁਗਗਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਬੀਰ-ਛਾਦਰੇਂ ਦੀ ਭੂਮੀ ਐ ਇਸ ਲੇਈ ਡੁਗਗਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਚ ਕਾਰਕਾਂ ਤੇ ਬਾਰਾਂ ਆਮ
ਮਿਲਦਿਆਂ ਨ।

18.5 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ

ਸੂਰਮਾ	-	ਛਾਦਰ
ਭੂਮੀ	-	ਜਗਹ, ਥਾਹਰ, ਧਰਤੀ
ਬਲਿਦਾਨ		ਕੁਬਾਨੀ

18.6 ਅਭਿਆਸ ਆਸਟੈ ਸੁਆਲ

1. ਲੋਕਗਾਥਾਏਂ ਦੇ ਵਰ্গੀਕਰਣ ਬਾਰੈ ਵਿਸ਼ਤਾਰ ਚ ਬਣਨ ਕਰੋ।

---

2. ਸ਼ਿਵ ਨਿਰోਹੀ ਦ੍ਰਾਰਾ ਕੀਤੇ ਗੇਦੇ ਲੋਕਗਾਥਾ ਦੇ ਵਰ्गੀਕਰਣ ਪਰ ਲੋs ।

18.7 जवाब सूची

18.3.1 1. लोक गाथा 2. बारां 3. कारक 4. कारिका

18.3.2 1. क 2. ख

18.8 संदर्भ पुस्तकां

सहायक पुस्तकाः

1. डुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़।
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
8. डुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।

(संस्कृति दा अर्थ, परिभाशा ते तत्व)

रूपरेखा

- 19.1 उद्देश्य/ अधिगम परिणाम
- 19.2 पाठ परिचे
- 19.3 संस्कृति दा अर्थ, परिभाशा ते तत्व
  - 19.3.1 संस्कृति दा अर्थ
  - 19.3.2 संस्कृति दियां परिभाशां
  - 19.3.3 संस्कृति दे तत्व
  - 19.3.4 हासल कीते गेदे ज्ञान दी परख
- 19.4 सरांश
- 19.5 कठन शब्द
- 19.6 अभ्यास आस्तै सुआल
- 19.7 जवाब सूची
- 19.8 संदर्भ सूची

19.1 उद्देश्य

इस पाठ दा मुक्ख उद्देश्य ऐ:-

संस्कृति केह होंदी ऐ? संस्कृति दा अर्थ केह ऐ ? इस बारै जानकारी देना

अधिगम परिणाम

1. तुस संस्कृति दे तत्वे कन्वै परिचत होई जाहगेओ।
2. तुस दे संस्कृति खास करियै डुग्गर संस्कृति दे म्हत्तव कन्वै अवगत होई जाहगेओ।

3. तुस मूल्यांकन करने च सक्षम होई जाहै गेओ।

19.2 पाठ-परिचे

प्यारे विद्यार्थियो! इस पाठ च संस्कृति दा अर्थ समझाया गेदा ऐ ते बक्ख-बक्ख विद्वानें आसेआ पेश कीती गेदियां परिभाशा पेश कीतियां गेदियां न।

19.3.1. संस्कृति दा अर्थ

संस्कृति शब्द 'कृ' धातु कन्नै 'सम' उपसर्ग ते 'क्तिन' प्रत्यय लगियै बने दा ऐ। जेहदा अर्थ ऐ सोआरना शंगारना जां शैल बनाना। एह इक ऐसा विशाल तत्व ऐ जेहदे च समाजी जीवन गी सुसंस्कृत ढंग कन्नै जीने दे सारे गुण होंदे न।

आचार विचार दी ओह विचार धारा जेहदे अंदर कोई नसली इकाई बधदी फुलदी संस्कृति खोआंदी ऐ। कुसै बी कोम जा नस्ल दी चेचगी जिस थमां ओहदी पन्छान उसी बाकी आहलें कोला बक्खरा करदी ऐ ओह ओहदी संस्कृति दी गै देन ऐ। माहनू जाति दे विकास दा

इतिहास दसदा ऐ जे अपने जन्म शा अज्ज तक माहनू ने इस धरती दे हर अंग गी शंगारेआ ऐ, माहनू दी नरोई सोच थमां जन्म लैने आहली हर गेंड संस्कृति दी विकास यात्रा दी गेंड ऐ। इस करी संस्कृति दा अर्थ मनुक्खै दी हर कल्याण कारी ते शैल सोच कन्नै जुडे दा ऐ। शैल सोच संशोधन राहें गै स्थापित होंदी ऐ माहनू दी सोच दा संशोधन संस्कारें कन्नै कीता

संस्कृति शब्द दा अर्थ

संस्कृति शब्द 'कृ' धातु कन्नै 'सम' उपसर्ग ते 'क्तिन' प्रत्यय लगियै बने दा ऐ जेहदा अर्थ ऐ सोआरना, शंगारना जां शैल बनाना। एह इक ऐसा विशाल तत्व ऐ जेहदे च समाजी जीवन गी सुसंस्कृत ढंग कन्नै जीने दे सारे गुण होंदे न।

‘संस्कृति पूर्णता आहले पास्सै लेई जाने आहली बत ऐ’, मैथ्यू अर्नाल्ड।

ਜਂਦਾ ਏ। ਸਾਂਸਕਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਸਾਂਸ਼ੋਧਨ ਕਰਨਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਅਰਥਾਤ ਦੋਸ਼ੋਂ ਗੀ ਦੂਰ ਕਰਿਯੈ ਗੁਣੋਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਏ।

19.3.2. ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਬਾਰੈ ਬਕਖ-2 ਵਿਵਾਨੋਂ ਦੇ ਮਤ:-

ਬਾਬੂ ਗੁਲਾਬ ਰਾਯ ਹੁੰਦੇ ਮਤਾਬਕ “ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਚਾਰ ਸਾਂਹਿਤਾ ਏ ਕੀਜੇ ਇਸਦੇ ਬਿਜਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਕਲਾਨਾ ਬੀ ਨੇਈ ਕੀਤੀ ਜਾਈ ਸਕਦੀ ਏ। ਇਂਧੈ ਸਮਾਜ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਏ ਤੇ ਮਨੁਕਖੈ ਗੀ ਮਨ ਮਰ੍ਜ਼ੀ ਥਮਾਂ ਰੋਕਦੀ ਏ।

ਬੀ.ਕੇ. ਸ਼ਾਸ਼ੀ ਹੋਰ ਗਲਾਂਦੇ ਨ “ਮਨੁਕਖ ਅਪਨੀ ਬੁਦ਼ਿ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਿਯੈ ਬਚਾਰ ਤੇ ਕਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਚ ਜੇਹੜਾ ਸ੍ਰਵਨ ਕਰਦਾ ਏ ਉਸਾਂ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਆਖਦੇ ਨ।

ਧਮੁਨਾਦਤ ਵੈਸ਼ਣਵ ‘ਅਸ਼ੋਕ’ ਹੁੰਦੇ ਸੂਜਬ ਭਾਰਤ ਦੇ ਋਷ਿ ਮੁਨਿਯਾਂ ਤੇ ਧਰਮਾਚਾਰ੍ਯ ਮਨੁਕਖਾਂ ਗੀ ਅਮੀਸ਼ਟ ਲਕਧ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਆਸਤੈ ਜਿਸ ਆਚਾਰ-ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਂਦਾ ਏ ਤਾਂਏ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਏ।

ਸ਼ਾਂਕਰਾਚਾਰ੍ਯ ਹੁੰਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਸ਼ੋਂ ਗੀ ਦੂਰ ਕਰਿਯੈ ਗੁਣੋਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਗੈ ਸਾਂਸਕਾਰ ਖੁਆਂਦਾ ਏ।

ਡਾ. ਵਾਸੂਦੇਵ ਸ਼ਾਰਣ ਅਗਰਵਾਲ ਹੁੰਦੇ ਮਤਾਬਕ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਕਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਚ ਰਾਖਟ ਦਾ ਜੇਹੜਾ ਸ੍ਰਵਨ ਏ ਤਾਂਏ ਉਸਦੀ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਏ।

ਮੈਥ੍ਰੂ ਅਰਨਾਲਡ ਹੋਰ ਗਲਾਂਦੇ ਨ ‘ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਪੂਰ੍ਣਤਾ ਆਹਲੇ ਪਾਸ੍ਸੈ ਲੇਈ ਜਾਨੇ ਆਹਲੀ ਬਤ ਏ।

ਟੀ.ਏਸ.ਇਲਿਯਟ ਹੁੰਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਕੁਸੇ ਇਕ ਥਾਹਰ ਕਿਉਂ ਰੌਹਨੇ ਆਹਲੇ ਲੋਕੋਂ ਦੇ ਜੀਨੇ ਦਾ ਢੰਗ ਏ।” ਤਾਂਦਾ ਕਲਾ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਵਿਵਸਥਾ ਚ ਤਾਂਦਿਧੇ ਆਦਤਾਂ ਤੇ ਰੀਤਿ ਰਵਾਜ਼ਾਂ ਚ ਤਾਂਦੇ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਬਚਾਰੇ ਚ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਨ।

ਕੇ.ਏਮ.ਮੁਣ੍ਣੀ ਹੁੰਦੇ ਮਤਾਬਕ “ਸਾਡੇ ਰੌਹਨੇ ਬੌਹਨੇ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਜੇਹੜੀ ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਕ ਦਸ਼ਾ ਜਾਂ ਮਾਨਸਕ ਪ੍ਰਵ੃ਤਿ ਏ ਤੇ ਜਿਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਗੀ ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ ਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਨਾ ਏ

ਤ'ਏ ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ ਏ ਮਾਹਨੂ ਦਾ ਇਕ ਐਸਾ ਆਚਾਰ ਵਧਾਰ ਜੇਹਦੇ ਚ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਬੋਲਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤ'ਏ ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ ਏ ਜੇਹਦੇ ਕਨੈ ਹਰ ਕੁਸੈ ਦੀ ਭਲਾਈ ਤੇ ਸਮੱਪੂਰਣ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਨੈ ਰਚਨਾਤਮਕ ਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਆਚਰਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਂਦਾ ਏ।

19.3.2. ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ ਦੇ ਮੂਲ ਤਤਵ

ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ, ਸਾਹਿਤ्य ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੂਝਿਆਂ ਸਾਹਿਤ्य ਕਲਾਂ ਏਹ ਸਥਾਨ ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨ। ਇੰਦੇ ਕਨੈ ਗੈ ਮਾਹਨੂ ਅਪਨੇ ਸ਼ਰੀਰ, ਬੁਲਿਕ ਤੇ ਆਤਮਾ ਗੀ ਸੋਆਰਨੇ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਏ। ਜੁਗੋਂ-2 ਥਮਾਂ ਚਲਦੇ ਆਵਾ ਕਰਦੇ ਸੰਸਕਾਰ, ਪਰਮਪਰਾਗਤ ਨਮਿਯਾਂ ਖੋਜਾਂ, ਨਮੋਂ ਤਜਰਬੇਂ, ਨਮੋਂ ਜੀਵਨ ਮੁਲਲ ਆਦਿ ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ ਕਨੈ ਜੁਡੀ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਤੇ ਉਸੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਨੇ ਆਹਲੇ ਤਤਵ ਨ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਨੈ ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ ਦੇ ਸੁਰੂਪ ਚ ਥੋੜਾ ਮਤਾ ਫਰਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਂਦਾ ਏ ਪਰ ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਕਦੇਂ ਬੀ ਖਤਮ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ। ਕੀਂਤੇ ਇਸੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਤੇ ਚਲਾਨੇ ਆਹਲੇ ਤਤਵ ਕਦੇਂ ਨੇਈ ਬਦਲਦੇ।

ਆਓ, ਹਾਜ਼ਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਚੈ

19.3.4-. ਸ਼ਵੇਈ ਤੁਤਰ ਪਰ ਗੋਲਾਧਾਰਾ ਬਨਾਓ।

1.	ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਚ ਬਰਤੋਏ ਦਾ ਏ:	
ਕ).	ਸੰਸਕ੃ਤ ਪ੍ਰਤਿਯਾ 'ਕਿਤਿਨ'	ਖ). ਹਿੰਦੀ ਪ੍ਰਤਿਯਾ 'ਕ੃ਤਿ'
ਗ).	ਸੰਸਕ੃ਤ ਧਾਰਤੁ 'ਕਰ'	ਘ) ਹਿੰਦੀ ਧਾਰਤੁ 'ਕ੃'
2.	ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਪੂਰਣਤਾ ਆਹਲੇ ਪਾਸੈ ਲੇਈ ਜਾਨੇ ਆਹਲੀ ਬਤ ਏ। ਆਖੇ ਦਾ ਏ	
ਕ).	ਬਾਬੂ ਗੁਲਾਬ ਰਾਯ ਨੇ	ਖ) ਚਤੁਰੰਗ ਸ਼ਾਖੀ ਨੇ
ਗ).	ਮੈਧ੍ਯੂ ਆਰਨਾਲਡ ਨੇ	ਘ). ਡਾ. ਰਾਧਾ ਕ੃਷ਣ ਨੇ
3.	ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਦੇ ਮੂਲ ਤਤਵਾਂ ਚ ਆਂਦੇ ਨ	
ਕ).	ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਰੁਤਾਂ	ਖ). ਨਦਿਯਾਂ ਤੇ ਪਛਾਡੇ
ਗ).	ਜ਼ਾਗਰਣ-ਜਾਡੇ	ਘ). ਮੌਸਮ

संस्कृति दे तत्व इ'यां न

- 1 जातियां ते पेशे
- 2 धार्मक विश्वास
- 3 धार्मक मेले ध्यार
- 4 नत-बरत संस्कार
- 5 कला (चित्रकला मूर्तिकला ते नृत्यकला)
- 6 खान पीन
- 7 मनोरंजन सरबंधी क्रियाकलाप

19.4. सरांश

कुसै इक थाहर किट्ठे रौह्ने आह्ले लोकें दे जीने दा ढंग ऐ, जातियां ते पेशे, धार्मक विश्वास, धार्मक मेले ध्यार, नत-बरत संस्कार, चित्रकला, मूर्तिकला ते नृत्यकला, खान पीन, संगीत, नाच, खेडां सब किश संस्कृति दे अंतर्गत औंदा ऐ।

19.5 कठन शब्द

संहिता	-	नियम
संशोधन	-	ठीक करना
संस्कार	-	शुद्धिकरण

19.6 अभ्यास आस्तै सुआल

1. संस्कृति दियां कोई दो परिभाशां पेश करो।

2. संस्कृति दियें टकोहदे बारै विस्तृत जानकारी पेश करो।

19.7 जवाब सूची

19.3.1   1   क   2. ग   3. क

19.8 संदर्भ पुस्तकां

1. डुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्चर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्चर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।

7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा ।
8. झुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज आसेआ प्रकाशत ।
10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज आसेआ प्रकाशत ।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज आसेआ प्रकाशत ।

ਰੂਪਰੇਖਾ

- 20.1 ਉਦੇਸ਼/ ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ
- 20.2 ਪਾਠ ਪਰਿਚੇ
- 20.3 ਡੁਗਗਰ ਸਾਂਸਕ੍ਰਤਿ ਦੀ ਪੰਥਾਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ
  - 20.3.1 ਡੁਗਗਰ ਸਾਂਸਕ੍ਰਤਿ ਦੀ ਪੰਥਾਨ
  - 20.3.2 ਡੁਗਗਰ ਸਾਂਸਕ੍ਰਤਿ ਦਿਧਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ
  - 20.3.3 ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ
- 20.4 ਸਰਾਂਸ਼
- 20.5 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ
- 20.6 ਅੰਭਾਸ ਆਸਟੈ ਸੁਆਲ
- 20.7 ਜਵਾਬ ਸੂਚੀ
- 20.8 ਸਾਂਦਰਭ ਸੂਚੀ

20.1 ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਏ-

1. ਡੁਗਗਰ ਦੇ ਲਾਕੇ ਗੀ ਤ੍ਰਾਂਊ ਹਿੱਸੋਂ ਚ ਬੰਡੇਆ ਗੇਦਾ ਏ- ਕੰਡੀ, ਮਦਾਨੀ ਤੇ ਪਛਾਡੀ ਝਲਾਕਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤ੍ਰਾਂਊ ਲਾਕੇ ਦੋ ਲੋਕੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਤਿ ਗੀ ਅਪਨੀ ਅਪਨੀ ਚਾਲਲੀ ਕਨੈ ਸ਼ਾਂਗਾਰੇਆ-ਸੋਆਰੇਆ ਏ। ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਡੁਗਗਰ ਸਾਂਸਕ੍ਰਤਿ ਕਨੈ ਪੰਥਾਨ ਕਰੋਆਨਾ ਏ।
2. ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਡੁਗਗਰ ਸਾਂਸਕ੍ਰਤਿ ਦਿਧਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਏਂ ਕਨੈ ਪਰਿਚਤ ਕਰੋਆਨਾ ਏ।

ਅਧਿਗਮ ਪਰਿਣਾਮ

1. तुस डुग्गर संस्कृति दी चेचगियें कन्नै परिचत होई जाहगेओ।
2. तुस डुग्गर संस्कृति दे म्हतव बी समझी सकगेओ।
5. जनमानस दियें भावनाएं कन्नै परिचत होई जाहगेओ।

20.2 पाठ-परिचे

इस पाठ च डुग्गर दी संस्कृति कन्नै जान-पंछान करोआई गेदी ऐ ते बक्ख-बक्ख चाल्ली उसदियें विशेशताएं बारै जानकारी हासल करोआई गेदी ऐ।

20.3 डुग्गर दी संस्कृति पंछान ते उसदियां विशेशतां

प्यारे विद्यार्थियो! आओ हून अस डुग्गर संस्कृति बारै जानकारी हासल करचै ते डुग्गर संस्कृति दी टकोहँदें कन्नै परिचत होच्चै।

20.3.1 डुग्गर दी संस्कृति पंछान

इतिहास गवाह ऐ जे डुग्गर दी इस धरती उप्पर केई जातियें दे लोक बसदे हे। त्री-चौथी सदी दे शुद्ध महादेव दे लोहें दे खम्भें पर खुदे दे शिलालेख थमां एह अनुमान लाया जाई सकदा ऐ नाग लोक इत्थंूं दे पराने बसनीक हे कीजे इस शिलालेख च नाग राजे दा जिक्र ऐ। यक्ष किन्नर आदि प्रागैतिहासक जातियां ते इतहासक जुगै दियां औदुम्बर, मद्र, वाहीक, दर्व त्रिगर्त यक, शक. दूण, खश, गुर्जर, टक्क, ठक्कर आदि केई जातियें दे लोक इत्थंूं दे बसनीक रेह। इ'नें सारिये जातियें रली मिलियाँ जिस संस्कृति गी समृद्ध कीता उ'ऐ डुग्गर दी संस्कृति ऐ। उत्तर पच्छमी प्हाडँ दी गोदा बस्से दे डुग्गर देस दी संस्कृति धर्म दर्शन साहित्य संगीत ते होर दुइयें साहित्य कलाएं कन्नै समृद्ध ऐ। डुग्गर दी संस्कृति मुक्ख तौरा पर त्र'ऊं हिस्सें च व्यापी दी ऐ कीजे डुग्गर दे त्रै टकोहँदे हिस्से न। प्हाड़ी लाका, कंडी लाका ते मदानी लाका। इ'नें त्र'ऊं बक्ख-2 लोकें च रौहने आह्ले लोकें इस संस्कृति गी अपनी-2 चाल्ली कन्नै शंगारेआ ते संभालेआ ऐ। अखनूरा दे कोल अम्बारां थमां मिली दियां कुशान काल दियां मूर्तियां, पठानकोट कोला मिले दे आदूम्बरें दे सिक्के,

ਕਿਰਮਚੀ ਤੇ ਬਬੈਰ ਦੇ ਮੰਦਰ ਬਸੋਹਲੀ ਨੂਰਪੂਰ ਤੇ ਕਾਂਗਡੇ ਦੀ ਚਿਤ੍ਰਕਲਾ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਮੂਨੇ, ਏਹ ਸਥਾਨ ਦੁਗਗਰ ਦੀ ਸੱਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਗਵਾਹ ਨ।

20.3.2 ਦੁਗਗਰ ਸੱਤ੍ਰਤਾ ਦਿਧਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ

1. **ਭੋਗ ਤੇ ਤਾਗ ਦਾ ਮੇਲ:-** ਭਾਰਤੀ ਸੱਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਮੁਕਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਭੋਗ ਤੇ ਤਾਗ ਦਾ ਸਮਨਵਿਆਅ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਿਯੋਂ ਮੁਨਿਯੋਂ ਪਰਲੋਕ ਸੋਆਰਨੇ ਦੀ ਚਿੱਤਾ ਬੀ ਕੀਤੀ ਹੀ ਤੇ ਇਸ ਦੁਨਿਆਂ ਦੇ ਭੋਗ ਭੋਗਨੇ ਸ਼ਾ ਬੀ ਮਨੁਕਖੈ ਗੀ ਮਨਾ ਨੇਈ ਹਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸੱਤ੍ਰਤਾ ਚ ਭੌਤਿਕ ਸਾਧਨੋਂ ਗੀ ਨਿੰਦੇਆ ਨੇਈ ਸਾਗੁਆਂ ਪ੍ਰਤਕਖ ਜੀਵਨੈ ਗੀ ਸੁਆਰਨੇ ਗਿਤੈ ਇਂਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮਨੀ ਗੇਦੀ ਹੈ। ਕੀਜੇ ਪਰਲੋਕ ਦੀ ਗਲਲ ਪਿਛੁਆਂ ਸੋਚਨੀ ਲੋਡ਼ਚਦੀ ਏ ਪੈਹਲੇ ਇਸ ਮਨੁਕਖ ਲੋਕ ਦੇ ਪ੍ਰਤਕਖ ਜੀਵਨ ਗੀ ਸੁਆਰਨੇ ਦੀ ਲੋਡ਼ ਏ ਤੇ ਫਹੀ ਗੀ ਸੁਆਰਨੇ ਆਸਤੈ ਕਿਸ ਭੋਗੇ ਦਾ ਤਾਗ ਬੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਏ

2. **ਧਰਮ ਅਰਥ ਕਾਮ ਤੇ ਮੋਕਾਦ ਦਾ ਸਾਂਤੁਲਨ:-** ਸਿਰਫ਼ ਧਰਮ ਤੇ ਮੋਕਾਦ ਗੈ ਸੱਤ੍ਰਤਾ ਨੇਈ ਖੋਆਂਦੇ ਜਦ ਕੇ ਅਰਥ ਤੇ ਕਾਮ ਬੀ ਏਹਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਨ ਤੇ ਤਾਂਨੋਂ ਚੌਨੋਂ ਦਾ ਸਾਂਤੁਲਨ ਦੁਗਗਰ ਦੀ ਸੱਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਦੁਗਗਰ ਦੀ ਸੱਤ੍ਰਤਾ ਇਂਦੀ ਚੌਨੋਂ ਦਾ ਸਾਂਤੁਲਨ ਬਨਾਈ ਰਖਨੇ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦ ਹੈ। ਧਰਮ ਅਰਥ ਤੇ ਕਾਮ ਪ੍ਰਤਕਖ ਜੀਵਨ ਗੀ ਸਾਗਗੋਸਾਰ ਕਰਦੇ ਨ। ਪਰ ਦੁਗਗਰ ਦੀ ਸੱਤ੍ਰਤਾ ਚ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਤਕਖ ਜੀਵਨ ਗੀ ਗੈ ਸੁਆਰਨੇ ਦੀ ਗਲਲ ਨੇਈ ਕਰਦੇ ਬਲਕੇ ਓਹਦੇ ਚ ਦੁਏ ਲੋਕ ਦੀ ਚਿੱਤਾ ਬੀ ਹੋਂਦੀ ਏ। ਧਾਰਮਕ ਆਸਥਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇਂ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਸੁਰਗੈ ਦੀ ਤਾਂਹਾਂਗ ਤੇ ਨਰਕ ਦਾ ਡਰ ਅਗਲੇ ਜੀਵਨ ਕਨੈ ਜੁੜੇ ਦੇ ਨ।

3. **ਨਤ ਬਰਤ ਸੰਸਕਾਰ ਤੇ ਦਾਨ ਪੁੜ੍ਹਾ:-** ਨੇਕਾਂ ਬਰਤ ਨਤ ਤੇ ਧਰਮ ਧਾਰ ਦੁਗਗਰ ਦੀ ਸੱਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨ। ਨਤ ਬਰਤ ਕਨੈ ਦਾਨ ਪੁੜ੍ਹਾ ਕਰਨੇ ਦਾ ਬਡਾ ਮਹਤਵ ਮਨੇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਏਹ ਬਰਤ ਕਾਸਤੀ ਪੁੜ੍ਹੇਆਂ ਸੰਕਟਚੌਥ ਦੇ ਅਲਾਵਾ ਬਾਰ ਤਾਰ ਮਾਰਸ਼ੇਆ ਤੇ ਸਾਂਗਰਾਂਦੀ ਦੇ ਨ। ਕਰੇਆ ਚੌਥ ਤੇ ਵਿਧਿ ਗੀ ਸਾਂਸਾਂ ਗੀ ਬੇਆ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਾਂਗਰਾਂਦੀ ਗੀ ਬੇਆ ਲਾਨੇ ਦਾ ਰਵਾਜ ਏ ਜਿਧਾਂ ਕੋਈ ਸਾਂਸਾਂ ਗੀ ਕੋਈ ਨਨਾਨੂ ਗੀ ਤੇ ਕੋਈ ਜਮਰਾਜ ਗੀ ਕੋਈ ਮਲਲਾਹ ਗੀ। ਦੁਗਗਰ ਦੇ ਏਹ ਸਥਾਨੀ ਦਿਨ ਧਾਰ ਦੁਗਗਰ ਦੀ ਸੱਤ੍ਰਤਾ ਗੀ ਸਲੋਭਾ ਕਰਦੇ ਨ। ਦੁਗਗਰ ਦੇ ਬਸਨੀਕੋਂ ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਰਤੇ ਨਤੇ ਤੇ ਦਾਨ ਦੇਨੇ ਚ ਬਡੀ ਸ਼ਰਦੀ ਦੇ ਦਾਨ ਦੇਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕਨੈ ਕੇਈ ਰਸਮਾਂ ਰਵਾਜ ਜੁੜੇ ਦੇ ਨ। ਜਿਧੇ ਚ ਬੇਆ ਮੋਖ ਤੇ ਗੇਆਸਨ ਆਦਿ ਨ। ਹਰ ਸਾਂਗਰਾਂਦੀ ਗੀ ਬੇਆ ਦੇਇਥੈ ਸਾਲੈ ਬਾਦ ਓਹਦਾ ਮੋਖ ਕਰਦੇ ਨ।

ਇਧਾਂ ਗੈ ਬਰਤ ਬੀ ਇਕ ਅਵਧਿ ਤਗਰ ਰਕਿਖਿਯੈ ਮੋਖ ਕਰਦੇ ਨ ਤੇ ਦਾਨ ਪੁੜ ਕਰਦੇ ਨ। ਰੋਜ ਅਪਨੀ ਰਸੋਈ ਚਾ ਸੁਚਵੀ ਰਲਵੀ ਕਡ਼ਿਥੈ ਕੁਸੈ ਗਰੀਬ ਬੈਹਮਣ ਗੀ ਦੇਨੇ ਦਾ ਰਵਾਜ ਵੀ ਢੁਗਗਰ ਸਂਸਕ੃ਤਿ ਚ ਦਾਨ ਮਹਤਾ ਗੀ ਦਰ්ਸਾਦਾ ਏ। ਦਾਨ ਤੇ ਤਧਾਗ ਢੁਗਗਰ ਸਂਸਕ੃ਤਿ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਏ ਜੇਹਦੇ ਚ ਪਸ਼ੁ ਪਕਖਰੁਏਂ ਦਾ ਖਾਲ ਬੀ ਰਕਖੇਆ ਜਂਦਾ ਏ ਜਿਧਾਂ ਗਤ ਗ੍ਰਾਸ, ਚਿਡਿਯੋਂ ਕਾਏਂ ਗੀ ਦਾਨੇ ਸੁਫ਼ੁਨਾ ਤੇ ਕੀਡੇ, ਮਕੋਡੇ ਗੀ ਆਟਾ ਪਾਨਾ ਆਦਿ।

4. ਵਿਵਿਧਤਾ ਚ ਏਕਤਾ:- ਢੁਗਗਰ ਸਂਸਕ੃ਤਿ ਦੇ ਬਕਖਰੇ-ਬਕਖਰੇ ਰਲਪੈ ਚ ਬੀ ਇਕਕੈ ਭਾਵ ਬਾਂਦੈ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਆਪਸੀ ਮੇਲਜੋਲ ਕਨੈ ਪਨਪੀ ਦੀ ਏਹ ਸਂਸਕ੃ਤਿ ਜੇਹਦੇ ਚ ਕੇਈ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਰੀਤਿ ਰਵਾਜ ਚ ਸਮੂਚੈ ਦੇਸ ਚ ਵਧਾਪੀ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਸਂਸਕ੃ਤਿ ਆਂਗਰ ਢੁਗਗਰ ਦੇਸ ਦੀ ਸਂਸਕ੃ਤਿ ਬੀ ਰੰਗ ਬਰਂਗੇ ਫੁਲਲੇ ਕਨੈ ਸਜ਼ੀ ਦੀ ਏ। ਫੁਲਲ ਭਾਏ ਰੰਗ ਬਰਂਗੇ ਨ ਪਰ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਰੇ ਦੀ ਇਕਕੈ ਜੇਹੀ ਏ। ਇਧਾਂ ਗੈ ਮੂਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਭਾਏ ਬਕਖਰੇ-ਬਕਖਰੇ ਨ ਬ ਮਨੈ ਦੀ ਭਾਸਾ ਇਕਕੈ ਏ।

5. ਧਾਰ्मਿਕ ਏਕਤਾ ਤੇ ਅਜਾਦੀ:- ਢੁਗਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚ ਬਕਖਰੇ-ਬਕਖਰੇ ਮਜਹਬੋਂ ਤੇ ਪਥੋਂ ਗੀ ਮਨਨੇ ਆਹਲੇ ਲੋਕ ਰੌਂਹਦੇ ਨ। ਸਭਨੈ ਮਜਹਬੋਂ ਦੇ ਲੋਕੋਂ ਗੀ ਅਪਨੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਤੀ ਸਰਬਾਂਧੀ ਕਾਰਜ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਏ ਤੇ ਓਹ ਇਕ ਦੁਏ ਦੇ ਦਿਨੋਂ ਧਾਰੋਂ ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਬੀ ਹੋਂਦੇ ਨ। ਏਹਦਾ ਸਭਨੈ ਥਮਾਂ ਬੜਾ ਉਦਾਹਰਣ ਮੁਸਲਿਮ ਪੀਰੋਂ ਦੀ ਦਰਗਾਹਾਂ ਤੱਥਕਾ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਲੋਕ। ਜਿਂਦੇ ਚ ਸਿਕਖ ਮੁਸਲਿਮ ਹਿੰਦੂ ਸਾਰੇ ਗੈ ਦਰਗਾਹਾਂ ਤੱਥਕਾ ਅਪਨਿਆਂ ਮੜਤਾਂ ਮੰਗਦੇ ਨ।

6. ਪਰਲੋਕਤਾ:- ਇਸ ਸਂਸਕ੃ਤਿ ਚ ਮੂਤ੍ਯੁ ਪਰੈਨਤ ਜਾਂ ਫ਼ਹੀ ਪਰਲੋਕ ਸਧਾਰਨੇ ਸਰਬਾਂਧੀ ਬੀ ਇਕ ਖਾਸ ਆਸਥਾ ਏ ਜੇਹਡੀ ਇਸ ਸਂਸਕ੃ਤਿ ਦੀ ਚੇਚਗੀ ਏ ਮੌਤੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਗੌ ਤੇ ਅੜਦਾਨ ਕਰਾਨੇ ਦਾ ਰਵਾਜ ਏ। ਮਰਨੇ ਆਹਲੇ ਦੇ ਹਤਥੈ ਪਰ ਦਿਯਾ ਬਾਲਿਯੈ ਰਖੇਆ ਜਂਦਾ ਏ ਜੇ ਉਸੀ ਅਗਗੈ ਕੋਈ ਔਕਖ ਨੇਈ ਆਵੈ। ਗੀਤਾ ਦਾ ਠਾਰਮਾਂ ਧਾਇ ਸਨਾਯਾ ਜਂਦਾ ਏ।

7. ਅਵਤਾਰਵਾਦ:- ਢੁਗਗਰ ਸਂਸਕ੃ਤਿ ਚ ਤੇ ਢੁਗਗਰਵਾਸਿਯੋਂ ਦੇ ਮਨੈ ਚ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਲੇਈ ਪਕਕੀ ਆਸਥਾ ਬਚਾਈ ਦੀ ਏ। ਅਵਤਾਰ ਦਾ ਮਤਲਬ ਏ ਉਤਰਨਾ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਾਂ ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਣੁ ਦੇ ਅਵਤਾਰੋਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗੇਦੀ ਏ। ਜਦੂਂ-ਜਦੂਂ ਬੀ ਧਰਮ ਗੀ ਜੌਹ ਪੁਜ਼ਜਦਾ ਏ ਤਾਂਦੂ-ਤਾਂਦੂ ਗੈ ਅਧਰਮ ਦੇ ਨਾਸ਼, ਸਾਧੁਧੋਂ ਦੀ ਰਕਖੇਆ ਬੁਰਾਇਧੋਂ ਦੇ ਖਾਤਮੇਂ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪਰਤਿਯੈ ਸਥਾਪਨਾ ਲੇਈ ਹਰ ਜੁਗੈ ਚ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤੇ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਦੀ ਪਰਮਪਰਾ ਚ ਸ਼੍ਰੀਮਦਭਗਵਦ ਗੀਤਾ

ਗੀ ਗੈ ਧਰਮ ਦਾ ਮਹਾਤਮ ਦਿਤਾ ਗੇਦਾ ਏ ਇਸ ਲੇਈ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਢੁਗਗਰ ਸ਼ਾਸਕ੍ਰਤਿ ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ੍ਰਤਿ ਅਧਾਰ ਮਨੋਆ ਗੇਦਾ ਏ।

8. ਕਰਮਵਾਦ:- ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸ਼ੇਂ ਚ ਕਰਮ ਦਾ ਸ਼ਾਸ਼ੇਂ ਚ ਕਰਮਵਾਦ ਆਹਲਾ ਥਾਹਰ ਏ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਕ੍ਰਤਿ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਦੀ ਢੁਗਗਰ ਸ਼ਾਸਕ੍ਰਤਿ ਚ ਬੀ ਕਰਮਵਾਦ ਦੀ

ਧਾਰਣਾ ਬਡੀ ਪਕਕੀ ਏ ਸਕਾਮ ਕਰਮ ਅਪਨਾ ਫਲ ਜ਼ਰੂਰ ਗੈ ਦਿੰਦਾ ਏ ਜੇਹੜਾ ਮਨੁਕਖ ਜਨੇਹਾ ਕਮਮ ਕਰਦਾ ਏ ਤਸੀ ਨੇਹਾ ਗੈ ਫਲ ਥਹੋਂਦਾ ਏ, ਇਧੈ ਕਰਮਵਾਦ ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ਿਧੀਂ ਮੁਨਿਧੀਂ ਮਤਾਬਕ ਬੀ ਮਨੁਕਖ ਅਪਨੀ

ਪਿਛਲੇ ਜਨਮਾਂ ਚ ਕੀਤੇ ਦੇ ਕਰਮੰਦੇ ਫਲ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਚ ਮੋਗਦਾ ਏ। ਇਸ ਸਿਦ्धਾਂਤ ਗੀ ਮਨਦੇ ਹੋਈ ਅਸ ਅਪਨੇ ਰੋਜ ਧਿਆਡੀ ਦੇ ਕਰਮੰਦੇ ਚ ਚੰਗੇ ਮਾਡੇ ਕਰਮੰਦੇ ਦਾ ਬਡਾ ਖਾਲ ਕਰਨੇ ਆਂ ਤੇ ਅਪਨੇ ਕਥਾ ਜਿਨ੍ਹਾ ਹੋਈ ਸਕੈ ਚੰਗਾ ਕਮਮ ਕਰਨੇ ਦਾ ਜਤਨ ਹੋਂਦਾ ਏ।

॥ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

20.3.1 ਖਾਲੀ ਥਾਹਰ ਪੁਰ ਕਰੋ।

1. ਸ਼ਾਸਕ੍ਰਤਿ ----- ਦੇ ਮਕਾਬਲੇ ਸੂਖਮ ਬਸਤੁ ਏ।
2. ਧਾਰਮਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਕਲਾਂ ----- ਦੇ ਮੂਲ ਤਤਵਾਂ ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ।
3. ਅਖਨੂਰ ਕੋਲ ਅਮਾਰਾਂ ਥਾਹਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਏ ----- ਕਾਲ ਦੀ ਮੂਰਿਤਿਧੀਂ ਲੇਈ।

9. ਧਾਰਮਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ:- ਹਰ ਧਰਮ ਤੇ ਜਾਤਿ ਦੇ ਕਿਸ ਖਾਸ ਧਾਰਮਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਂਦੇ ਨ, ਜੇਹੜੇ ਤੁਂਦੇ ਜੀਵਨ ਗੀ ਸੋਆਰਨੇ ਤੇ ਨਿਜਮ ਬਦਲ ਕਰਨੇ ਚ ਸਰਾਹਨੇਯੋਗ ਭੂਮਕਾ ਨਭਾਂਦੇ ਨ। ਢੁਗਗਰ ਦੀ ਸ਼ਾਸਕ੍ਰਤਿ ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਬਡਾ ਚੇਚਾ ਥਾਹਰ ਏ। ਇਤਥੂ ਦੇ ਬਸਨੀਕ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰਮਵਾਦ ਭਾਗਧਾਵਾਦ ਜੋਤਿਸ਼ ਪੁਰਨਜਨਮ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸਾਦ, ਪੌਰਾਣਕ ਕਤਥੀਂ ਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਤਸਵ ਪਰੰ ਤੇ ਬਰਤੋਂ-ਨਤੋਂ ਚ ਮਤਾ ਜਕੀਨ ਰਖਦੇ ਨ।

10. ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ:- ਢੁਗਗਰ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਪ੍ਰਤਿਬੂਮਿ ਚ ਲੋਕਜੀਵਨ ਥਮਾਂ ਗੈ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰੋਂ ਦੀ ਸ਼ਤਾ ਦਾ ਸੁਰ ਸਨੋਚਦਾ ਏ। ਢੁਗਗਰ ਵਾਸੀ ਪਰਵ ਧਿਆਰ ਤੇ ਕਿਸ ਖਾਸ ਮੌਕੇ ਪਰ ਸਨਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਪਾਠ ਲੇਈ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਪਰ ਜਾਂਦੇ ਨ। ਇਸਾਂ ਕਰੀ ਇਸ ਲਾਕੇ ਚ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨੋਂ ਦੀ ਬਡੀ ਰਾਜੀ ਪੁਜ਼ੀ ਦੀ ਪਰਾਪਰਾ ਲਭਦੀ ਏ। ਸਾਰੋਂ ਕਥਾ ਮਤੀ ਮਾਨਤਾ ਆਹਲਾ ਥਾਹਰ ਸ਼੍ਰੀ ਵੈਸ਼ਣੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਗੁਫਾ ਏ। ਜਿਤਥੈ

ਬ'ਰਾ ਭਰ ਜਾਤ੍ਰੇਂ ਦੀ ਭੀਡ਼ ਲਗਗੀ ਦੀ ਰੌਂਹਦੀ ਏ। ਇਧਾਂ ਗੈ ਕਿਸ਼ ਐਸੇ ਤੀਰਥ ਨ ਜਿਤਥੈ ਸਨਾਨ ਦੀ ਬਡੀ ਮਹਿਤਾ ਏ ਓਹ ਨ ਪੁਰਮਂਡਲ ਸੋਮਤੀਰਥ ਮਾਨਤਲਾਈ ਤੇ ਉਤਤਰ-ਬੈਹਨੀ ਆਦਿ। ਇਤਥੈ ਦੇਵਕਾ ਨਦੀ ਦੀ ਮਹਿਤਾ ਹਰਿਦਾਰ ਚ ਗੱਗਾ ਨਦੀ ਆਵਲੇ ਲੇਖਾ ਏ। ਇਂਦੇ ਲਾਵਾ ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਲਾਕੇ ਚ ਸਰਥਲ ਜਾਤਰਾ, ਸ਼ਿਵ ਖੋਡੀ, ਬੁਢਫਾਨ ਅਮਰਨਾਥ, ਸੁਕਰਾਲਾ ਦੇਵੀ, ਬਾਹਵੇ ਆਹਲੀ, ਮਾਨਸਰ ਸ਼ੁਨੈਸਰ ਤੇ ਗੈਗੈਲ ਜਾਤਰਾ ਆਦਿ। ਤੀਰਥ ਜਾਤਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸੋਂ ਚ ਅਪਨਾ ਟਕੋਹਦਾਪਨ ਝਲਕਾਂਦਿਆਂ ਨ।

20.3.3 . ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ

ਆਓ, ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਚੈ

20.3.3-. ਸ਼ਹੇਈ ਉਤਤਰ ਪਰ ਗੋਲਾਧਾਰਾ ਬਨਾਓ।

1. ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ ਦਾ ਅਰਥ ਲੈਤਾ ਜਂਦਾ ਏ:

ਕ). ਸਮਾਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਚ	ਖ) ਸਮਰਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਚ
ਗ). ਰਾਜਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਚ	ਘ). ਜਾਤਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਚ
2. ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੋਕਲੇ ਅਰਥ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਂਦਾ ਏ:	
ਕ). ਮਾਹਨੂ ਦੇ ਰੋਜਾਨਾ ਨਿਤ-ਨੀਮ ਚ	ਖ) ਮਾਹਨੂ ਦੇ ਰੋਜਾਨਾ-ਅਚਾਰ ਵਿਵਹਾਰ ਚ
ਗ). ਮਨੁਕਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਸ਼ੰਖੂਣਤਾ ਚ	ਘ). ਪਰੰ-ਤੇਹਾਰੋਂ ਤੇ ਬੰਤੋਂ-ਨਤੋਂ ਚ
3. ਸਭਿਆਤਾ ਦਾ ਸਰਬਾਂਧ ਏ	
ਕ). ਭੌਤਕ ਤਰਕੀ ਕਨੈ	ਖ) ਨੈਤਿਕ ਆਚਰਣ ਕਨੈ
ਗ). ਨੈਤਿਕ ਮੁਲਲੇ ਕਨੈ	ਘ). ਆਸਥਾ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੋਂ ਕਨੈ

11. ਭਾਗਯਵਾਦ:- ਡੁਗਗਰ ਦੀ ਲੋਕ ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ ਚ ਭਾਗਯਵਾਦ ਦੇ ਤੈਹਤ “ਹੋਨੀ ਬਲਵਾਨ ਏ” ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸ਼ਸ਼ਕਤ ਰੂਪੈ ਚ ਵਧਾਪੀ ਦੀ ਏ “ਹੋਨੀ ਦੇ ਪੈਰ ਪੁਟਠੈ” ਖੁਆਨ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਸੁਨਨੇ ਗੀ ਮਿਲਦਾ ਏ। ਹਰ ਅਨਹੋਨੀ ਘਟਨਾ ਗੀ ਭਾਗੋਂ ਦੀ ਖੇਡ ਸਮਝਿਯੈ ਸ਼ੀਕਾਰ ਕਰੀ ਲੈਤਾ

ਜਾਂਦਾ ਏ। ਭਾਗਯਵਾਦ ਦਾ ਅਸਰ ਸਿਰਫ ਮਨੁਕਖੀ ਜਗਤ ਪਰ ਗੈ ਨੇਈ। ਕੁਦਰਤ ਤਥਰ ਬੀ ਇਸਦਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੌਂਦਾ ਏ ਸੱਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰੇ ਗੀ ਹੋਨੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਗੈ ਸੋਕੇ ਦਾ ਦੁਕਖ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਪੇਆ। ਝੰਨੋਂ ਸਭਨੋਂ ਤਤਵਾਂ ਦਾ ਬਾਂਸੂਰਾ ਅਤੇਂਗੀ ਢੁਗਗਰ ਦੀ ਲੋਕ ਪਰਾਪਰਾ ਥਮਾਂ ਮਿਲਦਾ ਆਯਾ। ਡੋਗਰੀ ਲੋਕ ਕਤਵਾਂ ਤੇ ਲੋਕਗੀਤਾਂ ਚ ਭਾਗਯਵਾਦ ਦੀ ਬੜੀ ਗੈਹੜੀ ਛਾਪ ਲਭਦੀ ਏ। ਭਾਗਯਬਾਦ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਗੈ ਤਥਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਜੋਤਸ਼ ਵਿਦਾ ਚ ਬੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਨ।

20.4. ਸਰਾਂਸ਼

ਢੁਗਗਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤਥਰ ਕੇਈ ਜਾਤਿਯਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬਸਦੇ ਹੋ। ਨਾਗ ਲੋਕ ਇਤਥੂਂ ਦੇ ਪਰਾਨੇ ਬਸਨੀਕ ਹੋ। ਧਨੀ, ਕਿਨ੍ਨਰ ਆਦਿ ਪ੍ਰਾਗੈਤਿਹਾਸਕ ਜਾਤਿਯਾਂ, ਖ਼ਾਸ, ਗੁਰਜ਼ਰ ਟਕਕ, ਠਕਕਰ ਆਦਿ ਕੇਈ ਜਾਤਿਯਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇਤਥੂਂ ਦੇ ਬਸਨੀਕ ਰੇਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਲੀ ਮਿਲਿਏ ਢੁਗਗਰ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਗੀ ਸਮੂਦਾ ਕੀਤਾ।

20.5 ਕਠਨ ਸ਼ਬਦ

ਪ੍ਰਾਗੈਤਿਹਾਸਕ - ਲਿਖਤ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੈਹ੍ਲੇ ਦਾ ਸਮਾਂ

ਵਿਵਿਧਤਾ - ਬਕਖਰਾਪਨ

ਪਰਲੋਕ - ਅਗਲਾ ਜ਼ਹਾਨ

20.6 ਅਭਿਆਸ ਆਸਤੈ ਸੁਆਲ

1. ਢੁਗਗਰ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਦ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਈ ਉਸਦੀ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਦੀ ਪਾਂਥਾਨ ਬਾਰੈ ਲੇਖ ਲਿਖੋ

2. डुग्गर संस्कृति दियें बक्ख-बक्ख विशेषताएं बारे दर्सो।
-
-
-
-
-

20.7 जवाब सूची

20.3.1 1. सभ्यता 2. संस्कृति 3. कुशान काल

20.3.2 1. क 2. ग 3. क

20.8 संदर्भ पुस्तकां

सहायक पुस्तकां:

1. डुग्गर दा सांस्कृतिक इतिहास —जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज़, जम्मू।
2. लोक साहित्य विज्ञान : डॉ. सत्येन्द्र
3. लोक साहित्य की भूमिका : कृष्ण देव उपाध्याय।
4. लोक साहित्य के प्रतिमान : कुन्दन लाल उप्रेति, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़
5. लोक साहित्यः सिद्धांत और प्रयोगः श्री राम शर्मा
6. साढ़ा साहित्य 1975, 1976, 1978 ते 1979, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।
7. प्राचीन भारतीय कला एवं संस्कृति : डॉ. राजकिशोर सिंह एवं उषा यादव, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
8. डुग्गर का सांस्कृतिक इतिहास : डॉ. अशोक जेरथ।
9. मुहावरा कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर ते लैंग्वेजिज़ आसेआ प्रकाशत।

10. कहावत कोश —संपादक, तारा स्मैलपुरी, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट,
कल्यर ते लैंग्वेजिज आसेआ प्रकाशत ।
11. बुझारत कोश —संपादक, के. एल. वर्मा, जम्मू-कश्मीर अकैडमी ऑफ आर्ट,
कल्यर ते लैंग्वेजिज आसेआ प्रकाशत ।